

**T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**19.YÜZYILDA RUSYA'NIN ORTADOĞU'DA
UYGULADIĞI DİNİ POLİTİKALAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Ahmet AKSIN

HAZIRLAYAN

Arzu AYTEKİN

2010

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

19.YÜZYILDA RUSYA'NIN ORTADOĞU'DA
UYGULADIĞI DİNİ POLİTİKALAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof.Dr.Ahmet AKSIN

HAZIRLAYAN

Arzu AYTEKİN

Jürimiz ,.....tarihinde yapılan tez savunması sonunda bu yüksek lisans tezini oy birliği/oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

- 1.Prof.Dr.Ahmet AKSIN
- 2.Prof.Dr.İbrahim YILMAZÇELİK
- 3.Doç.Dr.Nadir İLHAN
- 4.
- 5.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun.....tarih vesayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES

İnsani ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****19.yy'da Rusya'nın Ortadoğu'da Uyguladığı
Dini Politikalar****Arzu AYTEKİN****Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı
ELAZIĞ – 2010, Sayfa:VII+205**

Hazırlamış olduğumuz 19.yy'da Rusya'nın Ortadoğu'da Uyguladığı Dini Politikalar adlı çalışmamızda, sözü edilen dönemde Rusya'nın Ortadoğu'da uyguladığı dini politikaları, bu politikaların içerdiği siyasal, sosyal, iktisadi faaliyetler ve yine aynı çerçeve içerisinde Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri incelenmiştir.

Bu çalışmamızda Rusya'nın Bizans İmparatorluğu vasıtası ile Hıristiyanlığı kabulü ve bu dinin Rus Devlet İdaresinde gelişimi hakkında bilgi verildikten sonra, genel olarak Osmanlı-Rus ilişkilerine ve Rusya'nın Osmanlı topraklarına yönelik tarihi emellerine değinilmiştir.

Çalışmanın ilerleyen kısımlarında ise 19.yy başlarından yakın tarihe kadar olan dönemde Rusya'nın emellerine ulaşmak için dinsel araçları Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki Rum, Ermeni, Arap ve Süryani unsurlar üzerinde nasıl kullandığı, bunun sonuçları ve bu unsurlar üzerinde batılı diğer devletlerle girmiş olduğu güç mücadeleleri incelenerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Rusya, Ortadoğu, Ortodoksluk,19.yüzyıl

ABSTRACT**Master Thesis****Russia's Religious Policies applied in The Middle East in 19th Century****Arzu AYTEKİN****The University of Firat
The Institute of Social Science
The Department of History****2010, Page:VII+205**

We have prepared in this work named Russia's Religious Policies applied in the Middle East in 19.th century, in the aforesaid period are examined the religious politics which she applied, which that politics covered politics, social, economic activities and the relations being with Ottoman Empire.

After knowledge about Russia's accepted Christianity by means of Byzantium Empire and that Christianity's development in Russian State, generally it is talked about Russia - Ottoman relations and her historical ambitions towards the Ottoman lands.

In the following chapters, in the period as to close date from 19.th century how she used religious methods to achieve her historical targets on Greeks, Armenians, Arab and Syriacs minorities in Ottoman Empire, that politics' results and her struggles with the other powers.

Key Words: Ottoman, Russia, Middle East, Orthodoxy, 19.th century

IV
İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	VII
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	
RUSLARIN HIRİSTİYANLIĞI KABULU VE HIRİSTİYANLIĞIN RUS DEVLET İDARESİNDEKİ SEYRİ	
1- Hıristiyanlığı Kabul Etmeden Önce Rusların Dini İnancı.....	6
2- Rusların Hıristiyanlığı Kabulü.....	6
3- Svyatoslav Dönemi.....	7
4- Rusların Hıristiyanlığı Kabul Etme Sebepleri ve Hıristiyanlığın..... Rus Kültürüne Katkıları	8
5- Rusya'nın Moğollar Tarafından İstilasası ve Hıristiyanlığa Etkileri.....	10
6- Floransa Ünyonu ve Rus Kilisesinin Bağımsızlığını Kazanması.....	12
7- Rusların Osmanlı İmparatorluğu ile İlk Resmi Temasları ve..... III.Roma Nazariyesi	14
8- Rus Kilisesi'nin Apostolik Olma İddiası.....	16
9- Boris Godunov ve Moskova Kilisesi'nin Patriklik İlan Edilmesi.....	17
10- Patrikliğin "Kutsal Sinod"a Dönüşmesi.....	20
11- Patronat Hukuku ve Ortodoks Kardeşlikleri.....	22
12- XVIII-XIX. Yüzyıllarda Manastırların Durumu ve Siyasi Misyonu.....	25
II- BÖLÜM	
RUSYA'NIN EMPERYALİST DÜŞÜNÇESİNDE ORTODOKSLUĞUN ROLÜ	
1- Rusya'nın Emperyalist Politika İzlemesinin Sebepleri.....	32
2- Bizans İmparatorluğu'nun Varisi Rusya.....	33
3- I.Petro Dönemi Rusya'nın Osmanlı Politikası.....	35
4- II.Katerina Dönemi ve Grek Projesi.....	37
5- 1815 Kutsal İttifakı.....	38
6- Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki İlişkiler.....	38
7- 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı.....	40
8- Rusya'nın Osmanlı'ya Yönelik Politikasının Değişmesi.....	41
9- Fener Rum Patrikhanesi ve Rum Patrikhanesi'nin Kuruluşu.....	42
10- Fenerli Rum Beyleri.....	44
11- Etnik-i Eteryaya Cemiyeti.....	47
12- Mora İsyanı ve Patrik Grigorios'un İdamı.....	49
13- Slav Yardım Cemiyeti.....	53
14- Fener Rum Patrikhanesi Üzerinde ABD ve Rus Mücadelesi	54

III. RUSYA-GREGORYEN ERMENİLER VE EÇMİYAZIN KİLİSESİ

1- Ermeniler ve Hıristiyanlık.....	60
2- İstanbul'un Fethi ile Kazanılan Patriklik Makamı ve Ermenilerin..... yükselişi	62
3- Rusların Osmanlı Ermenileri ile İlgilenmeye Başlaması.....	63
4- Ermeniler-İran ve Rusya'nın Göçettirme Politikası.....	64
5- Eçmiyazın(Üç Kilise) Kilisesi'nin Faaliyetleri.....	71
6- Rusların Gregoryen Ermenilere Yönelik Politikasının Değişmesi.....	77
7- Rusya ve Ermeni Komiteleri.....	84
8- Rusya'nın Ermenileri Kullanmaktaki Amacı.....	88
9- Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'ya Karşı Ermeni Politikası.....	90
10- Diğer Devletlerin Ermenileri Himayesi ve Sovyetler Birliği Dönemi.....	94

IV. BÖLÜM

FİLİSTİN-SURİYE'DEKİ ORTODOKS HİRİSTİYANLAR VE

1- Kutsal Yerlerin 19.yy'da Osmanlı Yönetimindeki Coğrafi, Etnik ve.... Dini Yapısı	101
2- İbrahim Paşa Dönemi.....	102
3- Kutsal Yerlerdeki ilk Ruslar.....	103
4- 19.yy'da Kutsal Topraklarda Misyonerlik Faaliyetleri.....	105
5- Rus Siyasetinin Kutsal Yerlere Girişi ve Nesselrode Dönemi.....	106
6- Kudüs'te ilk Rus Konsolosluğu.....	108
7- Suriye ve Filistin'in Ortodoks Dünyası.....	109
8- İlk Rus Misyonu Porfiri Uspensky.....	113
9- 1856 Kırım Savaşı Sonrası ve Misyoner Cyril Naumov.....	120
10- Rus Buharlı Gemicilik Şirketi ve Mansurov.....	125
11- Antakya Patrikhanesi.....	130
12- Filistin Derneği'nin Kuruluşu.....	132
13- Rus Sefiri Ignatev ve Misyoner Antonin Kasputin.....	134
14- Misyoner Leonid ve Kudüs Misyonu.....	135
15- Filistin Komisyonu ve Antonin Kasputin.....	136
16- Arz-ı Filistin Rus Ortodoks Cemiyeti (1882-1917).....	140
17- Cemiyetin Düşüşü.....	146
18- Filistin'deki Rus Okulları.....	148
19- Ortodoks Arap Milliyetçiliği.....	150
20- Kutsal Yerler sorunu ve 1856 Osmanlı -Rus Savaşı.....	152

V- BÖLÜM**SÜRYANİLER VE RUSYA**

1- Tevrat'ın Kayıp Kabilesi.....	159
2- Rusya'nın En Küçük Müttefiki.....	160
SONUÇ	166
EKLER	
Ek-1. Rus Generali Azof'un İstanbul Patrigiyle Görüşmesi	170
Ek-2. Osmanlı Ermenilerinin Rus Çarının Himayesini Talep Etmek İçin Eçmiyazin Katoğikos'una Arzuhal Vermeleri	173
Ek-3. Erzurumda Bulunan Ermenilerden Bir Kısmının Rus ve Ortodoks Olmak İçin toplantı düzenlemeleri	175
Ek-4. Ecmiyazin Katoğikosluğu, Ermeni Kilise ve Mekteplerinin Mallarına Rus Devletince El Konulması	177
Ek-5. Erzurum da Mukim Piskopos Harantion Efendinin Rusya Lehine çalışması	180
Ek-6. Rus Konsolonsu Prjevalsky'nin Ermenileri Ortodoks Mezhebine Döndürmek İçin Vaadlerde Bulunması	182
Ek-7. Bitlis'de Bulunan Rus Doktor Zavriyev'in Osmanlı Aleyhine Çalışmaları	184
Ek-8. Erzurum İsyanı Sonrası Rüs Konsolosluğunu Ziyaret Eden Münir Salih'in İzlenimleri	186
Ek-9. Rusyanın Şarkta Kilise Siyaseti	200
KAYNAKLAR	
ÖZGEÇMİŞ	205

ÖN SÖZ

Bu çalışmada Rusya'nın Osmanlı'nın Ortadoğu'da bulunan coğrafyasına yönelik uyguladığı dini politikaların neler olduğu saptanmaya çalışılmıştır. Çalışmayı yürütürken Osmanlı Arşivleri Belgelerinden, Milli Kütüphane başta olmak üzere Fırat Üniversitesi ve Elazığ İl Halk Kütüphanesi kaynaklarından, Türk Tarih Kurumu yayınlarından faydalanılmıştır. Özellikle Suriye ve Filistin'e yönelik Rus faaliyetlerinde Derek Hopwood'un "The Russian Presence in Syria and Palestine 1843- 1914" adlı İngilizce kitabı en büyük rehber olmuştur.

Araştırmalar Rusya'nın dini politikaları üzerine yapılmış genel bir nitelikte ve Türkçe kaynaklar ve arşivler taranarak yapılmıştır. Daha detaylı olabilmesi için Rus Arşiv Belgelerinin ve konu ile ilgili Rus kaynaklarının da incelenmesine, en azından Rusça'dan İngilizceye çevrilmiş kaynaklar üzerinde durulmasına gerek vardır.

Bu vesileyle yapmış olduğum bu çalışmada benden yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Sayın Prof. Dr. Ahmet AKSİN'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

VIII

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
age	: Adı geçen Eser
C.	:Cilt
çev.	: Çeviren
s.	:Sayfa

GİRİŞ

Din, tarih boyunca devletlerarası mücadelelerde en çok kullanılan unsur olmuştur. Tarihe bakıldığında en büyük savaşlar hep milletlerin mensubu oldukları dini hakim kılmak amacıyla yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu İslâmiyeti hakim kılmak için üç kıtada savaşmış, Osmanlı İmparatorluğundan önce ise Hıristiyanlar Kutsal Yerleri tekrar ele geçirmek ve Hıristiyanlığı etkin kılmak amacıyla Haçlı Seferlerini düzenlemişlerdir. Devletlerin birbirleriyle savaşmadığı dönemlerde ise din bir savaş unsuru olarak kullanılmak yerine, zayıflayan imparatorlukları ve devletleri bölmek amacıyla devreye sokulan bir araç olmuştur. Şüphesiz üç kıtaya yayılmış, çeşitli ırk ve dinden insanı hakimiyeti altında toplayan ve dünyanın en stratejik noktalarından birinde oturan Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamaya başlaması ile birlikte, sahip olduğu topraklarda gözü olan devletlerinde Osmanlıyı bölmek için en çok kullandıkları yöntem din olmuştur.

18.yy'dan itibaren Osmanlı'nın zayıflamaya başlamasıyla başta Fransızlar olmak üzere İngilizler, Ruslar, Avusturyalılar ve en son Amerikalılar Osmanlı ülkesindeki emellerini İmparatorluğun tebaası olan gayrimüslimleri kullanarak gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Fransızlar ve Avusturyalılar Katolikleri, İngilizler, Almanlar ve Amerikalılar Protestanları, Rusya ise Ortodoksları himaye yolu ile amaçlarına ulaşmak istemiştir. Bu konuda en etkili ve birbirleri ile de mücadele içinde olan devletler Fransa ve Rusya'dır.

Rusya Bizans İmparatorluğu'ndan Ortodoks Hıristiyanlığı almasıyla bu dinin en hararetli savunucusu durumuna gelmiştir. I.Petro'dan itibaren yayılcı siyaset izleyerek sıcak denizlere ulaşmak ve en büyük hedefi olan İstanbul'u alarak Bizans'ı yeniden canlandırıp, Ortodoks Hıristiyanlığı hakim

kılmak isteyen Rusya, Osmanlı'nın çökmeye başlaması ile birlikte 18.yy başlarından itibaren Osmanlı içerisindeki Hıristiyan unsurları kullanarak İmparatorluğu parçalamak, kendi hakimiyetinde ve güdümünde yayılcı emellerine hizmet edecek devletler kurmak istemiştir. Bu amaçla Ortodoks Slavları, Rumları, Arapları ve Gregoryen Ermenileri, I.Dünya Savaşının son dönemlerinde de Süryanileri kullanmıştır. Gerekçe olarak her dönemde İmparatorluk içerisindeki Hıristiyan halkın daha fazla imtiyaz sahibi olması gerektiğini göstermiş ve 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile de ilk zaferini kazanarak Ortodoks Hıristiyanların hamiliğini üstlenmiştir.

Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki teo-politik hedeflerine bakıldığında, bunlara ulaşmak için yaptığı faaliyetlerin coğrafi ve etnik koşullara göre ve Rusya'nın zamanın gerektirdiği çıkarlarına göre değiştiğini görürüz. Örneğin Balkan Slavlarına yönelik politikasında siyasi açıdan bu milletlerin bağımsız birer devlet olmasını sağlamış, dini, sosyal ve ekonomik açıdan destek vermiştir. Ancak Rusların bu yardımlarına karşılık başta Yunanistan, sonra da Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla bu küçük devletler Rus güdümüne girmek istememişler, arkalarına batılı güçlerin desteğini alarak Rusya'ya kafa tutmuşlardır.

Doğuya, Osmanlı'nın Anadolu topraklarına bakıldığında ise Rusya bu kez Gregoryen Ermenileri kullanarak Akdeniz'e girmek ve özellikle de İngiliz İmparatorluğu'nun incisi olan Hindistan'ı ele geçirmeyi arzu etmiştir. Ancak burada Ortodoks Slavlar üzerinde uyguladığı politikadan farklı olarak hiçbir zaman bağımsız bir Ermeni Devleti'nin kurulmasını istememiştir. Çünkü en başta kendisi de İmparatorluğu içerisinde büyük miktarda Ermeni nüfusu barındırıyordu. Anadolu Ermenilerininin bağımsız olması demek kendi içerisindeki Ermenilerin de bağımsızlık istemesi demektir. Asıl amacı bu

Hıristiyan milleti kullanarak Osmanlı içerisinde sürekli bir karışıklık çıkarmak ve bu devleti zayıflatarak tarihi emellerine ulaşmaktı.

Rusya ile Ortodoks Rumlar arasındaki ilişkilerde ise Osmanlı'nın merkezinde uyguladığı politika ile merkezden uzak yerlerde, özellikle Kutsal topraklarda, uyguladığı politikalar farklılık göstermektedir. Rusya Ortodoks Rumları her zaman desteklemiş ve himaye etmiştir. Ancak aynı Hıristiyan mezhebinden olmalarına rağmen Ortodoksluğun liderliği konusunda aralarında hep bir mücadele söz konusu olmuştur. Özellikle Floransa Ünyonu(1439) sonrası Rus Kilisesi'nin Fener Patrikhanesi'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesiyle ipler tamamen kopmuştur.

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Fener Patrikhanesi Rusya'nın himayesine girmek yerine yeni kurulan bu küçük devleti desteklemiş ve beş Ortodoks Patrikliği arasındaki önde gelen konumunu ve liderliğini korumaya çalışmıştır.

Ruslar ve Ortodoks Rumlar arasındaki en yoğun Kilise mücadeleleri Kutsal topraklarda, Suriye ve Filistin, görülür. Rumların kendi ırklarından olmayanları Rumlaştırması, Rum dilini ve dinini hakim kılmak için bölgedeki Ortodoks Araplara ve Ermenilere baskı uygulaması ve kilisede kendi liturjilerini uygulamaları, bölgede dini ve siyasi emelleri olan Rusya ile çatışmaya girmelerine sebep olmuştur. Bu çatışma sonucu belli bir dönemden sonra Rusya Rumlara karşı Arapları desteklemiş, nihayet Antakya Patrikhanesine Arap asıllı bir Patriğin seçilmesi ile zafer kazanmıştır.

Son olarak Rusların diğer bir hedef kitlesi ise Süryani Nasturiler olmuştur. Bu azınlık gruba yönelik politikası 1917 Rus Devrimi ile birlikte

fiyasko ile sonuçlanarak Süryanilerin Osmanlı topraklarından zorunlu göçüne sebep olmuşlardır.

Rusya'nın yayılmacı siyasetinde kullandığı araçları üçlü bir sacayağı şeklinde düşünebiliriz. 1789 Fransız devrimine kadar, insanların ırklarına göre değil mensup oldukları dinleri ile katagorize edildikleri dönemde, Rusya politikalarında dini kullanmıştır. Fransız Devrimi sonrası Milliyetçilik fikrinin yayılması ile birlikte dinin yanında Pan-Slavcılığın öncülüğünü yapmış, bu da Osmanlı'yı parçalayan en etkili silahlardan biri olmuştur. 1917 Rus Devrimi sonrası ise, Rusya'da komünizmin etkili olup dini kurumların tasfiye edilmesiyle dini ve ırki emperyalizmin yerini ekonomik emperyalizm almış, yayılmacı siyasetini bu kez de Sosyalizm yolu ile gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bunun sonucu 1945 II. Dünya savaşı sonrası Amerika ile birlikte iki kutuplu bir dünya oluşturmuş, bu durum 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılına kadar devam etmiştir.

1991 sonrası yıkıldı denilen Rusya tekrar güçlenerek ayağa kalkmış, yeniden tarihi politikasına sarılarak yaklaşık 200 milyona ulaşan Ortodoks nüfusu kontrol etmeyi hedefine koymuş ve Ortodoksluğun liderliğine soyunmuştur. Hatta bu konuda Amerika ile mücadeleye girmiştir.

I.BÖLÜM

RUSLARIN ORTODOKSLUĞU KABULÜ VE HIRİSTİYANLIĞIN
RUS DEVLET İDARESİNDEKİ SEYRİ

1-Hıristiyanlığı Kabul Etmeden Önce Rusların Dini İnancı

Eski Slav inancı “Yazıçestvo”¹olarak adlandırılmaktadır. Bu inançta hayır ve şer ayrımı yapılmış, hayır ve şer ilahları olarak yücelttikleri” Bely Bog (Beyaz İlah)” ve “Çorny Bog(Siyah İlah)” ortaya çıkmıştı. Bunun yanında eski Slav inanç kültü ağırlıklı olarak güneş etrafında toplanmıştı. Toprağın mahsul verebilmesi için güneşe, güneşinde semada olması Rus inancını şekillendirmiş ve çok tanrılı bir din inancı ortaya çıkmıştır. Kış ilahı, ölüm ilahı, bolluk ilahı v.b. isimler vermişlerdir.

Eski Slavlarda tabiat unsurlarına inanmanın yanında atalara tapınmak da önem taşımıştı. Ölen aile reisleri kalan aile üyelerini ve gelecek nesilleri koruyacağı inancından dolayı yüceltilmiştir. Bunlar insanlara musallat olan ejderleri öldürdüğüne inanılan “ilia muromski” ve insanların mukadderatını demirden döktüğüne inanılan “Kuznets” halk inancında yer alan ilah şahsiyetlerdi ².

2-Rusların Hıristiyanlığı Kabulü

Novgorod’da kurulan Rus devletinin başlangıç tarihi Knez Rurik’in kurduğu 862 yılı kabul edilmektedir ³. Rurik’in ölümü ile yerine geçen akrabası Oleg güneye doğru inmiş Kiev’i diğer Rus Knezlerinin elinden almış ve İskandinav-Bizans ticaret yolu üzerinde olan yerleşmeye ve savunmaya elverişli Kiev’e yerleşerek Rus Devletinin kuruluşunu başlatmıştır. O’nun ölümü ile yerine geçen Rurik’in oğlu İgor Slav Uruğlarını baskı altında tutmak ve fazla vergi almak istediğinden isyan çıkmış ve Drevlyanlar tarafından öldürülmüş , yerine eşi Olga geçmiştir⁴. Bu kadının iki önemli özelliği vardır:

¹ Yazıçestvo;tabiat güçlerine kutsallık atfederek inanma-Naturizm

² Aslanova, S; *Kutsal Sinod’tan Rus Ortodoks Kilisesi’ne*, IQ Kültür Sanat Yay. İstanbul, 2006 s.21

³ Kurat, A.N; *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye kadar*, Türk Tarih Kur. Bas. Evi., Ankara, 1987s.21

⁴ Kurat, A.N; a.g.e, s.23

1-Drevlyonlar üzerine sefer açarak onları şiddetle cezalandırması.

2-Hıristiyanlığı kabul ederek Rus yurdunda Ortodoksluğun önemli rol oynamasına katkıda bulunmasıdır.

Böylece Kiev Bizans kültür dairesi içerisine alınmıştır. Hıristiyan olduktan sonra Yelena (Helena) adını alan Olga Rusya'da Hıristiyanlık resmi din olarak kabul edildikten sonra Rus Kilisesince Azizler arasına alınmıştır⁵.

3-Svyatoslav Dönemi

Rus askeri ve siyasi lideri olan Svyatoslav İgor'un oğuldur. O'nun döneminde Hazar bölgesine, Bulgaristan ve Kafkaslar'a ilerlenmiştir. Yönetimindeki Slavlara çok baskı yapmış kendini Norman ananelerine sadık kılmıştır. Kiev ve Slavları gelir kaynağı olarak görmüştür⁶.

Hıristiyanlığın Rusya'da resmen kabulü Svyatoslav'ın üçüncü oğlu Vladimir(980-1015) zamanında olmuş ve Rus kilisesi tarafından Aziz olarak atanmıştır⁷.

864 yılında yani Balkan Bulgarlarının Hıristiyanlığı kabulünden sonra Ortodoksluğu yaymak Bizans'ın devlet politikası haline gelmiştir. Balkanlardaki Slav ahali için Bizanslılarca alfabe tanzim edilmesi ve din kitaplarının Slavca'ya çevrilmesi Kiev Rusya'sında Ortodoksluğu yaymak işini kolaylaştırmıştır⁸.

Kiev'deki Vereg-Rus ve Slav tüccarlarının Ortodoksluktan başka Roma'da ki Katoliklik, Hazar ilindeki Yahudilik ve İdil Bulgarlarının dini olan Müslümanlıkla da temasları vardı. Ancak Bizans ile münasebetin daha sık

⁵ Kurat, A.N; a.g.e, s.24

⁶ Kurat, A.N; a.g.e, s.26

⁷ Kurat, A.N; a.g.e, s.27

⁸ Kurat, A.N; a.g.e, s.29

olması Kiev’de Ortodoksluğun galip gelmesini sağlamıştır. Zaten tebadan çoğunun Ortodoksluğa girmiş olması ve başka sebepler Knez Vlademir’i Ortodoksluğu kabule sevk etmiştir. O dönemde Bizans İmparatoru II.Basil’e karşı içerde ve Balkanlar’da isyan çıkınca, Basil Vlademir’den yardım istedi ve karşılığında kız kardeşini vereceğini söyledi. İsyen Vlademir’in yardımı ile bastırıldı(988). Ancak Basil sözünde durmadı. Bunun üzerine Vlademir Kırım’daki Chersones(Korsun)’i işgal etti. Basil Hıristiyan olması şartıyla kardeşini vereceğini söyledi. Böylece Kiev Rusyası Hıristiyanlığa geçti ve yerli Slav halkını da Hıristiyanlığı kabule zorladı. Kiyef XI.yy’a girmeden Hıristiyan oldu⁹.

4-Rusya’nın Hıristiyanlığı Kabul Etme Sebepleri ve Hıristiyanlığın Rus Kültürüne Katkıları

Tarihçiler Kiev Rus Devletinin Hıristiyanlığı kabul etmesini başlıca iki sebebe dayandırmaktadır:

1-Prens Askold’un döneminde Bizans’la vuku bulan savaş sonrası imzalanan anlaşma gereği Kiev Rus devletinin Hıristiyanlığı kabul etmek zorunda kalması,

2-Cyryl ve Methodius gibi misyonerlerin faaliyetleri sonucu Rusya’nın Hıristiyanlaşması¹⁰,

Katolik baskıların güçlenmesi sonucu Kiyef Rusyası Hıristiyanlığa geçti ve yerli Slav Halkını da Hıristiyanlığı kabule zorladı. Kiyev XI.yy’a girmeden Hıristiyan oldu.

Vlademir’in Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebini seçmesindeki sebep; Katoliklik Mezhebinde Papaların hükümdarlar üzerinde etkili nüfuza sahip

⁹ Kurat, A.N; a.g.e, s.30

¹⁰ Topal, İ; *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler(1552-1917)*, İstanbul, 2009, s.103

olmaları ve zengin olan Bizans ile münasebetler tesis etmek istemesinden kaynaklanmaktadır. Bizanslılarda Rus istilalarından kurtulmak için kaleyi Hıristiyanlık yolu ile içten fethetmek siyasetini takip etme yolunu seçmiştir. Ancak Bizans Kültürünün din faaliyeti altında Rusya'ya sokulması mukavemetle karşılanıyordu. Rus Kilisesinin ayin lisanı olarak Slav dilini kabul etmesi, bu kültüre Rusya'da indirilen ağır bir darbe olmuştur. Yinede, özellikle İstanbul'un Türkler tarafından fethinden sonra birçok Rum zengini ve papazı Rusya'ya gelmiştir. Roma batı kültürü için ne ifade ediyorsa, Bizans'da Rusya için aynı şeyi ifade etmektedir ¹¹.

Ortodoksluk Rus Devletinin ve kültürünün gelişmesinde etkili olmuştur ve X.yy sonunda artık İstanbul Ortodoksluğun, Roma ise Katolikliğin merkezi haline gelmiştir.

Rusya bu dini kabul etmekle statik Bizans medeniyeti çerçevesine girmiş, Roma-Katolik kültür sahasına katılan Batı Avrupa kavimlerinden farklı bir medeniyetin meydana getirmesine sebep olmuştur. Rusya, Bizans vasıtası ile Yakın-Şark, Helenistlik ve Hıristiyan kültür geleneklerinden birçoğunu hazır bir şekilde almıştır. Artık canlılığı sönmeye yüz tutmuş bu gelenekler cılız Rus kültürünün medeni milletler zümresine çıkmasına katkıda bulunmuştur.

Vladimir'in 989 yılında Hıristiyanlığı kabul etmesiyle Rus Kilisesi İstanbul Patrikliğine bağlı "Metropolitlik" olmuştur. Ruhaniler İstanbul'dan atanan Rumlardı. Böylece Kiyef Rusyası kilise ile İstanbul'a sınıksız bağlanmış oldu. Rusların Hıristiyanlığı kabulü ile yerli Slav halkı ve Vreg –Rus zümreleri arasında fazla ayrılık kalmamış, hatta kabile farkları ile birbirine uzak olan Slav

¹¹ Ataç, A.M; *Rusya Tarihi*, Genel Kurmay Başkanlığı Yay. Ankara, 1952, s.11

Uruğları(aileleri) Hıristiyanlık sayesinde kaynaşmış ve Hıristiyanlık Rus Milletinin teşekkülünde tamamlayıcı unsur olmuştur ¹².

Hıristiyanlığın kabulü ile kültür alanında meydana gelen en önemli olaylardan biri Rusya'nın alfabe ve yazı dili sahibi olmasıdır. Vlademir'in Hıristiyanlığı kabulünden 120 yıl önce Bizanslılar tarafından Balkan Slavları için hazırlanan bir Slav alfabeti ve tercüme suretiyle meydana gelen bir Slav dini edebiyatı vardı. Bu alfabe Selanikli Rahip Konstantin(Krill) tarafından tanzim edildiğinden Krilika adını taşımaktadır. Yunan alfabeti esas tutularak yapılan bu alfabe Latin Alfabetinden farklıydı. Krill Alfabeti Rusya'ya Ortodoksluk ile birlikte girince Balkanların Bulgar Slavcası kitapları da alındı. Kilise Slav dili uzun yüzyıllar boyunca Rus edebi dili olarak devam etti. Böylece Rus edebiyatı gelişmeye başladı ve ilk eserler manastırlarda yazıldı. Rus mimarisi de Bizans-Rus karışımı olarak devam etti. Kilisenin etkisi ile birçok barbar âdeti bırakılmış yeni din esaslarına uymaya çalışılmıştır. Hıristiyanlık Rusya'da mistizmi de başlatmış, zahitler türemiştir. Bilhassa "Mağara keşişleri" şöhret bulmuştur. Kibar asilzade aileleri ve knezlerin çocukları için okullar açılmıştır ¹³.

5-Rusya'nın Moğollar Tarafından İstilasası ve Hıristiyanlığa Etkileri

1238 yılındaki Rusya'nın Moğollar tarafından istilasından sonra 1257 yılında yapılan nüfus sayımında ruhaniler, rahipler ve din adamları her türlü vergi ve mükellefiyetten azat edilmiş, Rus Kilisesi Moğol Kağanı'nın himayesi altına konulmuş ve böylece imtiyazlı bir mevkiye çıkmıştır ¹⁴.

¹² Kurat, A.N; a.g.e, s.31

¹³ Kurat, A.N; a.g.e, s.33

¹⁴ Kurat, A.N; a.g.e, s.81

Rus Kilisesi mensupları Altın Orda Devleti'nin(Güneyde İdil boylarında Batuhan tarafından kuruldu) hâkimiyetine uzun süre ses çıkarmadılar. Altın Orda Hanlarından aldığı imtiyazlar sayesinde kuvvetli ve zengin bir teşkilat olan kilisenin iltizam ettiği Moskova Knezi büyük önem kazanmıştır. Kiliselerin her türlü vergiden muaf tutulmaları ve sahip oldukları imtiyazlar kiliseleri Rus Ortodoksluğunun ve milliyetçiliğinin temel taşı haline getirdiler ¹⁵.Böylece XIV.yy ortalarına doğru Moskova Knezliği dini, iktisadi ve siyasi üstünlüğü elde etmiş oluyordu.

1300 yıllarında Kiev Şehrinin Moğol akınlarından biri neticesinde yıkılması üzerine Metropolit Maksim Vladimir şehrine gitti. Böylece Rus Kilisesinin merkezi Kuzey Rusya'ya taşınmış oldu. Buna karşı Galiç Knezleri Güney-batı Rusya için ayrı bir Metropolitlik ihdasını istedilerse de İstanbul Patriği Rus Kilisesinin bölünmesini istemediğinden buna muvafık olamadılar. Metropolit Maksimin ölümünden sonra göreve gelen Volanyalı Petr'de Vladimir şehrini merkez kabul ettiyse de en çok Moskova'da kalıyordu. Metropolit Petr Moskova Knezi İvan Kalita ile yakın münasebet tesisi etti ve O'nu her hususta iltizam etti. Petr Moskova Knezliğinin büyümesi ve kuvvetlenmesinde önemli rol oynamıştı. Petr'in halefi Teognost'da kilise merkezi olarak Moskova'yı seçti. Böylece Moskova Rus Kilisesinin daimi merkezi oldu ¹⁶.

Teognost'un halefi Aleksey İvan Kalita'nın oğulları zamanında devlet işlerinde önemli rol oynadı. Yaşları küçükken ve hasta iken onların yerine bakması ile Moskova Knezliğinde siyasi rollü başlamış oldu. Aleksey'in 1357'de Özbek Hanınının karısını tedavi etmesi üzerine Rus Metropolitliğinin mevkisi

¹⁵ Ataç A.M; a.g.e, s.26

¹⁶ Kurat, A.N; a.g.e, s.92

yükseldi ve kilisenin eski imtiyazlarını yenileme imkanı buldu. Böylece Moskova Knezliği'nde siyasi durumu sağlamlaşmış oldu¹⁷.

6-Floransa Ünyonu ve Rus Kilisesi'nin Bağımsızlığını Kazanması

Avrupa'nın siyasi haritasında XV.yy da birtakım değişiklikler oldu. Bizans İmparatorluğu Osmanlı Devleti karşısında zayıfladı. Gittikçe büyüyen Osmanlı-Türk tehlikesine karşı varlığını korumak amacıyla Roma Papalığı ile 1439'da Floransa'da bir uzlaşma yapmak zorunda kaldı. Ortodoks Kilisesi ile Katolikliğin birleşmesine muvafakat etmiş, Ortodoks Kilisesi üzerinde Papanın yüksek reisliğini tanımıştı.

İmparator VIII.İoannes Palaiologos(1425-1448) ve İstanbul Patriği İosif yardım için Roma'ya müracaat ettiler. Türklerin tüm Bizans'a hakim olacağı düşüncesi Papa'yı da rahatsız ettiğinden kendi çıkarları için İstanbul Patrikliğine birleşme teklif etti ve bunun için 1437 yılında Ferrare Konsili'ni topladı. Bu konsilde Roma Katolik Kilisesi daha önceki konsillerde Yunan Ortodoks Kilisesi ile aralarında sorun olan Filioque(filyök) konusunu tekrar gündeme getirdiği için bir anlaşma sağlanamadı. Bundan sonra Papa konsili 1439 yılında Florance'ya nakletti. Bu konsilde politik olarak zayıflayan Yunan Ortodoks Kilisesi muhtemelen Roma ile birleşmek dışında çıkış yolu bulamadığından Katolik Kilisesi'nin Filyök¹⁸ konusundaki görüşünü ve Roma Apostolik¹⁹ Kutsal Merkezinin ve Roma Piskoposunun tüm dünyaya karşı manevi üstünlüğe sahip olduğunu kabul ederek anlaşmaya vardı.

Floransa Konsili' de Rus Kilisesini İstanbul Patriği tarafından Metropolit olarak atanan Rum asıllı İodor temsil etmişti. İodor Ünyon taraftarı idi. Fakat Moskova Knezi ve Ruhanileri Floransa Konsili'nin kararını tanımadılar. Çünkü

¹⁷ Kurat, A.N; a.g.e, s.93

¹⁸ Filioque(filyök): Kutsal ruhun Baba veya oğuldan çıkması.

¹⁹ Apostolik: Bir kilisenin İsa'nın havarilerinden biri tarafından kurulmuş olması.

Rus Kilisesi bu birliği kabul ettiği zaman aynı zamanda Katolik olan Polanya'nın hakimiyeti altına girmiş olacaktı ²⁰.

İsodor Moskova'ya dönünce tutuklandı ve yerine Moskovalı Rus olan İon getirildi. Rus Kilisesi Papayı baş olarak tanımak isteyen İstanbul Patriğinden ayrıldığını ilan etti. İstanbul Patriklığı bunun üzerine Kiev Patriklığı'nin devamı şeklinde Güney-batı(Galiç) Rusya'da yeni bir Metropolitlik ihdas etti.

Floransa Ünyonu'nu kabul etmeyen Moskova Rusyası ve Rus Kilisesi Ortodoksluğa sadık kaldığını ve İstanbul Patriğine boyun eğmediğini açıkça ilan ederek Rus Kilisesinin kendisini artık tamamıyla olgun saydığını ve Moskova'nın Ortodoksluğu emin ve sağlam bir değer telakki ettiğini açıkça ilan edilmiş oldu ²¹.

Rus Ortodoks Kilisesi'nin bağımsızlığı İstanbul Patriklığında olumsuz karşılanmıştır. Muhtemelen bir taraftan politik anlamda çökmüş olan Bizans Ortodoksların tek hakim merkezi olma sıfatını kaybetmekten korktu. Bundan dolayıdır ki İstanbul Patriklığı Rus Ortodoks Kilisesi'ni tekrar kendi otoritesi altına almanın yolunu onu parçalamakta buldu. Bunun için İstanbul Patriği Grigorious(Mamma) 1458 yılında Kiev, Letonya ve tüm Aşağı Rusya'nın Metropolitliklerini açtı²² Bu gelişme üzerine 1459 yılında Moskova'da Rus Piskoposlar Konseyi toplandı. Burada Moskova ve Metropolitliklerinin ayrılması yönünde karar alındı. Bunun yanında Kiev Metropoliti Grigori (1458-1472) İstanbul Patriği I.Dionis tarafından Ortodoks hiyerarşisine kabul edildi.

²⁰ Aslanova, S; a.g.e, s.47

²¹ Kurat, A.N; a.g.e, s.103

²² Aslanova, S; a.g.e, s.48

Rus Ortodoks Kilisesi'nde devam eden bu düzensizlik hali 1654 yılında Ukrayna'nın Rusya ile birleşmesi ve böylece 1687'de Kiev Metropolitliğinin Moskova Patrikliği ile birleşmesine kadar 200 yıl boyunca devam etti²³.

7-Rusların Osmanlı İmparatorluğu ile İlk Resmi Temasları ve III. Roma Nazariyesi

Rusya'nın Osmanlı ile diplomatik temaslarının başlangıcı III. İvan ve II. Beyazıt dönemine (1492) rastlar ve bu rastlantı Kırım Hanı Mevgli Geray vasıtası ile olur. Osmanlı-Rus ilişkisi Kefe ve Azak'ta kalan Rus tüccarlarının durumu üzerine başlamıştır. Ancak Doğu Avrupa'da kısa sürede büyüyen bir Milli Rus Devleti İstanbul'da ki Rum Patriğinden başka kimsenin dikkatini çekmemiştir. Osmanlı kaynaklarında XV.yy'da Moskova Knezliğinin adının geçmemesi İstanbul'un Ruslara olan ilgisizliğini göstermektedir.

III.İvan'ın Bizans İmparatoru XIII.Konstantin'in biraderi Mora despotu Thomas'ın kızı Sofya ile evlenmesi Rusya'da Bizans İmparatorlarının meşru halefi ve Ortodoksluğun yegane hamisi duygusunu uyandırmıştır ²⁴.Türlere karşı düzenlenen haçlı seferlerinin mimarı olan Papa IV.Sixte bu seferler uğruna III.İvan'a haber göndererek Sofya ile evlenmesini ister ²⁵. Papa bu teklifi Ortodoks ve Katolik Kiliselerinin birleşmesi ümidi ile yapmıştır. Rusların Türlere olan düşmanlığı da bu evlilik sonrası başlamıştır. Papalığın yardımı ile Sofya Paleoleg III. İva'la evlendikten sonra Moskova'ya İtalya'dan pek çok Rum gelmişti. Gerek Papa'nın gerek Sofya'nın adamları olan bu Rumlar ve bazı İtalyanlar Moskova Knezine kendisinin Bizans İmparatorlarının halefi olduğunu telkine başladılar ve İvan bu görüşü benimsedi. Moskova yüksek muhitinde ve ruhani mahfillerinde bu telakki yayıldı. Bu defa Moskova Knezi'nin İstanbul'un fethi sonrası hamisiz kalan "Ortodoksluğun en yüksek

²³ Aslanova, S; a.g.e, s.49

²⁴ Kurat, A.N; a.g.e, s.124

²⁵ Kocabaş, S; *Kuzeyden Gelen Tehdit Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, Vatan Yay., İstanbul, 1989, s.21

hamisi" olduğu fikri ortaya atıldı. Bununla Moskova'nın III.Roma olduğu nazariyesi meydana geldi. Bu görüŖe göre evvelce dünya hakimiyetinin merkezi Roma idi. Sonra Yeni Roma(İstanbul) oldu. Her iki Roma düştü.Halbuki III.Roma ayaktadır ve O da Moskova dır. Hıristiyanlıktaki mukaddes üçlük hükmünce IV.Roma olmayacaktır. Moskova dünya hakimiyetinin yeni merkezidir. Moskova Hükümdarları Bizans İmparatorluğunun halefi Ortodoksluğun yüksek hamileridir. Ortodoksluk yegane doğru din ve görüş olmakla, Moskova yeryüzündeki doğruluğun ve hakimiyetin merkezidir. Bu nazariye ile Moskova Rus Hükümdarlarının hakimiyet prensiplerine, dünyaya hakim olma arzularına muayyen bir istikamet ve tarihi hak verilmiş gibiydi. Bu görüş daha sonraki hükümdarlarda da bir devlet prensibi haline geldi ²⁶.

Bu amaçla Moskova Knezlerinin çok eski bir hükümdar ailesine mensup oldukları efsanesi uyduruldu. Rus yurdunun havarilerden Andrey tarafından takdis edilmiş olduğunu, Bizans İmparatoru Kostantin Monomach'ın Rus Knezlerine hükümdarlık alametleri ve taç vermiş olduğu ileri sürüldü. Rusların atası Rurik'in Roma İmparatoru Augustus'un biraderi Prus'tan olduğunu uydurdular. Günün birinde İstanbul'un Ruslar tarafından geri alınacağı iddia edildi. Bu nedenle III. İvan Bizans'ın varisi olacağını göstermek maksadıyla Bizans'ın arması "Çift Başlı Kartalı" Rus arması olarak kabul etti. Bu yeni ideoloji Rus tarihinde Rus hükümdar ve devlet adamlarınca müthiş bir silah olarak kullanılmıştır ²⁷.

Floransa Ünyonu(1439) üzerine Moskova Kilisesi kendini"auto cefal"(muhtar) olduğunu ilan etmişti. İstanbul Patrikanesi Floransa Ünyonu hükümlerini reddettikten sonra dahi Rus Kilisesinin durumu değişmedi. Moskova Metropolitleri Rus Baş Piskoposunun ve Piskoposlarının

²⁶ Kurat, A.N; a.g.e, s.103

²⁷ Kurat, A.N; a.g.e, s.141

toplantısında seçilerek Moskova'da makama çıkarılırlar, takdis edilmek için İstanbul Patrikhanesine gitmediler. Moskova Knezliği kuvvetlendikçe Moskova Metropolitlerinin mevki ve nüfusları da yükseldi. 1480 sonrası Moskova müstakil ve büyük bir devlet olunca Rusya Ortodoks devletlerin en büyüğü derecesine çıktı. "Moskova III.Roma" nazariyesinin icabı olarak Moskova'da ki hükümdar Çarın yanında birde kilise reisi patriğinin bulunması gerekiyordu. IV.İvan'ın Çarlık rütbesini alması Rus Kilisesinin başının da yükselmesini gerektirmişti.

Ancak IV.İvan kilise reisinin rütbesini Metropolitlikten yukarı çıkarmadı. Sebep olarak ruhanilere yüksek mevki vererek kilise nüfusunu çoğaltmak istemeyişi akla gelebilir ²⁸.

IV.İvan'ın 1552 yılında Kazan Hanlığına son vermesi ile İran'ın Kuzeyine ve Erzurum yaylalarına kadar olan bölgeyi işgal etme hareketi Rusya'yı büyük bir imparatorluk haline getirmiştir. Bu mühim bölgenin önemini anlayan Rusya'nın İdil boylarındaki siyaseti Türkleri Hıristiyanlığa döndürmek ya da büsbütün perişan etmek olmuştur. Bu amaçla Kazan'da bir piskoposluk tesis etmiş ancak başarısızlığa uğramıştır ²⁹.

8-Rus Kilisesi'nin Apostolik Olma İddiası

Rus Ortodoks Kilisesi kuruluşunun temeli bin yılı aşkın bir süreye dayandırmaktadır. Genelde diğer kiliselerde olduğu gibi Apostolik olma iddiasındadır ve bunu da Hz.İsa'nın on iki havrisinden biri olan Andreas'a götürmek suretiyle ispatlamaya çalışmaktadır. Bu iddaasını ispatlamaya çalışırken Rus topraklarında havari Andreas ve Pavlosun tebliğlerine ve ülkenin güneyinde Hıristiyanlığın yayıldığına dair arkeolojik bilgilerle desteklenen yazılı kaynaklara dayandırmaktadır. Ayrıca Slav toprakları diye

²⁸ Kurat, A.N; a.g.e, s.177-178

²⁹ Ataç, A.M; a.g.e; s.31

bilinen İskitler, Kırım içinde yer alan Teodas ve Khersonas'a kadar pek çok yerde Andreas'ın faaliyetlerini yansıtan çeşitli efsaneler anlatmaktaydı. Rus Kilisesi Apostolik iddiasını savunurken XI.yy ikinci yarısında Rusya'da Andreas anısına inşa edilmiş mabetlerden bahsetmektedir. Yine bu iddialarında Pavlus'un yürüttüğü tebliğ faaliyetlerinde Slavları da dahil ettiğini onlara Piskopos olarak akrabası ve öğrencisi Andronik'i tayin ettiği ileri sürülmekte , bunu Pavlus ve Andronik hakkında efsaneler anlatarak yapmaktadır.

Kilise'nin iddia ettiği söz konusu tebliğ faaliyetleri sonrası Hıristiyanlığın erken dönemlerinde yayıldığı yerler Slav topraklarının batı kısmında yer alan bölgelerdir. Doğu Slav halkları arasında Hıristiyanlığın yayılması daha sonraki dönemlere denk gelmiştir. Kilise Andreas'ın Slav topraklarının doğusunda tebliğ faaliyetlerinde bulunurken, Hıristiyanlığın batı Slav topraklarında gelişme gösterdiğini Doğuda ise sekteye uğradığını ileri sürmektedir. Rus Kilisesi bunun başlıca sebeplerinden biri olarak Kavimler Göçü sırasında Rusya'nın güneyinden Avrupa'ya göç eden halkın buralardan geçerken Hıristiyanlığa ait izleri yok ettiklerini göstermektedir.

Burada Batı Slav topraklarında var olduğu iddia edilen kanıtları kimin yok ettiği akla gelmektedir. Bu soru cevapsız kalmakta dolayısı ile Slavlar arasında Hıristiyanlığın Prens Askold ile başlayıp Prenses Olga ile geliştiği anlaşılmaktadır.

9-Boris Godunov ve Moskova Kilisesi'nin Patriklik İlan Edilmesi

IV.İvan'ın ölümünden sonra yerine oğlu Fedor İvanoviç geçti. Ancak yönetimde her zaman Türk asıllı olan Çarın eşinin kardeşi Boris Godunov'un sözü geçti. Godunov'un Moskova'da bir Patriklik oluşturduğu taktirde Rus Kilisesi mensuplarını elde edeceği muhakkaktı. Osmanlı egemenliğinde bulunan Şark Kilisesi ile Rusya arasındaki ilişkiler uzun zamandan beri yakın

bir şekilde devam etmekteydi. İstanbul, Antakya ve diğer bazı Doğu Kiliseleri yardım almak için Rus hükümdarının yanına gelirlerdi. Rus Çarı Balkanlar'da, İstanbul'da ve diğer bazı Ortodoks memleketlerinde Ortodoksların hamisi telakki edilmeye başlanmıştı. 1586 yılında Rus Çarını ziyarete Antakya Patriği Yoachim geldi ve Rus Metropoliti tarafından takdis edildi. Halbuki derece itibarı ile Metropolitin Yoachim tarafından takdis edilmesi gerekiyordu. Antakya Patriğine Moskova'da bir Patriklik ihdasının düşünüldüğünü bildirdi ve Doğu Kilisesinin Reisleri ile bu hususta görüşmesi istenerek para ve hediye verip gönderildi. Bu sırada Ortodoks Kilisesinin dört Patriği vardı. İstanbul, Antakya, Kudüs ve İskenderiye. Antakya Patriği'nin gidişinden sonra aradan iki yıl geçmesine rağmen Şark Patriklerinden bir ses seda çıkmadı ³⁰.1588' de İstanbul Patriği Yeremia Moskova'ya geldi. Moskova'da yeni bir Patriklik kurulması hususunda Şark Patrikleri Meclisinin bir kararını getirmemişti. Boris Godunov ve Rus Kilisesi Reisleri Yeramia'ya Rusya'da kalmasını ve Patrik olmasını teklif ettiler. İstanbul Patriği bu teklifi kabul etti ve böylece yeni bir Patrikliğin ihdasını tanımış oldu.

Godunov yabancı bir şahsın yönetimde etkili olmamasını sağlamak için Yeremia'ya Moskova'ya değil Vladimir'de yerleşmesini teklif etti. Yeremia buna yanaşmadı, fakat Rusya'da yeni bir Patrikliğin tesisi için vermiş olduğu muvafakatı da geri alamadı. Uzun müzakerelerden sonra Yeremi'a Moskova Metropoliti İova'nın Patrikliğe çıkarılmasına muvafakat verdi. 1590'da İstanbul Patriği Ortodoks Patrikleri meclisinde V.Patriklik olmak üzere Moskova Kilisesi Reisliğini taktis etti. Böylece Bizans'ta olduğu gibi Rusya'da da Çar ile yan yana bir Patrik bulunmaya başladı ve Rus Ortodoksluğu Şark Kilisesi arasında en yüksek mevkiye çıkmış oluyordu. Bu Büyük Petro zamanına kadar devam

³⁰ Kurat, A.N; a.g.e, s.178

ederek Moskova Rusya'sının devlet işlerinde Rus Kilisesi'nin büyük bir nüfus kazanmasına imkan verdi ³¹.

Çar Aleksey Michayloviç zamanında (1652-66) Rus Kilisesinde bazı ıslahatlar yapılmak istenmesi Rusya'da dini bir ayrılık doğurdu. 1652'de Novgrad Metropoliti Nikon Patrik olunca Rus Kilisesi ve Devleti tarihinde büyük bir hareket baş gösterdi. Kilise devlet içinde büyük bir nüfus kazandı. Aleksey Michayloviç Patrik Nikon'a karşı teveccühünü belirtmek maksadıyla O'na ancak dedesi Flaret'in taşımış olduğu Büyük Efendi (Veliki Gosudar) ünvanını verdi ve bununla yeni patriğin din işlerinin yanında devlet işlerinde de büyük nüfus sahibi olacağını vurguladı. Böylece Patrik Çarın eşiti konumuna gelmiş ve dini ve uhrevi salahiyetini kullanarak kimseye danışmadan dini eserlerde ve kilise ayinlerinde yapılması lazım gelen düzeltmeler hakkında tamimler göndermeye başlamıştır. Patrikliğin bu keyfi hareketi Rus Kilisesi mensupları arasında memnuniyetsizlik oluşturmuştur ³².

Nikon 1654'te Moskova ruhanilerini toplantıya çağırdı ve düzeltilmesi gereken yerlerle ilgili tekliflerini kabul ettirdi. Ayrıca dini kitap ve ayinlerde yapılan düzeltmeleri İstanbul Patrikliğine göndererek onaylattı. Bu yeniliklerden hoşlanmayan ve yanlış olduğunu iddia eden kuvvetli bir ruhaniler zümresi teşekkül edilmişti. Halk arasında da yapılan yeniliklere karşı düşmanca bakış arttı. Rus Kilisesi'nin ayrılık tehlikesi belirince telaşa düşen Çar 1666'da bütün Rus yurdu ruhanilerini bir toplantıya çağırdı. Ruhaneler toplantısı Nikon'un yaptığı yenilikleri onayladı. Ancak Rus ahalsinin büyük bir kısmı eski dini hükümleri bırakmadılar bir süre sonra muhtelif tarikatlara bölündüler. Bunlar Rus hükümetinin şiddetli takibatı neticesinde Sibir,

³¹ Kurat, A.N; a.g.e, s.179

³² Kurat, A.N; a.g.e, s.221

Ukrayna, Kafkas ve Amerika'ya kaçtılar. Rusların büyük kısmı yenilikleri kabule zorlandı ³³.

10-Patrikliğin "Kutsal Sinod"a Dönüşmesi

Kilise teşkilatı Petro zamanında hususi bir şekil aldı. 1700 yılında Patrik Adrian ölünce yeni bir Patrik seçilmedi. Ryzan Metropoliti Stefan Yavorski geçici patrik tayin edildi. Kilise Reisleri Petro'nun yeniliklerine düşmanca bir tavır aldıklarından Petro kiliseyi bir zaman için sessiz bırakmayı uygun buldu.³⁴ Stefan Yavroski'nin ölümü(1721) üzerine kilisenin başına "Diyamet İşleri Reisliği" Mukaddes Sinod adıyla bir "Kollesium" tayin edildi. Bunun reisliğine ruhanilerden olmayan biri "ober prukorar" getirildi. Böylece 1589'da Rusya'da ihdas edilen Patriklik ilga edilmiş oldu.³⁵ 1724'te çıkardığı emirle keşişlerin hakları tahdit edildi. Petro'ya göre kilise devlete tabi ve devlet hizmetinde olmalıydı.

II.Katerina döneminde (1789) Rusya Müslümanların dini işlerine bakacak bir müessese kurmalarına izin verildi. Sebebi ise Ural-İdil sahasındaki Müslüman Türk (Kazan Türkleri, Başkurt, Kazak) ahalisinin Katerina hükümetine karşı ayaklanalara kitle halinde katılmasıydı. Merkezi Ufa'da olan Orenburg Müslüman Ruhani Meclisi adını taşıyan bu müessesenin görevi hovalar ve başka Müslüman ruhanilerini tayin etmek ve Rusya'da Müslüman Ruhani Mansabı sahiplerini idare etmektir. İlk Müftü olarak Muhammed-can Hüseyin adlı Rus hükümetinin itimadını kazanan biri tayin edildi. Katerina böylelikle Müslüman ahalinin itimadını kazanmak istiyordu. Bazı şehirlerde de büyük camiler yapılmasına izin verdi ³⁶.

³³ Kurat, A.N; a.g.e, s.222

³⁴ Kurat, A.N; a.g.e, s.268

³⁵ Topal, İ; a.g.e, s.119

³⁶ Kurat, A.N; a.g.e, s.285

II.Katerina zamanında (1774) Osmanlı-Rus savaşı sonucu imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması ile Ortodoks Kiliselerin Rus tebaası ve tüccarlarının himayesi Rusya'nın eline geçmiştir. Rusya böylelikle Osmanlı'nın iç işlerine karışma ve Osmanlı'yı yıkma yolunda ilk zaferini elde etmiştir. Katerina Rusya'nın himayesi altında İstanbul merkezli bir Rum İmparatorluğu kurmak istiyordu. O'nun Türk siyaseti neticesinde Rusya Küçük Kaynarca ve Yaş Anlaşmaları(1790) ile Karadeniz'e inme emellerini gerçekleştirmiş oluyordu.

II.Aleksandr zamanında Rus fikir ve politik hayatında en mühim rol oynayan cereyanlardan biride "Panslavizm"dir. "Slavyanofil" görüşü başta felsefi ve edebi bir cereyan iken daha sonra Çek ve Güney Slavları arasında Avusturya-Almanya tahakkümüne karşı siyasi bir çehre alıp Rusya'da taraftar bulduktan sonra mühim bir siyasi cereyan haline geldi. Chomyakov, Kiriyeovski ve Aksakov kardeşler tarafından bir ideoloji haline getirilen bu görüş Rus hakimiyeti altında bütün Slavları birleştiren bir devlet kurma amacını taşıyordu. Rus Ortodoksluğu, Çarlık Mutlakiyeti ve Rus Milliyetçiliği esasına dayanıyordu. Türkleri Avrupa'dan kovmaları ve İstanbul merkez olmak üzere bir Slav devleti kurmayı telkin etmekte ve Rusların bu misyonu yapmaya tarihi hakkı olduğu iddia edilmekteydi.

1881-1894 yılları arasında II.Aleksandr yerine geçen III.Aleksandr döneminde Çarın mürebbisi olan Pobedonostsev Rusya Çarlık Otokratyasının en koyu ve şiddetli şekilde devam ettirilmesi için tedbirler alınmaya başladı. Bu nedenle çiftlik sahiplerinin ekonomik ve hukuki durumlarını kuvvetlendirmek, gayrı Rus olan kavimleri ezme, Ortodoksluğu yaymak, Rus olmayanları Ruslaştırmak siyaseti prensip olarak benimsendi. Rusya'yı tek bir devlet, tek bir millet, tek görüş(Ortodoksluk) haline getirmek amaç edinildi ³⁷.

³⁷ Kurat, A.N; a.g.e, s.359

11-Patronat Hukuku ve Ortodoks Kardeşlikleri

I.Sigzmund'un devrinde Ortodokslar pek çok haklara sahip olmakla birlikte Kiev topraklarında Roma Katolik kilisesinin de etkisi devam etti. Bu dönem de Polonya-Letonya hükümeti Kiev üzerinde hak sahibi olmayı devam ettirmek için "Patronat Hukuku" diye bir hak ortaya attı. Bu hukuk yerli prens tarafından inşa edilmiş manastır veya mabedi O'nun kendi mülkiyeti olarak kabul eden bir haktır. Bu hukuk sayesinde bu mabetlerin tamamının bir anlamda direkt Polonya-Letonya Krallığı'nın mülkiyeti olması söz konusuydu.

Rus Ortodoks Kilisesi Patronat Hukuku sayesinde Ortodokslara ait manastır ve diğer mabetlerin Katolik Polonya-Letonya Krallığı'na devredileceğinden endişelenmiştir. Ortodokslar her ne kadar bu kanundan rahatsız olmuşlarsa da bu hak bir taraftan prensleri manastır ve mabet inşasına teşvik etmiştir. Bununla birlikte Ortodoksların endişesi devam etmiş ve 1509 yılında Vilno'da toplanan bir konsilde yüksek rütbeli ruhanilerin lehine patronatların hakları azaltılmıştır ³⁸.

II.Sigizmund döneminde o zamana kadar sadece konfederasyondan ibaret olan Letonya ve Polonya'nın birleştirilmesi yönünde faaliyetler sürdürülmüştür ki bu Rus Ortodoks Kilisesinin tarihinde önemli yer tutan olayların başlangıcını oluşturur. Rusları da bu ittifaka dahil etmek için Polonya-Letonya sınırında yaşayan Ortodoks Hıristiyanlarına serbest ibadet, resmi evraklarında Rus dilinden istifade ve başka hukuklar vaad olundu ³⁹.

Rus Ortodoks Kilisesi'nin asıl mahiyeti 1812 yılında Fransa ile Rusya arasında vuku bulan savaş sırasında ve Osmanlı Rus savaşında açıkça ortaya çıkmıştır. Bu savaşlar arefesinde Sergey Mabedi büyük askeri hastaneye çevrilmiştir. Kutsal Sinod ülkenin ihtiyaçları için kilise bütçesinden büyük

³⁸ Aslanova, S; a.g.e, s.60

³⁹ Aslanova, S; a.g.e, s.61

miktarda para ayırmıştır. Ayrıca din görevlileri vaazlar vererek milli ve dini duyguları körüklemiştir. Bunun sonucunda bu tarihe kadar Rus aristokratları arasında özen gösterilen Fransız medeniyetinin yerini Rus felsefi ve içtimai cereyanlarından birisi olan Slav felsefi cereyanı (Slavyanofilstvo) almıştır ⁴⁰. İçtimai dini tefekkürün uyanışı sonucunda Kilise idareciliği düşüncesi ön plana çıkarıldı. XIX.yy ikinci yarısı XX.yy başları Rus Ortodoks Kilisesi eğitim ve halka yakınlığı ile içtimai aktiflik gösterdi. Rus Ortodoks Kilisesi'nin fikri faaliyetlerinin yanında Devlet dahilinde siyasi aktiviteleri de görüldü. Nitekim o zamanlar oluşturulmuş "Devlet Duması"na (Milli Meclis) piskopos ve kirillikler de seçilmeye başlanmıştır.

Ortodoks kardeşlikleri XVI.yy ikinci yarısında Batı Rusya da çeşitli grupların ortaya çıkması sonucunda, Ortodoksları bir arada tutmak adına aynı zamanda İstanbul Patrikliğinin Ortodokslar üzerinde tek hakim merkez olabilmesi için Rus Ortodoks Kilisesini parçalama siyasetinin bir sonucu olarak kurulmuş birliklerdir. Bir bakıma Ortodoks Slav Federasyonu olarak nitelendirilebilecek bu kardeşliklerin temel ideolojisi Cyril ve Methodius'nin kardeşliğidir.

Ortodoks Kardeşlikleri:

Ortodoks Kardeşlikleri ilk kez 1439 yılında Lutsk Kardeşliğinin temelini atılması ile kurulmuştur. Bu kardeşliğin kurulmasında 1439 yılında yapılan Florance Konsili sonucu Yunan Ortodoks Kilisesi ve Roma Katolik Kilisesinin ekümenik çalışmalar çerçevesinde ittifak yapmalarının da etkisi bulunmuştur. Rus Ortodoks Kilisesinin bu ittifakı ilk başta kabul etmemesi ve dolayısı ile şimdilik Rus Ortodokslar için her hangi bir mezhep ayırımının ortaya çıkmamıştır. Kardeşlikler Rus Metropolitliği, Moskova ve Kiyev Metropolitliklerine bölündükten, özellikle de 1569 yılında Lyublin Konseyi

⁴⁰ Topal, İ; a.g.e, s.122

kararınca Polonya ve Letonya'nın birleştirilmesinden sonra çoğalmakla beraber faaliyetleri de hızlanmıştır. Bilhassa 1596 yılında yapılan Brest ittifakından sonra, Batı Rusya'da Katolik ve Cizvit ⁴¹ tesiri güçlenmiştir ki, söz konusu tarihten itibaren bu mezheplere karşı Ortodoksluğu korumak adına Kardeşliklerin sayısı çoğalmaya başlamıştır ⁴².

Rusya'nın batısında kurulan bu kardeşlikler Ortodoks ahalesinin birleşmesine dolayısı ile de görünürde Rus Ortodoks Kilisesi'nin yararına hizmet etmekteydi. Kardeşliklere söz konusu faaliyetlerini o dönemde Katoliklerle ve Protestanlarla işbirliği yapan yerli Piskoposlardan bağımsız olarak sürdürebilmelerini, aynı zamanda, direk İstanbul'a tabi olmalarını sağlayan Stavropigiya Hukuku da verilmekteydi. Bu hukuk sayesinde Kardeşliklerin elde ettiği bağımsızlık Rus Ortodoks Kilisesinden ayrılma ve İstanbul Patrikliğine bağlanma anlamına gelmekteydi. Bu durum Moskova Patrikliğini tedirgin etmekteydi. Kilise içinde önemli yer kaplayan Kardeşliklerin çoğalması ve büyümesi her ne kadar Ortodoksluğun menfaatine hizmet etse de bu büyüme bir taraftan Rus Ortodoks Kilisesini parçalanmayla yüz yüze getirdi ⁴³. İstanbul Patriği Cyril Lukaris 1626 yılında bir ferman ile Kiyev Metropolitliğinin Lvov ve Vilen Kardeşlikleri dışındaki tüm diğer Kardeşliklerin Stavropigiya Hukukunu kaldırdı ⁴⁴. Kardeşlikler Ortodoksluğu yaymak adına İstanbul Patrikliğinin de desteği ile kendi eğitim imkanları ile çeşitli okullar ve matbaalar kurarak bazı faaliyetlerde bulunmuş, Ortodoks ilahiyatının geliştirilmesine yönelik önemli konularda önderlik yapmıştır.

⁴¹Cizvit; 1534 yılında Paris'te Loyala'lı Ignas tarafından kurulmuş olan "İsa'nın Arkadaşları" adı ile bilinen bir Hıristiyan tarikatıdır. Cizvit; iffetli olmaya, fakir kalmaya ve baştaki idarecilerin istediği her yere misyoner olarak gitmeye yemin eder.

⁴² Aslanova, S; a.g.e, s.79-80

⁴³ Aslanova, S; a.g.e, s.81

⁴⁴ Aslanova, S; a.g.e, s.84

Kardeşlikleri baştan beri kendi çıkarları için destekleyen İstanbul Patrikliği Plonya-Letonya'nın tesiri ile Katolikliğin etkisinde kalan Ortodoks Slav halkının Ortodoksluğu tahsile yönelmelerini de desteklemiştir. Hatta çoğu zaman açılan okullarda Bizans ilahiyatçıları ilk öğretmenler olmuştur ⁴⁵.

Batı Rusya'da farklı mezheplerin eğitim faaliyetleri neticesinde halk fikir çalkantısı yaşasa da, Ortodoksluğun devam ettirilmesinin kendi çıkarları için önemli olduğunun farkında olan İstanbul Patriklerinin ve Kiev Metropolitlerinin Kardeşlik Okullarını himaye etmesi sonucunda burada Ortodoks birliği bozulmadı. Devlet okullarının gelişmesi ile Ortodoks Kardeşlik Okullarının eğitim sahasındaki rolleri klse de bu Kardeşlik Okulları Ortodoksların diğer mezheplerinden etkilenmelerini engellemek konusundaki faaliyetlerini devam ettirdi. Nitekim bu okullar, Ortodoksluğun müdafaası amacıyla birçok kitap yayınladı ve Katoliklerle ittifak yanlısı olanlara karşı mücadeleyi sürdürmek için önemli din adamları yetiştirmeye devam etti ⁴⁶.

12-XVIII-XIX. Yüzyıllarda Manastırların Siyasi Misyonu

İmparator I.Petro'nun hakimiyeti devrinde yaptığı ıslahatlar çerçevesinde 1697 yılında manastır ve piskoposlukların tasarrufunu devlet denetimi altına aldı ve manastırlarda inşaati yasakladı ⁴⁷. Manastır seçimlerine karıştı. Sadece dini okulları bitirmiş kişilerin kuruma rehber olabileceği kuralını koydu. 1764 yılına kadar din adamları piskoposluklara vergide vermeğe başladı. 1764 yılında seküler operasyon yapılmış, Başrahip Paisiy Velikovski'nin faaliyetleri sonucu gerçekleşmiştir. Paisiy'in faaliyetleri sonucu Rusya'da Ruhbanlık Florişev Uспен Manastırı, Sarovsk Uспен Manastırı gibi manastırlarda yeniden gelişme görülmeye başlandı. Muhtemelen bu dönemde

⁴⁵ Aslanova, S; a.g.e, s.85

⁴⁶ Aslanova, S; a.g.e, s.87

⁴⁷ Aslanova, S; a.g.e, s.110

Rusya'nın savaş içerisinde olması da bu konuda etkili oldu. Zira savaşlarda manastırların büyük katkısı olduğunu gören Rus Devleti de 1829 yılında Ruhban sınıfına yeniden haklar verdi ⁴⁸.

Manastırlarda ki dini hayatın yeniden canlanması ilahiyat ilminin de gelişmesi anlamına gelmekteydi. Bu kurumlar sadece Rus Ortodoks kilisesi için değil aynı zamanda bütünlükle Rus Devlet politikası için büyük ehemmiyet arz etmekteydi. 1877-1878 yıllarında vuku bulan Osmanlı-Rus savaşı döneminde manastırların Rusya'nın milli duygularını uyandırmakta büyük katkıları bulunmaktaydı. Bir anlamda sadece dini anlamda münzevi hayatı yaşadığını sandığımız rahip ve rahibeler, aktif savaş önderleri haline gelmekteydi. Bu münzeviler adeta birer provakatör olmaktadır. Bu da Rus Devleti'nin savaş sırasında dini siyasete alet ettiğini ortaya koymaktadır. Nitekim Moskova Hükümeti Rus Ortodoks Kilisesini kullanarak Osmanlı topraklarındaki Ortodoksları da müdafaa adı altında bu topraklarda yaşayan ve Katolik baskıları zamanı Osmanlı'nın himayesini görmüş olan insanları kıskırtmaktaydı. Bir taraftan Osmanlı topraklarında ki Ortodoksları kullanan Rus Devleti, diğer taraftan Rus Ortodoks cemaatini de savaşa Rus Ortodoks Kilisesi Manastırları vasıtası ile hazırlamaktaydı. Bu bağlamda yapılan vaazlar sadece manevi anlamda değil aynı zamanda halkın maddi destek sağlanması konusunda da büyük etki gösterdiği gibi savaş adına vergilerin toplanmasını da kolaylaştırmaktaydı. Kilise tüm devirlerde olduğu gibi Balkan Savaşı'na giden askerleri de kutsayarak moral vermekteydi. Savaş çıktığı zaman Kutsal Sinod'un ordunun ihtiyacı için 100.000(yüzbin) ruble ayırdığı anlatılmaktadır. Bunun yanında Sinod'un tüm üyeleri kendi maaşlarını savaş için ayırarak katkıda bulunmaktaydılar⁴⁹. Rahibeler de hemşirelik yaparak yardım

⁴⁸ Aslanova, S; a.g.e, s.111

⁴⁹ Aslanova, S; a.g.e, s.112

etmekteydiler. Kilise siyasi misyonunu kendi ruhban sınıfı aracılığı ile devam ettirmekteydi.

Rus Ortodoks Kilisesi için XVIII-XIX yüzyıllar ve XX yüzyılın başları misyonerlik faaliyetlerinin aktif olduğu dönemler olmuştu. Bu misyonerlik çalışmaları dini olmaktan ziyade Rusların siyasi anlamda büyümesi yolunda her zaman olduğu gibi kiliseyi kullanmasından kaynaklanmıştı. Ural'dan Pasifik Okyanusu sahillerine kadar yayılan misyonerlik faaliyeti Rus Ortodoks Kilisesi tarihinde yeni bir sayfa açmıştı. Ayrıca kilise Ortodoksluktan ayrılan Slavlar arasında da misyonerlik faaliyetlerini sürdürmüştü ⁵⁰. 1596 Brest ittifakından sonra Katoliklerle birleşerek inanç değiştirenlerin ortaya çıkmasıyla Rus Ortodoks Kilisesi bölünmüştü. İşte bu bölünmeden sonra Rus Ortodoks kilisesinin en önemli hedefi bu ittifak yanlılarını da kendisine tabi etmek olmuştu. Böylece uzun süren faaliyetler sonucunda XVIII.yy da 2 milyon ittifak yanlısı Ukrayna'da ki Rus Ortodoks Kilisesine bağlanmıştı.

Rus Ortodoks Kilisesi bir taraftan Ortodoksluktan ayrılmış olan Slavları tekrar Ortodokslastırarak Rus Devleti'nin iç birliğini sağlamaya çalışırken, diğer taraftan da, Kiliseye yeni cemaatler katmak yolu ile Rus Devleti'nin etki dairesini genişletmesine katkıda bulunmak yolunda faaliyet göstermişti. Misyonerlik faaliyetleri neticesinde diğer devletlerle ve halklarla olan bağlantılarını da kurmuştur ⁵¹.

Kutsal Sinod XX.yy başlarında İstanbul Patrikliğine Hıristiyan dünyası birliğinin kuvvetlenmesi için Piskoposların sık sık müşavereler yapmak amacıyla toplanması gerektiği fikrini ilettiler. İstanbul Patrikliği de Ortodoks Kiliselere özellikle dini faaliyetlerin sürdürülebilmesi ve birliğin korunması için

⁵⁰ Aslanova, S; a.g.e, s.123

⁵¹ Aslanova, S; a.g.e, s.124

yollar aranması gerektiğini vurguladı. Karşılıklı önerilerin sonucunda Kutsal Sinod üyelerinden, hem de İstanbul Patrikliği temsilcilerinden oluşan bir komisyon teşkil edildi. Böylece kiliseler arası karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi bağlamında dini literatür alış verişi yapılmaya başlandı ve diğer Ortodoks Kilisesi mensuplarından Rus Kilisesine ait okullarda tahsil gören öğrenciler ortaya çıktı. Bunun dışında karşılıklı yapılan ziyaretler kiliseler arasındaki ilişkileri kuvvetlendirdi ⁵².

Kudüs Patriği olarak seçilen Metropolit Khrisanf (1707-1730) 1728 yılında Kutsal Sinod'a bazı türbelerin restorasyonu için yardım istediğini bildiren bir mektup göndermiştir. Kutsal Sinod bu mektuplar sonrası Rus siyasetine hizmet etmek amacıyla yardımlarını devam ettirmiştir. Bundan sonra ilişkiler daha da gelişmiş ve 1735 yılında Moskova'da "Filistin Birliği" kurulmuştur. Bu birlik Filistin Ortodokslarına maaş bağlamıştır.

Rus Devleti Osmanlı Devletinde yaşayan Ortodokslar örneğinde olduğu gibi, her zaman kiliseyi dolayısı ile Ortodoksları kendi siyasi çıkarları için kullanmıştır. Bu bağlamda 1814 yılında Taganrog'da Kudüs Patrikliğine maddi yardımlar göndermek için Aleksandrov Manastırı kurulmuştur. ⁵³Bu teşkilat Rus ziyaretçilerinin yerleşmesine Kudüs Patrikliğinin siyasi, ilmi ve iktisadi hayatına destek olmuştur.

Rus Ortodoks Kilisesinin Kıbrıs'la da ilişkileri olmuştur. Bu bağlamda, XVIII.yy Vasili Grigoroviç Barskiy Kıbrıs'a gitmiş ve orada Latin dilinde dersler vermiştir. Daha sonra XIX.yy ortalarında meşhur Oryantalist Çigirinsk Piskoposu Porfiry Kıbrıs'ı ziyaret etmiş ve bu ziyaretler karşılıklı olarak devam

⁵² Aslanova, S; a.g.e, s.140

⁵³ Aslanova, S; a.g.e, s.142

etmiştir. Rus Ortodoks Kilisesi Ellada Kilisesi'yle de kardeşlik münasebetlerini sürdürmüştür ⁵⁴.

XVII. ve özellikle XVIII.yy da Rusya'nın yaşamsal çıkarları güney denizlerine serbest çıkış yolları elde etmesini zorunlu kılıyordu. I.Petro'dan çok önceki gerek Rus gerekse yabancı kaynaklı diğer yapıtlarda İslam dinine ilişkin tanımlamalar yer almaktadır. Bu yapıtlar egemen sınıfın ve kilisenin çıkarlarını yansıtırken Müslümanlığı düzmece, gerçeğe ve Hıristiyan dinine karşı duran bir din olarak eleştirme eğilimi taşıyan düşüncelerle doludur.

⁵⁴ Aslanova, S; a.g.e, s.144

II. BÖLÜM

RUSYA'NIN EMPERYALİST DÜŞÜNCESİNDE
ORTODOKSLUĞUN ROLÜ

“Er veya geç Konstantinapol bizim olmalıdır.”

Dostoyevski

1-Rusya'nın Emperyalist Politika İzlemesinin Sebepleri

XVI.yy'da ortaya konan “ Moskova III.Roma” nazariyesi özellikle II.Katerina döneminde geliştirilmiş, Rusya'nın Bizans'ın varisi olduğu görüşü ve İstanbul ve Boğazları ele geçirmek veya hiç olmazsa Rus kontrolü altına alma tasarısı Rus dış siyasetinin ana prensibi haline getirilmiştir ⁵⁵.

Rusya'nın Osmanlı Payitahtı İstanbul ile ilgilenmesi en başta dini mahiyette iken sonraları siyasi mahiyet almıştır. Bir müddet sonra buna ekonomik hedeflerde karışınca XVIII, XIX ve XX.yy başlarında malum şark meselesi Rusya'nın siyasetinin bel kemiğini teşkil etmiştir ⁵⁶.

İstanbul'un eninde sonunda Ruslar tarafından zapt edileceğine dair inanç Rus manastırlarında oluşturulmuş ve yukarıda bahsedilen nazariye ye bağlanarak İstanbul'un Ruslar tarafından alınacağı inancını oluşturmuştur. Bu görüş zamanla derin kökler salacak ve kuvvetlenmesini müteakip İstanbul'un zaptı Rusya tarafından takip edilecek bir ana siyaset haline gelecektir ⁵⁷.

Türklerin İstanbul'u fethiyle Ortodoks Patrikliğine de sahip çıkmaları Çar IV.İvan'ı rahatsız etmiştir. Çar Ortodoks İstanbul Patrikliğine alternatif olacak ve Ortodoks Hıristiyanları yönlendirecek bir Patrikliği Rusya'da kurma teşebbüsüne girişmiş ve uzun uğraşlardan sonra 1589 yılında kurmuştur ⁵⁸.

Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğuna karşı izlediği politikanın siyasi ve stratejik sebeplerinin yanında, Çarı dini açıdan Ortodoks dünyasının tartışmasız lideri haline getirme sebebine bağlamıştır ve gerçekleştirmek için Osmanlı içindeki Hıristiyan unsurları sürekli olarak isyana teşvik etmiştir. Rus

⁵⁵ Kurat, A.N; *Türkiye ve Rusya*, s.V

⁵⁶ Kurat, A.N; a.g.e, s.2

⁵⁷ Kurat, A.N; a.g.e, s.4

⁵⁸ Kılıç, D;*Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler*; Atatürk Arş. Mer., Ankara, 2006, s.67

Hükümeti'nin Ortadoğu politikasına yön verenler Balkanlar'da ve Suriye'de yaşayan Ortodoks kardeşlerini sözümlerine Osmanlı'nın pençesinden kurtarıp, Akdeniz'de büyük bir Rus İmparatorluğu kurmayı düşünüyorlardı. Bu hakkın gerekçesini de 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşmasınının 7.maddesine⁵⁹ dayandırıyorlardı ⁶⁰.

2-Bizans İmparatorluğu'nun Varisi Rusya

Birbirine yakın yaşayan güçlü devletler rekabet ve düşmanlıktan kaçınmakta zorlanabilirler ⁶¹. 19.yy'da da Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'nın giderek Osmanlı toprakları içine doğru genişlettiği Kafkaslardaki ortak bir sınırla komşuydular.

Osmanlı İmparatorluğu stratejik olarak Rusya'nın Akdeniz'e tek çıkış yeri olan boğazları kontrol ediyordu. Osmanlı Devletine karşı politikalarını yöneten Rus devlet adamları bu gerçekleri göz önünde tutarak politikalarını oluşturuyordu.

Politik ve dini olarak ise hem Rusya'nın Slav ve Hıristiyan dostlarını hakimiyeti altında idare ediyordu, hem de Filistin'in kutsal mekanlarında

⁵⁹ Bozkurt, G; *Alman -İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarınının Hukuki Durumu(1839-1914)*, s.36" Küçük Kaynarca Antlaşmasınının 7. Maddesinde "Devleti Aliyemiz taahhüt eder ki Hıristiyan diyanetinin hakkına ve kenüsalarına kaviiyen siyanet ede ve Rus devletinin elçilerine ruhsat vere ki her ihtiyaçda gerek 14.maddede zikr olunup Mahrusei Konstantiniyede beyan olunan kenisayı mezkure ve gerek hademesinin siyanetine ibrazı tefhimatı mütemevvia eyleye ve elçi mumaileyhin bir güne vrüzü Devletialiyemim dostu safı ve hemcivarı olan devlete müteallik ödemi mutemedi tarafından arz-ı tebliğ olunmağla Devleti Aliyemiz tarafından kabul eylemelerini Devleti Aliyemiz taahhüt eder." Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti yine Hıristiyan dinini ve kilisesini koruma sözü vermekte ve Rus elçilerine 14.md de belirtilen kilise ve hademelerini koruma hakkı vermektedir..Bu ibarelerden Rusya lehine Osmanlı Ortodoks tebaası ya da kiliseleri üzerinde bir koruma hakkı olduğunu çıkarmak mümkün değildir."

⁶⁰ Öke, M.K;*Ermeni Sorunu*, s.50

⁶¹ Hopwood D;*The Russian Presence in Syria and Palestine*,Clarendon Pres, Oxford,1969, 1843-1914,s.1

hüküm süren ve Ortodoks Bizans'ın merkezinde oturan Müslüman bir güç konumundaydı. Ülkelerinin Rusya Devleti'nin yakın tarihinde Bizans'ın mirası önemli bir rol oynamıştır. Kiev Knezi⁶² Vladimir 10.yy'da vaftiz edilmiş ve Onun yönetimindeki Rusya hem Doğu Avrupa'da önemli bir güç haline gelmiş, hem de İstanbul'un ruhani yetkisine tabi olmuştur. Tatar akınlarının Rusya'yı Bizans merkezinden ayırmasına rağmen, en azından teoride Ekümenik⁶³ Patriğin yetkisi Rus Kilisesi açısından meydan okuyucu olumsuz bir konuma gelmiştir. Ancak Moskova Knezliği'nin yükselmesi ve İstanbul'un düşmesi bu durumu değiştirmiştir. 1439 Floransa Konsili'nde Patrik son bir girişimle Türklerin istilasına karşı batının yardımını sağlamak için Katolik Roma ile birleşme konusunda anlaşmıştır. Moskova ise bunu Ortodoksluğa ihanet olarak kabul etmiş ve şehrin Rum Metropolitanını ülkesinden sürmüştür. 1453 yılında İstanbul'un düşmesi ile birlikte Patriklik makamının etkinliği azalmış ve Rus Kilisesi fiilen bağımsız duruma gelmiştir.

Bu durum Çar Feodor'un Moskova Patrikliği'ni kurduğu 1589 yılına kadar resmen tanınmamıştır. Rusya'nın Hıristiyan olması İstanbul'dan kaynaklandığı için üyelerinin çoğunluğu Rum olan Rus Kilisesi'nin Bizans hayranı olması doğaldı. İstanbul'un düşmesi üzerine Ortodoks Dünyanın en güçlü hükümdarı olarak Rumlar Rus Knezi ile evlenen Prensesleri Sophiya'nın Ortodoks inancının koruyucusu ve İmparatorluğun politik mirasçısı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Üstelik Moskova'da İstanbul'un mirasçısı olmuş ve III.Roma haline gelmiştir.

Bizans'ın mirası Rusya'nın gelişmesi için hayati önem taşıyordu. Rusya'nın Hıristiyanlığı kabul etmesinden sonra Rumlar Rus Kilisesi'nin

⁶² Knez:Kimi Slav uluslarında Kral veya Prens anlamında kullanılan bir sözcük.

⁶³ Ekümenik: Fener Rum Patrikhanesi'nin muhtar ve eşit Ortodoks kiliseleri arasında onursal önceliğidir.

yönetiminde önemli rol oynamaya devam etmişlerdir. Çar Ortodoks dünyanın ruhani önderi kabul edilmesine rağmen, Ekümenik Patrik Rum Ortodoks dünyasındaki üstün konumundan hiçbir zaman resmi olarak vazgeçmemiştir. Bunu da diğer Apostolik⁴ dört Doğu Kilisesinin Hıristiyan nüfuzunu artırma işinin Rumların sorumluluğunda olduğu konusunda hem fikir olmalarından dolayı yapmıştır. Bu düşünceye karşı ise Rusya Bizans'ın varisi olduğu yönündeki iddialarını her zaman vurgulamış ve Moskova Patrikliğini Apostolik Kiliseler arasında birinci değil beşinci sırada gören Rumlara şüpheyle bakmıştır. Bazı Ruslar ise Rumların tezini kabul etmiş, hem Rumları hem de İstanbul'u en önde gelen ruhani mevkide görmüşlerdir.

Patrik Nikon⁶⁴ 17.yy'da Rus Kilisesinde Yunan geleneklerini yeniden ileri sürme girişiminde bulunmuş ve Rusya'nın Bizans'ın saygınlığının varisi olduğu iddiasını inkar etmiştir. Bunun üzerine yaptığı reformlar yürürlükten kaldırılmış ve kendisinde görevden ayrılarak etkisi gittikçe azalmıştır.

18.yy ile birlikte Rusya ile Doğu Ortodoks Kiliseleri arasındaki ilişkiler bozulur. Rumlar ve Rusların yolları ayrılır, aradaki resmi ilişkiler kopar.

3-I.Petro Dönemi Rusya'nın Osmanlı Politikası

Rusya ruhani liderin yetkilerini kendinde toplayan imparatorluk yönetimi anlayışını miras olarak Bizans'tan almıştır. Bu nedenle Rus yöneticilerin kilise ile ilgili olmaları normaldi. Büyük Petro I. (1689-1725) kendisinin modernleşme planına karşı olan Patrikliği ilga ederek bu duruma son vermiş ve Rus Kilisesinin içteki radikal değişiminin sorumlusu olmuştur. Kilise Patriklik makamının üzerinde olan Kutsal Sinod'un altında yer alarak Çar tarafından sivil bir yönetim ortaya çıkarılmıştır. Petro'nun Rusyası batıya bakan

⁶⁴ Nikon;1652-1666 yılları arasında Rus Kilisesi Patriği

laik bir atmosferde artık eski geleneklere göre Rum ruhani otoritelerini ziyaret etmez. Petro I. yinede eskiden olduğu gibi Doğu Kiliselerine para yardımı göndererek ilişkileri yeniden kurar.

Doğu Kiliseleri ile Rusya arasındaki ilişkilerin bozulmasındaki diğer bir etken ise Rusya ve Osmanlı Devleti arasındaki düşmanlığın giderek büyümesiydi. İstanbul'un fethi sonrası Rum ruhani önderleri İstanbul'da ayrıcalıklı bir konum elde etmiş, Rusya'nın düşmanı olan Osmanlı ile daha yakın bir bağ kurup Osmanlı Sultanının canını sıkacak davranışlardan çekinmişlerdir.

Eğer Rusya Ekümenik Patrik ile olan ilişkilerini Patriğin Osmanlı devletindeki konumuna göre zorlaştırmasaydı, Rusya'nın Osmanlı ile olan politik ilişkileri Müslümanların hakimiyeti altında yaşayan binlerce Ortodoks Hıristiyan gerçeğinden daha az etkilenecekti.

Avrupalıların Türkiye'de yaşayan ve Türk olmayan milletleri himaye etmeleri sadece Hıristiyanlık adına değildi. Amaç Hıristiyanlık kisvesi altında doğu ticaretini ele geçirmektir. Nihayet bu devletler arasına Rumların yeni bir koruyucusu ve kışkırtıcısı olan Rusya'da katılmıştır. Deli Petro Ortodoks olması dolayısı ile Osmanlı hakimiyeti altında yaşayan Rumların koruyucusu olduğunu ileri sürmüştür⁶⁵.

⁶⁵ Kurt ,Y; *Pontus Meselesi*,TBMM Basım Evi, Ankara, 1995, s.18 I.Petro konu ile ilgili III.Ahmet'e yazdığı mektubunda şu görüşleri ileri sürmüştür:"Hakan reayalarının zararına olacak şekilde yabancı devletlere boyun eğen Roma'daki Papa'nın papazlarının kontrolünde olan Kutsal Kudüs Şehrinde ki Kamame Kilisesi ve diğer kutsal yerlerin hepsinin idaresini önceki gibi Rum Milletinin ruhbanlarına verilmesi ümit olunur" demiştir. Divan-ı Hümayun Name Defteri,Numara 6

Divan-ı Hümayun ise Petro'nun Rumları himaye değil, belki onları Osmanlı içinde bir fesat aleti olarak kullanmak istediğini bildiğinden bu teklifte bulunduğunu biliyordu. Bu nedenle yazdığı cevapta:" Mektuplarında söz konusu edilmek istenen Kudüs'te bulunan Kamame

Çar I.Petro Rusya'nın Osmanlı Devletindeki ilk daimi elçisi olarak Tolstoy'u göndermiştir. Tolstoy Ruslara faydalı olacak kişiler hakkında hükümetine bilgi vermiş, bilhassa Hıristiyan reaya arasında Çarın propagandasını yapmaya önem vermiş ve Ruslara casusluk yapacak kişileri bulmaya çalışmıştır ⁶⁶.

Petro saltanatı boyunca Karadeniz'e ulaşıp Türk meselesini çözememiş ancak, haleflerine kağıt üzerinde vasiyet etmese dahi icraatı ve faaliyetleri ile bunun istikametini tayin ve tespit etmiştir ⁶⁷. Nitekim kendinden sonraki Çariçe ve Çarlar bu siyaseti benimsemiş ve gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

4- II. Katerina Dönemi ve Grek Projesi

Deli Petro zamanında başlatılmış olan reayayı Osmanlı Devleti aleyhine kıskırtmak hareketi II.Katerina zamanında hızlanmıştı. Bunun başında Çariçe'nin gözdesi Orlox tarafından yaptırılan birçok altın haçın, İncilin ve Katerina'nın rejminin Osmanlı sınırları içerisinde Hıristiyan halka dağıtılması gelmekteydi.

Çariçe II.Katerina'nın girişimi ile Avusturya – Macaristan İmparatoru II.Josef ile yaptığı 1789 tarihli İstanbul Anlaşmasına göre; Osmanlılar Avrupa'dan çıkarılacak, Katerina oğlu Konstantin için İstanbul'u Ortodoksluğa geri kazandıracak ve orada bir Grek İmparatorluğu kurularak Bizans İmparatorluğu tamamen müstakil devlet olarak yeniden ihya edilecekti ⁶⁸. Kırım'ın Karson bölgesinde yapılan anlaşma esnasında Katerina II.Josef'i "İstanbul Yolu" yazan zafer takları altından geçirmiştir. Ancak asıl amaç yine

husussu, bazı düşünceleri ilgilendiren durumlarda olmak ve iki tarafa faydalı şekilde elçinizle konuşulmak üzere geriye bırakılmıştır." Bkz" *Divan-ı Hümayun Name Defteri, Numara 6*"

⁶⁶ Kurat, A.N; a.g.e, s.16

⁶⁷ Kurat, A.N; a.g.e, s.22

⁶⁸ Gürün, K; *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitap Evi, İstanbul, 2006 s. 85

uydu Grek Devleti aracılığı ile İstanbul Boğazına sahip olarak Akdeniz'e inmek ve bir Akdeniz Devleti olmaktı ⁶⁹.Proje gerek 1789 Fransız İhtilali'nin etkisi, gerekse Hindistan yolu tehlikeye gireceği için İngiltere'nin set tepkisi sonucu terk edilmiştir ⁷⁰.

5-1815 Kutsal İttifakı

1792'den sonra Çar Alexandr'da o zaman kadar görülmeyen bir dindarlık baş gösterdi. Napolyon ile yaptığı mücadelede yalnız Rusya'nın değil bütün Avrupa Hıristiyanlarının himayesi için Allah tarafından gönderildiğine inandı ve kendisi başta olmak üzere bütün Hıristiyan Hükümdarlarla bir kardeşlik ittifakı yapmayı düşündü. Fransa'da çıkan hürriyet fikirlerine karşı endişe duyan hükümdarlar Viyana ittifakını ⁷¹ dini bir ittifakla güçlendirmek istediler. 26 Eylül 1815'te Rusya, Prusya, Avusturya ve İngiltere arasında “ Kutsal İttifak Sistemi” adı ile bir Hıristiyan birliği kurulmaya çalışılmıştır. Bu ittifakta üç hükümdarın birbirine sadık kalacakları , her zaman yardımda bulunacakları, İsa Şeriatına göre devletlerini idare edecekleri ifade edilmiştir ⁷².

6-Osmanlı Devleti ve Rusya Arasındaki İlişkiler

Rusya 1497 yılında III.Ivan'ın M.A. Pleshchee V.'i İstanbul'a elçi olarak göndererek Osmanlı Devleti ile ilk diplomatik ilişkileri kurmuştur.Rus hükümeti çok geçmeden limana yakın oturma hakkı elde eden ve başkentte yaşayan , Osmanlı Hükümeti çevreleri ile bağları olan Ekümenik Patriği fark eder. Temsilciye düzenli olarak Patrikle istişare etmesi emredilir.

⁶⁹ Yalçın, E; *Atatürk Türkiye'sinde Ekümenik Ortodoks Patrikhanesi ve Bizans Projesi*, Siyasal Yay. Ankara, 2008, s.258-259

⁷⁰ Kocabaş, S; *Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar*, Vatan Yay., 1985, s.19

⁷¹Napolyon savaşları yüzünden bozulan Avrupa'nın siyasal durumunu düzenlemek ve saptamak amacıyla tüm Avrupa Devletleri Viyana'da büyük bir kongre topladılar(1815). Kongreyi dört büyük devlet, yani İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya yönettiler. Kongreye Avusturya Başbakanı Prens Meternich başkanlık etti. Kongreye sadece Osmanlı Devleti katılmamıştır.

⁷² Ataç, A.M; a.g.e, s.133

İki ülke 1676 ve 1812 yılları arasında yedi kez savaşmıştır. Rusya 1699 Karlofça Antlaşmasından sonra doğuya yönelik girişimlerinde yeni bir döneme girmiştir. Bu dönem Büyük Petro'nun Osmanlı Sultanı ve Onun Hıristiyan tebaası arsında resmi hale gelecek girişim için önemlidir. Sonunda Karlofça Anlaşması'nın devamı niteliğinde olan ve 1700 yılında imzalanan İstanbul Anlaşması ile kutsal yerlere ve Filistin'e Rus tebaasının serbest girişini sağlayacak küçük bir hak elde eder.

Osmanlı topraklarının bir bölümünü elde etmek için uğraşan Katerina II.(1762-1796) Rusya'nın bölgesel ve dini iddialarını birleştirerek Osmanlı Devletini bölmeye çalışır. Tahtın varisi olan ikinci oğlu Dük Constantin'i yeniden yaşama döndürülmek istenen Bizans İmparatorluğunun tahtına geçecek şekilde yani Eski Rum geleneklerine göre yetiştirmiştir. Rusya Kırım, Mora ve Gürcistan 'da halkı isyana teşvik eder. Bu provakasyon üzerine Osmanlı 1769 yılında Rusya'ya savaş açar. Buna karşılık Katerina Şark Politikasını uygulamaya girer. Rus donanması Akdeniz'e girer ve Yunanistan'da konuşlanır. Osmanlı Orduları Avrupa'da bozguna uğratılır ve 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanır. Anlaşmada yer alan kaybedilen ve kazanılan topraklarla ilgili maddelerden daha önemlisi Rusların gelecekteki iddialarını dayandıracığı Osmanlı İmparatorluğundaki Ortodoks Hıristiyanları için aracılık etmek ve korumak amacını güden 7. maddesiydi. Takip eden yıllarda Katerina II. Türkleri Avrupa'dan sürme planına devam eder.

1787 yılında iki ülke arasındaki savaş tekrar başlar. Ancak İngiltere'nin destek vermesi ile Dnester'de Rus işgaline uğrayan yerler geri verilir ve Rusların Yunanistan ve İstanbul'a özgürlük verme düşüncesi terk edilir. Katerina'nın halefi Çar Paul askeri güçten daha çok diplomasiye önem verir,

Akdeniz kıyılarına doğru Rusya'nın etkisini genişletmek ümidiyle Türkiye'ye daha dostça yaklaşmaya ve beklemeye başlar. Fakat 1828 yılında Rusya tekrar Yunanistan'ın bağımsızlığı için savaşa tutuşur.

7-1828-1829 Osmanlı – Rus Savaşı

Türkiye Ermenilerinin sosyal yaşantı, gelenekleri ve siyasallaşmaları bakımından 1828-1829 Osmanlı - Rus Savaşı önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Rusya Osmanlı Ermenilerine bu ilk el atışında toplumu üzerinde büyük etkisi olan din adamlarını elde etmiştir. Din adamlarının tavırlarından bu savaşta Rusya'nın tarafını tutacakları Osmanlı yetkililerince savaştan önce tespit edilmiştir. Savaş bittikten sonra Rusya, İran'da yaptığı gibi Doğu Anadolu bölgesindeki Ermenileri Rusya'ya göç ettirmiş bu işi de elde ettiği Ermeni din adamları vasıtası ile yapmıştır. Rus İşgal komutanı general Pankartyev, Ermeni halka gizli ve açık baskı yaparak göçe zorlamış, bu zorlama işinde de Rus vatandaşlığına geçen din adamları görevlendirilmiş, Ermeni Karabaşı dellal çıkararak alenen zor kullanmış ve kendisinde bizzat ev ev dolaşmıştır⁷³.

Savaş esnasında Rus Ordusu ile gelen Rus Şairi Puşkin *“Erzurum'a girişleri esnasında Ermenilerin dar sokaklarda toplanıp kendilerini alkışladığını, Ermeni çocukların ise atların önünde haç çıkarıp “ Hıristiyan, Hıristiyan” diye bağırdıklarını”* yazmıştır.

Bu savaş sonrası Rusya yayılcı politikalarında sürekli olarak Hıristiyanları ve özellikle Anadolu'da Ermenileri kullanmıştır. Ermeniler de

⁷³ Demirel, M; *1828-1829 Osmanlı Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Göçürülen Ermenilerin Geri Dönüşü*, s.263

Rusya'yı koruyucu ve kurtarıcı olarak görmüşlerdir ⁷⁴.Bu savaşın sonucunda imzalanan Edirne Anlaşması ile Yunanistan Devleti Ortodoks Kilise'den çıkan "Megali İdeanın" temelleri üzerine kurulmuş oluyordu ⁷⁵.1829 Edirne Anlaşması ile Yunanistan'ın özerkliği tanındı ve ertesi yıl Osmanlı İmparatorluğundan bağımsız olduğu ilan edildi. Aynı anlaşma Rusya'nın Osmanlı Devletindeki Hıristiyan tebaasını korumak için ileri sürdüğü iddiaları güçlendirdi ve Rus vatandaşlarına Osmanlı ülkesinde ticari ayrıcalıklar tanındı.

8-Rusya'nın Osmanlı'ya Yönelik Politikasının Değişmesi

Aynı dönemde Rus Dışişleri Bakanı Count Nesselrode 1825'te I.Alexander'in ölümünden sonra Rusya'nın dış politikasını değiştirmekten sorumluydu. Neticede Rusya'nın bağımsız bir güç olan zayıf Türkiye'yi koruma politikasını tercih ederek İstanbul'un zapt edilmesi hedefini terk etti⁷⁶. Bu politikanın sonucunu 1833 yılında Sultan'ın isyan eden Mısır Paşası Mehmet Ali'ye karşı Rusya'dan yardım istemesi ile ulaşıldı.

Bu yardım ile Rusya Osmanlı Devleti'nin her hangi bir bahane ile başka bir gücün savaş gemisinin boğazlardan geçişini engellemesi ve iki ülke arasında askeri ittifak sağlayan Hünkar İskelesi Antlaşmasını elde etti (8 Temmuz 1833). Anlaşma Rusya'ya Osmanlı'nın dış politikasını saptamada büyük bir pay verecek gibi görünmesine rağmen, Rusya'ya sağladığı avantajlar görünürdekinden daha fazlaydı. Anlaşmanın şartları 1841 yılında, barış

⁷⁴ Demirel, M; a.g.e, s.264

⁷⁵ Sofuoğlu, A; *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri* Turan Yay. İstanbul, 1996 ,s.60

⁷⁶ Hopwood, D; a.g.e, s.7 "Rus elçisi 1829 yılında Londra'da yazdığı bir yazıda: "Santa Sofya Tapınağı'nın Katedralinde tasarlanan Türklerin Avrupa'dan kovulması fikrinin geçmişte olduğu gibi şimdide gerçekleşmesi çok etkileyici olacaktır. Fakat Rusya'nın bundan kazancı ne olacak?Sonuç olarak muhteşem olacak , ancak , Rusya şanslı geçen bir dizi savaş sonrası elde ettiği bütün olumlu avantajları kaybetmiş olacak ve Avrupa Devletleri ile mücadele içerisine girerek bütün ittifaklardan uzak kalacak.Eğer Osmanlı İmparatorluğu'nun düşüşü Tanrı tarafından belirlenmiş ise , o zaman biz bu talihsizliğe saygı göstermek zorundayız."

döneminde aralarında Rusya'nın da olduğu yabancı ülke gemilerinin Boğazlardan geçişini yasaklamayı niyet eden büyük devletler tarafından, Londra Anlaşması ile yumuşatılır.

Nesselrode resmi olarak "Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın zayıf komşusu olması" politikasını güderken, Onun bu politikası üç etken tarafından zayıflatıldı. Birincisi; Çar Nikola I.'in iki yüzlü davranması ve Osmanlıya yönelik değişen politikanın kendi tahtıyla ilgili olmasıydı.

İkincisi; pek çok Rus memuru rütbelerini aşan oldukça farklı davranışlar sergilemiş, Slavcılık fikri dış politikaya uygulanmamasına rağmen bu fikri destekleyen memurların etkisi Rusların üzerinde görülmeye başlamıştı. Slavcılar Kutsal Rusya'nın görevinin Slav kardeşlerini kafir Müslümanlardan kurtarmak olduğunu söylüyor ve büyük bir Greco-Rus Ortodoks İmparatorluğunu hayal ediyorlardı.

Üçüncü etken ise; Rus Hükümeti için kötü Türk yönetimini tamamen geçersiz kılmak mümkündü, Ortodoks Hıristiyanların artışı onlara yardımcı cazip hale getiriyordu.

9-Fener Rum Patrikhanesi

Rum Patrikhanesi'nin Kuruluşu:

İ.S.37 yılında İsa Peygamberin havarilerinden olan Apostol Andrea tarafından kurulduğu iddia edilen Konstantinapolis Kilisesi 381 yılına kadar

“ Konstantinapolis Piskoposluğu” adı altında Marmara Ereğlisi Metropolitliği yolu ile Efes Metropolitliğine bağlı bir kilise statüsündeydi ⁷⁷.

İmparator Justinianos döneminde (527-565) statüleri tespit edilen beş Patriklik (Roma, İstanbul, Kudüs, İskenderiye, Antakya) 692 yılında yapılan konsilde onaylanmıştır. Fakat İskenderiye, Antakya ve Kudüs Müslümanların elinde olduğundan Roma ve İstanbul dışındakilerin etkisi kalmamıştır. Bizans kendi gücünü kabul ettirme isteği doğrultusunda Vatikan’daki Papayı değil de, Konstantinopol’deki Patrikliği Hıristiyanlığın en büyük ruhani lideri olarak kabul ediyordu. Ancak Patrikler ve Bizans İmparatorları hiçbir zaman dini ve dünyevi yetkiyi bir elde toplamayı başaramamışlardır. Roma’nın kendini ayrı bir devlet olarak kabul etmesi Bizans’ın cihan devleti olma düşüncesini sarsmıştır. Buna karşılık Slav dünyasının İstanbul Kilisesi tarafından Ortodoks Hıristiyanlığı kabul etmeleri, Roma Kilisesi’nin evrensellik iddialarını da tehlikeye sokmuştur ⁷⁸.

Patrikhanenin dini, idari ve hukuki görevleri tam olarak ayrılmadığından ve Ortodokslar medeni hayatlarına ait birçok şeyleri patriklerinin denetimi altında yaptıklarından , Patrikler bu durumu istismar ediyor, milletlerini kendi istekleri doğrultusunda yönlendiriyorlardı. Bu istismarda en büyük destek Rusya’dan geliyordu. Rusya Küçük Kaynarca Anlaşması ile Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Ortodoksları himaye hakkı elde ederek bir Osmanlı kurumu olan Patrikhaneyi ve bununla ilgili meseleleri milletlerarası platforma resmen taşımıştır. Bu da o zamandan beri Patrik ve Patrikhanenin ne ölçüde politikayla içli dışlı olduğunu göstermektedir ⁷⁹.

⁷⁷ Yalçın, E; a.g.e,s.1

⁷⁸ Yalçın, E; a.g.e, s.2

⁷⁹ Yalçın, E; a.g.e, s.36

Patrikhaneyi de kullanarak her fırsatta Osmanlı Devletini zor durumda bırakmaya gayret eden Rusya, kiliselerin kapatılması olayında da hemen öne çıkmış ve Rus konsolosu Yunan Konsolosu ile birlikte Patrikhaneye giderek Patrik ile görüşmüşlerdir. Patrik bu eylemlerinde başarılı olabilmeleri için Babıali ile arasındaki birçok mesele hakkında Rusya'yı özellikle Tekirdağ ve Terkos Metropolitleri aracılığı ile bilgilendiriyor ve desteğini istiyordu ⁸⁰.

10-Fenerli Rum Beyleri

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi etrafında toplanan Egeli ve İstanbullu Rum ailelere "Fenerli Beyler" denilmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra İmparatorların yerini alan patriklerin dini ve milli lider olarak Rumların başı olmasıyla, Rum aristokrasisi de her zaman Patrikhane ve Patrik'in yakınında yani Fener'de oturmayı tercih etmişlerdir.⁸¹Bu kişiler kendi dillerinden başka Türkçe, Arapça ve Farsça'yı da mükemmel şekilde öğrendikleri gibi İtalyanca ve Fransızca'yı da öğrenmişlerdir. Osmanlı yönetimi ile Patrikhane arasında bir köprü görevi yaparak, Rum Milletinin ve Patrikhanenin küçük ricalarını diğer uluslardan daha çabuk ve kolayca iletme imkanı bulmuşlardır.. Fener Patrikhanesi bu ilişkiler sayesinde Kudüs ve Beytüllahim'de bulunan kutsal yerlerin kontrol ve yönetiminin Katoliklerden Ortodokslara geçmesini sağlamıştır ⁸².

Bunlar devletin her icraatından Patrikhaneye haber ulaştırmakta ve buldukları yerlerde etkili olmaya çalışmaktaydılar. Bir çoğu sistematik olarak devletin resmi belgelerinde ve yazışmalarında tadilat ve tahrifat yaparak Osmanlı Devletinin yıkılmasına yönelik çalışmalar yapmışlardır. Bu konuda

⁸⁰ Yalçın, E; a.g.e, s.36 Bkz" Adliye ve Mezahip Nezaretinden sadarete gönderilen 28 Ekim 1894 tarihli tahrirat Hus:311/82"

⁸¹ Türkmenoğlu, E; *Ortodoks Birliği ve Türkiye*, s.24

⁸² Türkmenoğlu, E; a.g.e, s.25

Patrikhane ile işbirliği içerisinde olmuşlardır. Hatta bu kurumun hizmetinde olduklarını Patrikhaneye yapılan baskında ele geçirilen belgeler arasında Fenerli Rum Beylerinden alınan, devletin gizli hazırlıklarını ihtiva eden evrakların bulunması ortaya çıkarmıştır. Hatta Ordu tercümanı Fenerli Rum Dimitraşke Rusya hesabına casusluk yapmaktaydı⁸³. Tabi ki bilgilerin Patrikhaneye ulaştırılması en çok Patrikhane ile işbirliği içerisinde olan İngiltere, Fransa gibi büyük güçlerin özellikle Rusya'nın işine yarıyordu.

Saray tercümanlığı sırasında sıvrılan ve devletin itimadını kazanan Fenerli Beyler'in Eflak ve Buğdan'a yönetici olarak atanmaları ve bu bölgeleri padişah adına neredeyse yarı bağımsız bir prensin gücü ve saltanatı ile yönetmeleri bu beyleri ayrıcalıklı yapmıştır ⁸⁴.

Osmanlının geleneksel rakip ve düşmanları olan iki büyük devlet Katolik Avusturya ve Ortodoks Rusya'nın zengin Eflak ve Buğdan toprakları üzerindeki istek ve saldırıları yıllarca devam etmiştir. Fenerli Voyvodalara sık sık bu ülkelerin elçiliklerince açık ya da gizli işbirliği teklifleri getirilmiş, hediye ve rüşvetler sunulmuştur. Osmanlıya ihanetin kendileri ve İstanbul'da kalan aileleri için hapis, sürgün ve idamla sonuçlanacağını bilen bu beyler ciddi bir ihanetten her zaman kaçınmışlardır. Rus elçilerden birinin: *"Sen Rum ve Ortodokssun, neden Müslüman bir devlete ve Padişaha bu kadar bağlısın?"* sorusuna Fenerli Bey :*"İyi bir Ortodoks Hıristiyan olarak dinimiz bize her şeyden önce tebaası bulunduğumuz devlet ve hükümdara itaat etmemizi emrediyor. Bende bunu yapıyorum."* şeklinde cevap vermiştir.

Fenerli Beylerle Osmanlı yönetimi arasındaki ilişkiler 19 yüzyılın ilk çeyreğine kadar yani Mora isyanındaki yardımlarının ortaya çıkmasına kadar sürmüştür. Osmanlı aleyhine dönmelerinde ise en büyük sebep Rusya'nın

⁸³ Sofuoğlu, A;a.g.e,s.30

⁸⁴ Türker, O; *Fanari'den Fener'e*, Sel Yay. İstanbul, 2001, s.25

Osmanlı ile yaptığı savaşlarda çoğunlukla galip çıkması ve Rumlara kendi desteği ile bağımsız bir Rum Devleti kurlmaları ümidini aşılmasıdır ⁸⁵.

18.yy'dan I.Dünya Savaşının başladığı 1914 yılına kadar Fener'in tanınmış ailelerinin geleneksel olarak yazlığa gittikleri yerler arasında Boğaz'ın Avrupa yakasının tanınmış üç Rum köyü Arnavutköy, Yeniköy ve Tarabya her zaman ön plana çıkmıştır. Osmanlı yönetimi Fenerlilerin bu köylerdeki yazlık mekanlarına her zaman şüphe ile bakmıştır. Şehirden ve gözlerden uzak, halkının çoğunluğunun Rum ve denizci olduğu bu köylerin deniz yolu ile Rusya ile temasının kolaylığı bu endişeyi arttırmıştır. Neticede Etnik-i Eterya Cemiyeti ile temaslarının öğrenilmesinden sonra Boğaz köylerinde pek çok Rum ileri geleni idam edilmiş ve mallarına el konulmuştur ⁸⁶.

Rumları Rusların himayesi cesaretlendirmekteydi. Rusya 1821 Temmuz'unda Babiali'den Ortodoksların durumunun iyileştirilmesi hususunda kısa süre içerisinde cevap verilmesini istedi. Ancak elçi beklediği cevabı alamayınca Osmanlı Devletini protesto ederek İstanbul'dan ayrıldı ve Çarın emri ile Odesa'da, idam edilen Patrik V.Gregorios anısına 29 Haziran 1821'de bir tören düzenledi ⁸⁷.

Yunan Milli Siyaseti izlemeyi düstur edinen Patrikhane Rusya ile ilişkilerini sıklaştırdığından dolayı Rus Çarı bazı sabık Rum Patriklerine taltif amaçlı nişanlar vermekteydi.

Ortodokslar ile yakından ilgilenen Rusya ve büyük devletlerin konsolosları Osmanlı tabiiyetin deki gayrı Müslimlerin koruyuculuğu

⁸⁵ Türker, O; a.ge, s.26

⁸⁶ Türker, O; a.ge, s.20

⁸⁷ Yalçın, E; a.g.e, s.15

misyonunu da üstlenmişlerdi. Bu nedenle gayrı Müslimler sıkıntılarını Babıali'ye değil konsoloslara bildiriyor ve durumu fırsat bilen devletler Osmanlı'nın iç işlerine karışıyorlardı ⁸⁸.

11-Etnik-i Eterya Cemiyeti

Etnik-i eterya Cemiyeti 1814 yılında Odesa'da Yanyalı Athenosios Tsakaloph, Patnoslu Manuel Ksanthos, Nardanlı Nikolaos Skuphes tarafından kurulmuştur. Cemiyetin kuruluş amacı İstanbul başkent olmak üzere Megali İdea'yı gerçekleştirmektir ⁸⁹.

Megali İdea; Yunanca "Büyük Fikir" anlamına gelmektedir. Bu kavram özellikle Yunanistan'ın doğusuna yönelik olarak Rumların yaşadıkları yerleri Yunanistan bayrağı altında birleştirmeyi amaçlayan yayılcı, milliyetçi bir dış politika anlayışını sergiler. Bu fikrin ön gördüğü temel fikir Bizans İmparatorluğu ile Pontus Devletinin yeniden ihyası hatta bir Makedon olmasına rağmen Büyük İskender'in fethettiği tüm toprakları yeniden fethederek Büyük Helen İmparatorluğu'nun kurulmasıdır ⁹⁰.

Cemiyetin üyelerinden İskofo ve Çakalof teşkilatın şubelerini açmak ve üye sayısını arttırmak amacı ile Moskova'ya giderler.. Moskova'da ki tüccarları Cemiyete üye yaptıkları gibi, Rus İmparatoru ile görüşerek Onun iltifat ve yardımlarına mazhar oldular ⁹¹.

Dernek genişledikçe yeni bir merkez aramaya başlar, Fenerli Ksanto'nun evi Cemiyetin merkezi yapılır(1818). Anadolu'daki şubeleri Rum tüccar

⁸⁸ Yalçın, E; a.g.e, s.23, Bkz" Rebiül evvel 1275, 3 Kasım 1858 tarihli irade No:8633"

⁸⁹ Sofuoğlu, A; a.g.e, s.34

⁹⁰ Yalçın, E; a.g.e, s.36

⁹¹ Sofuoğlu, A; a.g.e, s.34

şirketleri maskesi altında faaliyet gösterir. Faaliyetlerinin yürütülmesinde kiliseler büyük rol oynamışlardır. Çünkü kendilerine verilen imtiyazlar sebebi ile denetlenmiyorlardı. Rusya'da bu derneğin aktif destekçisi olan kişi Rum asıllı olan Rus Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Kont Kapudustriya idi. Bu kişi 1814'de Viyana kongresine katılmış ve kongrede Rumları desteklemiştir. Kongre sonrası Mora'ya geçerek Rus konsoloslara ile görüşmüş ve beraberinde getirdiği isyana teşvik edici broşürleri dağıtmıştır.

Genişleyen cemiyetin liderliğine Rum ayaklanmasının gerçekleşmesi için Rum büyüklerinden birinin getirilmesi gerektiği Ksanto tarafından düşünülmüş ve göreve İpsilanti zade Alexandr uygun görülmüştür. Bu kişi Generallik rütbesi ile Rus İmparatoru'nun yaverliğini yapmaktaydı. Başkanlığa getirildiği takdirde Rus yardım ve desteğinin sağlanabileceği hesaplandı. 12 Nisan 1820'de derneğin başına getirildi ⁹².

Yanya Valisi Tepedenli Ali Paşa Rumların gizli planlarını anlamış ve dikkatle izlemeye başlamıştır. Dernek Ali Paşa engelini II.Mahmut'un mühürdarı olan Halet Efendi'yi kullanarak aşarlar. Halet efendi entrikaları ile Padişahla Ali Paşa'nın arasını açar. Ali Paşa 1820 yılında isyan eder. Böylece Rumların üzerindeki baskı kalkar ⁹³.

Patrikhanenin Megali İdea düşüncesi dışında kalması düşünülemezdi. Nitekim Etnik-i Eteryaya imtiyazları ve nüfusu sebebiyle Metropolitlere el atmış, onlarda derneğe kucak açmışlardır. Bu durumda Patrikhane daha kuruluşundan itibaren derneğin merkezi haline gelmiştir. Bu şekilde Patrikhane

⁹² Sofuoğlu, A; a.g.e, s.36

⁹³ Türkmenoğlu, E; a.g.e, s.114-115

ile kiliseler ve Rum Okulları adeta Etnik-i Eteryâ'nın birer şubesi haline getirilmiştir ⁹⁴.

Umumi Nazır İpsilanti tarafından " *Rumeli ve Akdeniz adalarında oturan Rum Milletinin ruhaniyetli ve hürmetli Metropolitleri*" diye başlayan isyana teşvik ve tahrik edici ilan namesini Akdeniz kıyı adalarına yaymak üzere Dimitri Temel görevlendirilir. Dimitri İstanbul'a gelir o dönemde deniz kuvvetleri tercümanı olan Nikdaki Morazi'den ilan namenin anlamını pekiştirmek için ruhani reislere yazılmış Patrik Grigorios'un tavsiye mektubunu alır ⁹⁵.

12-Mora İsyanı ve Patrik Grigorios'un İdamı

Cemiyet esaslı tertipler ve faaliyetleri sayesinde Rumları ayaklanacak duruma getirmişti. Papazlar Mora'da kasaba kasaba, köy köy gezerek paskalya gecesi isyanın başlayacağını ve bütün Müslümanların imha edileceğini bildiriyor ve bu sırrı vaktinden önce kimseye söylememek için emin ettiriyorlardı. 12 Şubat 1821'de Patros Başpiskoposu Germanos Kalavratya üstünde Meryem Ana'nın resmi olan bayrağı eline alarak tüm Rumları Türklere karşı mücadeleye çağırarak isyanı başlatır. Din adamlarının çoğu derneğin üyesi olduklarından bütün kiliselerde isyanı destekleyecek şekilde maddi yardım topluyorlar ve manastırlarla, kiliselerde cephane depoluyorlardı. Bir kısım Metropolit, papaz ve keşişler Rusya ve Avrupa ülkelerine mektup yazarak Türkleri kötülüyor ve yardım talep ediyorlardı ⁹⁶. Ayaklanmada Rusya'nın büyük etkisi olmuştur ⁹⁷. Yunan İsyânında Etnik-i Eteryâ'nın üyeleri isyanın ilk Mora'da başlamasını istediği halde İpsilanti Eflak ve Boğdan'da harekete geçilmesini uygun görmüştü. Bu şekilde hem Rusya'nın yardımını sağlamayı

⁹⁴ Sofuoğlu, A; a.g.e, s.36

⁹⁵ Sofuoğlu, A; a.g.e, s.41

⁹⁶ Türkmenoğlu, E; a.g.e, s.115

⁹⁷ Sofuoğlu, A; a.g.e, s.42

hem de Rum, Sırp ve Bulgarları da isyana teşvik etmeyi düşünmüştür. Eflak - Boğdan'daki Osmanlı kuvvetleri İpsilanti'nin kuvvetlerini dağıttılar. Zaten İpsilanti'nin düşünceleri de gerçekleşmemiştir. ⁹⁸ Çünkü Eflak-Boğdan halkı Latin ırkından olduklarından Rumların davasına hizmette kendilerinde bir menfaat görmediler. Nihayet Rus Çarı bu gelişmeler karşısında İpsilanti'yi desteklemeyerek isyan hareketini ayıplamıştır.

Bu isyanın hazırlanışı, çıkışı ve gelişmesinde başrolü Fener Rum Patrikhanesi oynamıştır. Durumu kendisi ile 1951 yılında mülakat yapılan Makarios şöyle açıklamıştır: "*Belki malumunuzdur 1821 Yunani ihtilalinde kilise önderlik etmiştir. İlk ihtilal bayrağını papazlar açmış ve böylece Yunanistan istiklalini ele geçirmiştir.*" ⁹⁹ Rus idaresine girmiş olan Kırım'dan gelen Yunus Bey Megali İdea Planının Patrik Grigorios tarafından hazırlandığını ifade etmiş ve bununla ilgili belgeler getirmiştir. Belgeler Yunan İsyanının hazırlanmasında Etnik-i Eteryaya Cemiyetinin ve İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikhanesinin dolayısı ile Patrik Gregorios'un olduğunu ortaya koymaktaydı ¹⁰⁰.

Patrik Rusya'nın siyaseti icabı isyanı tatbik etmesi üzerine, Osmanlı Hükümetinden korktuğundan hareketlerini kamufle etmek amacı ile bir aforozname düzenleyerek "*Etnik-i Eteryaya üyelerinin yapmış oldukları yeminlerin batıl olduğunu, üyelikten çekilmeyerek devlete karşı savaşanların lanet altında kalacağını*" ilan etti. Bu aforoz namenin İstanbul ve Rumeli'de etkisi görüldüyse de Mora İsyanı'nın yatışmasında etkisi olmadı. Yunus Bey'in belgelerle ortaya koyduğu iddialar doğrultusunda II.Mahmut Patrikhanenin aranması teklifini kabul etti. Arama sonucunda Mora'lı asi kaptanlara yazılan yazılar, İstanbul'da

⁹⁸ Sofuoğlu, A; a.g.e, s.44

⁹⁹ Türkmenoğlu, E; a.g.e, s.115

¹⁰⁰ Macar, E; Fener Patrikhanesi, s.36 "Yine aynı sebepten dolayı, Ruslara yardım, 1651 yılında da IV.Mehmet II.Parthenios'u idam ettirdi. Bu tarihten itibaren de Patrik protokoldeki yerini kaybetti ve Sadrazam ile muhatap kılınmaya başladı."

Osmanlı hükümetinin yaptığı hazırlıklarla ilgili bilgiler, Dışişleri Bakanlığında çalışan Fenerli Rum Beylerinden alınan Devletin safhaları, Odesa'daki Etnik-i Eteryaya merkezinden gönderilen silahlar, Dünya Ortodoksluk alemine yazılan yardım beyannameleri, yardımlara ait makbuzlar ele geçirilmiştir. Bu şekilde Patrik Grigorios'un isyanda parmağı olduğu kesin olarak anlaşılınca aforoz nameye rağmen resmi elbiseleri ile 22 Nisan 1821'de Patrikhanenin kapısı önünde asılmıştır. Suçlu bulunan diğer Metropolitlerde ülkenin diğer yerlerinde idam edildiler ¹⁰¹. Patriğin asıldığı kapı bugün "Kin Kapısı" olarak adlandırılırken, bu kapının açılmaması Rumların Türklere karşı olan kinini simgelemektedir ¹⁰².

Patriğin idamı bütün Hıristiyan dünyasında heyecana sebep oldu. Nitekim Rus halkının da heyecanı karşısında Laibech'den dönen Çar bu mesele üzerine eğilmeye başladı ve 1821 Haziran'ında Osmanlı Hükümetine ulti-matom vererek Osmanlı askerinin Eflak-Boğdan'dan çekilmesini ve Hıristiyanlara ciddi garantiler verilmesini istedi ¹⁰³. Osmanlı Hükümeti Rusya'nın isteklerini reddetti ve Rusya ile diplomatik ilişkiler kesildi. İngiltere ve Avusturya Yunanlılara yardımın ihtilal prensibini tanımak demek olacağından Rusya'yı ihtar etti. Rusya kendi himayesinde bir Yunanistan'ın taraftarıydı. Bu nedenle Babiali ile anlaşma yolunu tuttu ¹⁰⁴.

Avusturya Başbakanı Metternich meseleyi milletlerarası bir konferansa taşıdı ve konferans sonunda Osmanlı Hükümeti'nin Yunanlılara bazı imtiyazlar vermesine karar verildi. Osmanlı meselenin kendi iç meselesi olduğunu kabul ettiğinden, bu kararı reddetti. Ancak Rusya'nun tutumunun gittikçe

¹⁰¹ Sofuoğlu, A; a.g.e, s.49

¹⁰² Sofuoğlu, A; a.g.e, s.51" Patrik Yermanos idam olayının delili olarak bilinen Grigorios'un Rus Çarı'na yazdığı mektubun müsveddesini Rus elçisi İgnatıyev'e göstermiştir."

¹⁰³ Sofuoğlu, A; a.g.e, s.51

¹⁰⁴ Sofuoğlu, A; a.g.e, s.52

sertleştiğini gören İngiltere insiyatifi ele aldı ve Osmanlıya ultiatom vererek askeri harekatin durdurulmasını istedi. Çünkü İngiliz Başbakanı Channing Yunanistan'ın er ya da geç istiklalini kazanacağına, bunu Rusya'ya borçlu olmak yerine İngiltere'ye borçlu olursa Akdeniz'de kendisine dost bir devlet ortaya çıkacağına inanıyordu. ¹⁰⁵İngiltere'nin girişimi en fazla Rusya'yı sinirlendirdi. Çünkü İngilizler bu şekilde hareketle Yunanlıları kurtarmış olmaları dolayısı ile kendine minnettar bırakmış oluyordu. Sonunda 7 Ekim 1826'da Akerman Anlaşması imzalandı, ancak anlaşmaya Yunan İsyanına dair hiçbir hüküm konulmadı ¹⁰⁶ .

Mora'da bağımsız bir Yunan Devleti kurulması, Rusları tatmin etmekten uzaktı. Çünkü Rusların hedefi Megali İdea'ya ulaşmaktı. Onlar için kazanılan bu bağımsızlık Büyük Yunan İmparatorluğu'nun kuruluşunda başlangıçtan başka bir şey değildi ¹⁰⁷.

Aslında Osmanlı Devleti'nin manevi şahsiyetini zedeleyecek her türlü hareketin Rum Metropolitleri tarafından ne zaman ve nerede yapılacağı hiç belli olmuyordu. Bu tür hareketlerin yoğunlaştığı merkezlerden biriside İzmir Metropolithanesi idi. Rusya'yı memnun etmek isteyen İzmir Metropoliti Hrisostomos 13 Mart 1913 tarihinde Ayafotini Kilisesi'nde Rusya'nın kuruluşu münasebeti ile bir ayin düzenledi. Rus temsilcilerinin de kayıldığı ayinde bütün Rus Çarları Ortodoksluğa ve Rumluğa hizmetlerinden dolayı anıldı ve dua ederek minnetle yadedildi. ¹⁰⁸Cemiyet 1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşında Yunanlıların Girit'i ilhakında önemli rol oynamıştır. Fener Patrikhanesi ile Rusya güdümündeki Etnik-i Etery ajanları sıkı bir işbirliği içinde çalışmışlardır. Girit'in isyanında da kilisenin oynadığı rol herkes tarafından görülmüş ve dönemin Yunan Başbakanı Venizelos “ *Patrikhane Yunanistan'ın emrine*

¹⁰⁵ Gürün, K; a.g.e, s. 109

¹⁰⁶ Sofuoğlu, A; a.g.e, s.55

¹⁰⁷ Türkmenoğlu, E; a.g.e, s.116

¹⁰⁸ Yalçın, E; a.g.e, s.85

girmelidir. Bu şekilde birleşmiş bir Patrikhane ilerideki büyük davalarda büyük rol alacaktır.” demiştir¹⁰⁹ .

13-Slav Yardım Cemiyeti

1858 yılında Petersburg’da şehrin ileri gelen bayanlarından Prensess T.V.Vasil’chikova, Kontes N.D Protasova ve Kontes Autonia Bludova tarafından Balkan Ortodoks Kiliselerine ve okullarına ihtiyaç duydukları araç-gereç ve kitapları göndermek amacıyla Moskova Slav Yardım Komitesi ‘ni (Moskow Slavic Benevolent Committee) kurmuşlardır. Bu amaca uygun olarak Ortodoks Manastırlarına yüklüce paralar göndermişlerdir.

Rus Dış İşleri Bakanı Gorchakov’a gönderilen dilekçede komitenin amaçları üç ana noktada belirtilmiştir.

- Güney Slavlarının Kilise, Okul ve diğer ulusal kurumlarını geliştirmek için para toplamak,
- Slav kilise ve okullarına kitap ve malzeme göndermek ,
- Moskova’ya eğitim için gelen Slavlara yardım etmek,

Komiteye destek verenlerin başında Rus Ortodoks Kilisesi gelmekteydi. Kilisenin komiteye bağış toplaması ve Balkanlardaki Ortodoks örgütlere yardım etmesi konusunda bir aracı olarak çalıştığı görülmüştür. Zaten üyeleri arasında kilise mensupları bulunmakta idi. Kilise mensupları Komitenin ateşli destekleyicisi ve koruyucusu idiler. Bunlar arasında Moskova Başpiskoposu Filaret önde gelenlerden birisiydi.¹¹⁰

¹⁰⁹ Türkmenoğlu, E; a.g.e, s.11

¹¹⁰ Aydın, M; 19. yy Ortalarında Panslavizm ve Rusya, Pamukkale Üniv. Eğitim Fak. Dergisi, s.114

14-Fener Patrikhanesi Üzerinde ABD ve Rus Mücadelesi

Sadece Rumların Patrikhanesi olan Fener Patrikhanesi Osmanlının yıkılışındaki rolüne binaen Lozan Anlaşması ile sınır dışına çıkarılmak istenmiş ancak başta İngiltere olmak üzere batılı devletlerin baskısı ile azınlık statüsü verilerek İstanbul'da bırakılmıştır¹¹¹.

Lozan Anlaşmasının maddelerinde Patrikhaneden söz edilmemiştir. Böylece Fener Patrikhanesi tarihinin en pasif durumuna düşmüştür.1930'lu yıllara kadar kilisenin başında bulunan ruhaniye "Başpapaz" denilmekteydi. 1930'lardan itibaren Türk-Yunan ilişkilerinde yumuşamaya katkı olsun diye Atatürk tarafından II. Fotios'a "Fenerdeki Ortodoks Patriği" ifadesini kullanmıştır.¹¹²

Rus Kilisesi 1917 devriminden sonra ikiye bölünmüştür. Biri Paris'te sürgünde kurulan ve sonra Newyork'u merkez olarak seçen Rus Kilisesi. Öbürü ise Stalin döneminde pek sesi çıkmayan ancak II.Dünya Savaşı sonrası restore edilen Moskova Patrikliğidir. Yani iki Rus kilisesi ortaya çıkmıştır.

1953 yılında kabul edilen anayasa ile Yunanistan en yüksek dini makam olarak Patrikhaneyi kabul etmiştir. Bu arada 1989 yılında Fener Rum Ortodoks Patriği Rusya'yı ziyaret ederek Moskova Metropolitliğine "Patriklik Payesi" verilir. Patrikhane böylece Rus Ortodoksları üzerinde ciddi bir otorite kurmuştur¹¹³.

Daha önceleri Monro Doktrini ile kendi kıtasına çekilen ABD II.Dünya savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'da nüfus

¹¹¹ Çelik M., Türkiye'nin Fener Patrikhanesi Meselesi, Akademi Kitapevi, İzmir, 1998, s.7

¹¹² Çelik M., a.g.e., s.8

¹¹³ Nokta Dergisi, 4Eylül 1994 s.30-31

kazanması ve 1948'de Çekoslavakya'yı işgali ile komünizm tehdidine karşı dünya politikaları izlemeye başlamıştır ¹¹⁴.

Amerika Patrikhane ile gerçek anlamda 1945 sonrasında ilgilenmeye başlamıştır. Fener Patriği Maksimos'u istifa ettirerek ABD vatandaşı olan Athinagorası Patrik seçti. Böylece yavaş yavaş pasif yapısından sıyrılan Patrikhane ABD'nin desteğini arkasına alır.

Athenagoras İstanbul'a ayak basar basmaz Truman'ın bahçesinden kopardığı çiçekleri 26 Ocak 1949'da Taksim Anıtına koyarak ABD'den aldığı güç ile kendisini Ekümenik Patrik olarak görmeye başlamıştır. ABD'nin Patriğe olan desteği Rus Kilisesi tarafından tepki ile karşılanmış ve kilise Patriğe cephe almıştır. Nitekim taç giyme törenine çağırılan Rus, Leh, Yugoslav elçilikleri bu daveti kabul etmemiş ve törene katılmamışlardır.

Athenagoras'ın Cumhurbaşkanı İnönü tarafından kabulü ile Fener Patrikhanesi'ni ABD adına Ekümenikleştirme hareketi başlamış olur ¹¹⁵.

1956 yılında Almanya'da Romenler tarafından yayınlanan Logos Mecmuasında "İstanbul'da Bizans Devleti" başlığı altında şöyle bir haber çıkmıştır: " *Protestan Farmasoncu ve beynelmilelci çevreler İstanbul'da mahalle satın almak istemektedir. Sovyet Rusya'nın kontrolü altındaki Ortodoks kiliselerin reisleri Sovyetlerin böyle bir teşebbüsü iyi karşılayacağı hakkında teminat vermişlerdir. Böyle bir teşebbüsü Sovyetler Birliği'nin parayla bile destekleyeceğini zannediyoruz.*" ¹¹⁶

Bartholomeos 1991 yılında Patriklik makamına gelince yıllardır uluslararası alanda edindiği tecrübe ve birikimi kullanmıştır. Patrik seçildikten sonra büyük rekabetle karşılaşmıştır. Zira Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve

¹¹⁴ Yalçın, E; a.g.e, s.270

¹¹⁵ Yalçın, E; a.g.e, s.263

¹¹⁶ Sofuoğlu, A; a.g.e, s.174

Rusya Federasyonunun kurulmasından sonra Moskova Patrikliği gittikçe güçlenmekte ve eşitler arasında birinci kabul edilen İstanbul Patrikliğine rakip olmaktaydı.¹¹⁷

Cemaati kalmayan ve Türk Devleti idaresi altında işlevsel değil simgesel bir değer ifade ettiğini ileri süren Fener Patrikliği en büyük Ortodoks cemaate sahip olduğu gerekçesi ile makam sırasına göre kendi üstünlüğünü kabul ettirmek isterken, sadece dini kaygılarla hareket etmiştir. Nitekim Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlığını kazanan büyük Ortodoks nüfus ve bu ülkelerdeki kiliseler yeni bir baskı altına girmekten çekindikleri için Moskova Patrikliğinden çok İstanbul Patrikliğine bağlanma eğilimi göstermektedirler¹¹⁸.

Rus Kilisesi Rum Ortodoks Kilisesinden kopuş tarihi olan 1448 yılından sonra tarih, kültür ve dil açısından farklılık arz ederek kendine özgü bir teo-stratejik eksen oluşturmuştur. Sosyalizmin en koyu olduğu dönemlerde bile baskılara karşı varlığını koruyan ve gelişen bu gücün Hıristiyanlığın teo-politik tarihinde önemli bir yeri vardır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra din üzerindeki politik hakimiyet sona erince , kilisenin jeopolitik önemini kavrayan Rus Devleti 1992'de Ortodoksluğa sarılarak pek çok kiliseyi yeniden onarıp, dünyanın pek çok yerindeki elçiliklerinde Ortodoks Kilisesi inşa etmiştir.

Soğuk savaş sonrası Ortodoks geleneği Rusya'da yeniden jeopolitiğin temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Rusya'nın süper güç olma yolunda ilerlediği yüzyılımızda Ortodoks Hıristiyanlık emperyal hedeflere ulaşma yolunda teolojik öneme sahiptir. Rusya'nın emperyal hedefleri ile iç içe olan Kilise hem dini ve kültürel açıdan, hem de stratejik açıdan evrense misyon

¹¹⁷ Aslında Hıristiyanlığın yayılışı, Kiliselerin kurulmaya başlamasından sonra Apostolik olan ve Ruhani Makam bakımından birbirine eşit olan beş Kilise vardı. Bunlar Antakya, Kudüs, İskenderiye, Roma ve Eçmiyazın'dır. İstanbul Patrikhenesi ile Moskova Patrikhanesi daha sonra çeşitli hilelere başvurularak düzenlenen Konsiller de Apostolik kabul edilmişler ve eşitler arasındaki sırasını almışlardır.

¹¹⁸ Yalçın, E; a.g.e, s.26

içerisindedir. ABD öncülüğündeki emperyalizmin Vatikan'ı devreye sokarak Ortodoksluğun Batı kanadı olan Fener Patrikliği üzerinden Rusya ve Rus Kilisesini kısıka alma isteğinin de farkındadır.

Son dönemde Rus Dışişleri Bakanlığının din-diplomasi ittifakı üzerine Rus Ortodoks Kilisesinin yabancı Kiliseler ile ilişki kurma faaliyetlerini desteklediğini açıklaması Ortodoksluğun Rus jeo-politiğinin sacayaklarından birisi olduğunu ve Rusya'nın geçmişte olduğu gibi dini etkin olarak kullanmak istediği görüşünü pekiştirmiştir. Rusya'nın hedefi Rus Ortodoks Kilisesi vasıtası ile sınırları dışındaki Ortodoks dünya ile ilişkileri geliştirerek Fener-Rum Patrikhanesini sınırlamaktır. ABD ise bunu engellemek için bir yandan bir zamanlar Rusların yardımı ile bağımsızlığını kazanan Yunanistan'ı devreye sokmakta diğer yandan Balkanlar'ı yeniden şekillendirmek istemektedir.

Rusya Ortodoks Kilisesine yüklediği yeni misyon ile şunları hedeflemektedir.

- Eski peyk ülkelerde yaşayan Ruslar açısından birleştirici olmak,
- Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya ve Ukrayna'nın birleşmesini sağlamak
- Rus milli kimliğinin yeniden oluşmasında önemli unsur yapmak,
- Eski peyk ülkelerde Rusya'nın etkisinin devamının güvencesi olmak ve bu konuda entegrasyonu desteklemek,¹¹⁹

Rus Ortodoks Patriği Alexsy II girişimi ile 20.01.1996 Fener Patrikhanesi ile bir protokol imzalanır. 201 sayılı bu protokol ile iki kilise birbirlerinin çıkarlarını zedelememek ve bir birlerinin etki alanına müdahale etmemek kararı alırlar. 20-28 Eylül 1997 Din-Bilim ve Çevre Sempozyomu'n da Rus Patriğinin Fener Patriğini karşılamaması ve kapanış töreninde yer almaması Rusya'nın bu konuda ki hassasiyetini gösterir. Basit protokol kurallarına önem veren

¹¹⁹ Macit, N; Sağlık Savaş Sonrası Rus Jeopolitiğinde in ve Diplomasi I

Rusya'nın Fener Patrikhanesi'nin Ekümenikliğini kabul etmesi mümkün değildir.

Rus Ortodoks Kilisesi 5 Aralık 2008 tarihinde ölen Patrik II.Alexy'in yerine 27 Ocakta Smolensk ve Kaliningrad bölgeleri Metropoliti Kirill'i Patrik olarak seçmiştir.

ABD'nin tek hedefi Yeni Dünya Düzeninde tek başlı bir dünya meydana getirmektir. Ancak her ne kadar eski gücünden uzaklaşmış görünse de Rusya nüfusu, coğrafyası, yer altı ve üstü zenginlikleri ve askeri gücü ile süper güç olmaya namzettir. Son yıllardaki sistem değişikliğinden sonra ekonomik sıkıntılarını aşarsa bu rolüne tekrar dönebilir. ABD Rusya'nın tekrar bu rolüne dönmemesi için dolaylı yoldan müdahale etmekte ve planlarını Ortodokslar üzerine yapmaktadır. Rus yöneticileri komünist sistemin eğitim ve düşünce yapısı ile yetiştikleri için dış politikasını dayandırdığı Slav Milliyetçiliği ve Ortodoks Kilisesinden ikincisine gereken sıcaklıkta bakmamakta ve ABD'ye avantaj sağlamaktadır. Diğer yandan 270 milyon Ortodoks aleminin 200 milyonu Rus'tur. Bu ise ABD için bir dezavantajdır. ABD bu dezavantajı ortadan kaldırmak için Rum Milli Kilisesi Fener Patrikhanesine Ökümeniklik sıfatı ve yetkisi kazandırmak düşüncesiyle Ortodoks aleminin kontrolünü Rusya'nın elinden almak düşüncesindedir. Böylece Rusya'nın sağlıklı yapılanmasını önleyerek terazinin diğer kefesinin dengeye gelmesini önleyecektir.¹²⁰

¹²⁰ Çelik M., a.g.e., s.4

III. BÖLÜM

RUSYA-GREGORYEN ERMENİLER

VE

EÇMİYAZIN KİLİSESİ

1-Ermeniler ve Hıristiyanlık

Ermenistan ismi coğrafi bir bölgeyi belirtmek amacı ile tarihin çok eski devirlerinden beri kullanılmış ve Kuzey-Batı İran, Doğu Anadolu Bölgesinin bir kısmı ve Güney Kafkasya'yı kapsayan bu bölge tarih boyunca güçlü devletlerin ilgi sahasına girdiğinden sürekli olarak bir çatışma alanı olmuştur. M.Ö IV.asrın başlarında bölgeye batıdan gelip yerleşen Ermenilerin bu nedenle daimi ve birleşmiş bir krallıkları olmamış, yabancı bölgeler arasında tampon oluşturan vassallıklar olarak kalmışlardır ¹¹⁷.

Hıristiyanlığı kabul etmeden önce Ermeni toplumunun dini, Sasaniler ile Ermeniler arasında müşterek bir din olan Zerdüşt diniydi ¹¹⁸.

Başlangıçta bir takım olumsuzluklar içerisinde gelişen Gregoryen Ermeni Kilisesi, Hıristiyanlığın ilk üç konsilinde alınan bütün kararları kabul etti. Fakat 451 tarihinde Bizans İmparatoru Marcianus tarafından toplanan İstanbul-Kadıköy Konsilinde, İskenderiye Patriği S.Cyrille'nin İsa'da iki tabiatın sıkıca birleşmiş olduğu tezi formüleleştirilerek Hıristiyanlığın kutsal bir inancı şeklinde kabul edildi. Ermeni toplumu ve ruhanileri Kadıköy Konsiline, kendi iç meseleleri ve Sasanilerle yapılan mücadeleler sebebi ile katılmadıkları gibi, Kadıköy Konsili'nde çıkan İsa'nın iki tabiatlı olduğu görüşünü de yani "Filioque" kabul etmediler. Çünkü Gregoryen Ermeni Kilisesi bu görüşün zıttı olan İsa'nın tek tabiatlı olduğu "Monofizit" görüşü kabul ediyordu. Bu kararlar Ermeni Kilisesi Hıristiyanlık aleminin büyük çoğunluğuna ters düşüyordu. Bundan sonra Gregoryen Ermeniler Eçmiyazın Katoğikosluğu'na tabi oldular. Ermenilerin yaşadıkları topraklarda ve civarda Hıristiyanlık faaliyetlerini

¹¹⁷ Öke, M.K; *Ermeni Sorunu*, İz Yay., İstanbul, 1996, s. 103

¹¹⁸ Kılıç, D; *Osmanlı Ermenileri Üzerine Araştırmalar I*, Manas Yay., Elazığ, 2007, s.7

yürüten Gregoire'un(Kirkor) ismine izafeten bu kiliseye "Gregoryen Kilisesi" denmiştir.

Gregoryen Kilisesi Hıristiyan alemi temsil eden büyük kiliselerden ayrıldıktan sonra Ermeni Milliyetçiliği ve milli birliğinin ana unsuru haline gelmiştir ¹¹⁹. Ermeni Kilisesinin tarihi tetkik edilirken devamlı göze çarpan husus; gerek Bizans gerek Roma Kilisesinin nüfuzuna girmekten kaçınma çabasıdır ¹²⁰. Bu çaba ise Ermeni topluluğunun siyasi bakımdan aleyhine neticeler vermiştir. Ancak Kilisenin menfaati toplumun menfaatinden üstün sayıldığı için bu politika hiç değişmemiş, daima Kilise'yi daha nüfuzlu hale getirecek teşebbüsler üzerinde durulmuştur¹²¹. Öyle ki 19.yy son çeyreğinde Ermeni Ruhani liderlerinin din hususunda hiçbir çalışması olmamış, yüzyıllar boyunca milliyetçilik fikri manastırların sır dolu duvarları arasında gelişmiş, daima Hıristiyan - Müslüman düşmanlığını körüklemişlerdir. Bu durum ruhani liderlerin Ermeni komiteleri tarafından kolayca aralarına alınmalarını sağlamıştır ¹²².

Gregoryen inancına göre Hz.İsa Tanrının tek oğlu olarak Eçimiyazin'e inmiş ve Ermeni Kilisesini kurmuştur. İnanişaya göre Hz.İsa bu kiliseyi doğu ve batıdakilerden tamamen ayrı örgütlemiştir. Roma Kilisesi kiliselerinin Saint Pierre eliyle kurulduğunu söylerken, Ermeniler kiliselerinin doğrudan Hz.İsa tarafından kurulduğunu iddia etmektedirler ¹²³.

Ermeni Kilisesi'nin merkezi , bugünkü Ermenistan sınırları içerisinde kalan Erivan yakınlarındaki Eçimiyazin'de dir. Eçimiyazin İsa'nın indiği yer

¹¹⁹ Kılıç, D;a.g.e; s. 12

¹²⁰Kılıç, D; a.g.e; s.67 "Bizans İmparatorluğu zamanında bazı Ermeni tüccarlar Bizans'ın zengin kaynaklarından faydalanmak amacı ile Ortodoksluğu kabul etmişlerdir. Tarihte Ortodoksluğu bu şekilde kabul eden Ermenilere Armeno-Grek adı verilmiştir. "

¹²¹ Gürün, K; *Ermeni Dosyası*, s. 3

¹²² Karabekir, K; *Ermeni Dosyası*, Emre Yay. İstanbul, 1995, s. 25

¹²³ Arslan, A; *Kutsal Ermeni Papalığı*, Truva Yay., İstanbul, 2005, s.11

anlamına gelmektedir. Bugün ise Gregoryen Ermenilerinin Eçmiyazın birinci derece, Beyrut'ta ikinci derece olmak üzere iki Katoğikoslukları, İstanbul ve Kudüs'te de Patriklikleri mevcuttur ¹²⁴.

2-İstanbul'un Fethi ile Kazanılan Patriklik Makamı ve Ermenilerin Yükselişi

İstanbul'un fethinde Ermenilerin Ruhani makamı Osmanlı toprakları dışında kalan Eçmiyazın'de bulunuyordu. Ayrıca Kilikya'da da bir Katoğikosluk vardı. Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin dini merkezleri İstanbul'un fethinden önce Kütahya'da idi. Daha sonra Bursa'nın alınarak başkent yapılması üzerine bu merkez Bursa'ya taşınmıştır ¹²⁵. 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet Bursa Başpiskopozu Ovakim'i İstanbul'a getirerek en yüksek memurluk olan Ermeni Patrikliği'ni verdi ve Rum Patriği ile Yahudi Hahambaşısının sahip olduğu yetkileri aynen tanıdı. Patriğin ünvanı " *Bütün Osmanlı Devletindeki Ermenilerin Patriği*" oldu ¹²⁶. Fatih bu davranışı ile Ermeniler ve Rumlar arasında bir denge ve rekabet sağlamaya çalışmıştır.

Ermeniler kendilerine tanınan hak ve ayrıcalıkları kullanarak hızla gelişmiş ve Osmanlı kültürünü, yaşam tarzını ve yönetim biçimini benimseyerek kısa zamanda Türklerin güvenine layık olup " *millet-i sadıka*" ünvanına sahip olmuşlardır. Böylece iş hayatında olduğu gibi kamu hizmetlerinde de önemli yerlere gelmişlerdir. Özellikle Yunan İsyanı sonrası hariciyede Rumlara verilen görevler Ermenilere verilmeye başlanmıştır ¹²⁷.

İlk dönemler İstanbul Ermeni Patriğinin ve Gregoryen Ermeni cemaatinin Eçmiyazın'ı ruhani merkez olarak kabul etmeleri Osmanlı Devleti

¹²⁴ Kılıç, D; a.g.e; s. 13

¹²⁵ Öke, M.K; a.g.e; s.105

¹²⁶ Kılıç, D; a.g.e; s.34

¹²⁷ Öke, M.K; a.g.e; s.106

için bir problem oluşturmamıştır. Zira Erivan bölgesi bazen Safevi Devleti'nin, bazen de Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir. Ancak 1828 Türkmençayı Antlaşması ile Erivan Rusya'nın eline geçince Osmanlı Ermenilerinin Eçmiyazin'e olan bağlılıkları tehlikeli olmaya başlamıştır¹²⁸.

3-Rusların Osmanlı Ermenileri ile İlgilenmeye Başlaması

1870 yılına kadar cereyan eden olaylar ne Rusların ne de başka bir devletin İmparatorluk içerisindeki Ermenilerle ilgilenmediğini ve Rusya'nın sadece Osmanlı ile yapılan savaşlarda Doğu cephesinde onlardan istifade ettiğini göstermektedir. Bu tarihe kadar Rusların Osmanlı ülkesindeki politikası Rum Ortodoks, dolayısı ile Rus Milli Kilisesinin üstünlüğünü temin etmeye yönelik olduğunu ortaya koymaktadır¹²⁹.

Ermeni Kilisesi'nin mevcudiyetini koruması için bir devlete ihtiyaç vardı. Bu nedenle Ermeni Devleti fikrini ortaya çıkaranda Ermeni Milleti değil Ermeni Kilisesi olmuştur.¹³⁰Müstakil veya en azından otonom bir Ermenistan vaadi ile kandırılan Ermeni Kilisesi, kilisenin nüfusunun ve otoritesinin daha da gelişmesine imkan verecek bir imkanın tahakkuku için Osmanlı İmparatorluğu üzerinde oynanan oyunlara alet olmuştur¹³¹. Gregoryen Ermeniler de 1830'da kurulan Katolik ve 1850'de kurulan Protestan Ermeniler gibi başka bir devletin himayesini almak için harekete geçmişlerdir.

¹²⁸Kılıç, D; a.g.e; s.161" Bazı dini pratiklerin yapılması, ayinlerde kullanılan yağın kutsallaştırılması, bir papazın piskoposluğa yükseltilmesi ve bir takım dini problemlerin çözülmesi için bir Katoğikosluğa ve onun mahiyetindeki papazlardan oluşan Sinod'a ihtiyaç vardı. Rusya'da bunu bildiği için Osmanlı Ermenilerini devamlı olarak Eçmiyazin vasıtası ile kontrol etmeye çalışmıştır.

¹²⁹ Gürün, K; a.g.e; s. 96

¹³⁰ Gürün, K; a.g.e; s. 48

¹³¹ Gürün, K; a.g.e; s.61

1838 tarihli ticaret anlaşması ile Osmanlı topraklarında yabancı tüccarlara yerli tüccarlardan daha fazla imtiyaz tanınmıştı. Bu nedenle diğer gayrimüslim tebaa gibi Ermenilerde kendilerini himaye eden devletlerin uyruğuna geçmeye başlamışlardı. Özellikle Doğu Anadolu’da ticaret ve sanatla uğraşanların bir çoğunda Rus pasaportu vardı. Olabildiğince gizli bir şekilde sağlanan bu belgeler herkesçe bilinmekteydi. Böylece en ufak bir meselede hemen Rus elçisi veya konsolosuna başvurarak Osmanlı yöneticilerine baskı yaptırıyorlardı. Rusların Gregoryen Ermenilere gösterdiği ilgi, Eçmiyazın’ın Rus toprakları içerisinde olması ve bu ruhani makamın Rus politikalarını desteklemesi, Eçmiyazın yanlısı Ermenileri Ruslara yaklaştırdı. Bölgede oturan Ermenilerin hemen hemen çoğu Osmanlı Devletine Rusya’dan daha çok vergi ödediklerinden yakınlıkla Rusya’ya göç etmekte kararlı olduklarını belirtmişlerdi.

Ancak Rusya’nın Osmanlıyı yıkıp, İstanbul’u alıp, Bizans’ı tekrar ihya etme emellerinin yeniden ortaya çıktığını gören Ermeniler, böyle bir olayın gerçekleşmesi halinde geçmişte Bizans’ın yapamadığı hürriyet ve mevcudiyetlerini ortadan kaldırma işini Rusya’nın yapmasından korkmuşlardır. Bu nedenle tek kurtuluş yolu olarak Osmanlı devleti içinde Muhtar bir Ermenistan’ın kurulmasını istemişlerdir. Bu muhtar Ermenistan’ın anayasası 1863 yılında kabul edilen “Ermeni Milleti Nizam Namesi” ile zaten hazırды ¹³².

4-Ermeniler, İran ve Rusya’nın Göç Ettirme Politikası

Ruslar ile Ermeniler arasındaki işbirliğinin başlangıcı 18.asrın ilk çeyreğine rastlamaktaydı. 1719 yılında Çar I.Petro Rus Ortodoks Kilisesi üyelerine tanınan bütün hakları ülkesinde yaşayan Ermenilere de verdi. 1734

¹³² Gürün, K; a.g.e; s.104

yılında Çarıçe Anna Ermenilere kendi kiliselerine sahip olma hakkı tanıdı. Bu hak 1744'de Çarıçe Elizabeth ve 1763'te Katerina tarafından tasdik edildi. 1770 yılından itibaren Petersburg'da Ermeni Kiliseleri inşa edilmeye başlandı¹³³.

Rusların Kafkaslara sokulma tarihi epeyce eski olup 1556 yılında Astrahan Hanlığı'nın Korkunç İvan tarafından ortadan kaldırılması ile başlar.¹³⁴Batı Katolik Anglikan aleminin Hindistan'a yerleşmesinin İslam alemi için arz ettiği tehlike ne ise Ortodoks Hıristiyan aleminin liderliğine oynayan Rusya'nın 1556 yılında Astrahan'a yerleşmesi o derece büyük tehlikeydi¹³⁵.

1707 yılından beri Kafkaslardaki Türk-Müslüman Hanlıklarınca Ruslara karşı yapılan savaşlara dini bir mahiyet verilmişti. Rus hükümdarları buralarda Hıristiyan haçını muzaffer kılmak, yerli halka bu dini zorla kabul ettirmek gayesi ile savaşıyorlardı. Rusya Osmanlıya yardım edebilecek bu Müslüman hanlıklarını yok etmek istiyordu¹³⁶.

Güney Kafkasya'ya inmek isteyen Rusya amacını gerçekleştirmek için aynı dine mensup oldukları Gürcüler ve Ermenileri bu amaçla kullanmaya başladı. Bu iki toplulukla ayrı ayrı ticaret anlaşmaları imzalayarak Doğuya doğru genişlemenin şartlarını oluştururken, bu konuda Ermenilerin ne kadar etkin olduklarını ve Rusya'ya olan sarsılmaz sadakatlerinin farkına vardı . Çünkü bölgede yaşayan Hıristiyan Ermeniler Müslüman komşuları ile olan ilişkilerini yeterince olumlu bir çizgiye oturtamadıklarından, aralarında anlaşmazlık hasil olmuştu. Rusya ise aralarındaki mezhep farklılığına rağmen Ermenileri kendisine çekmeyi başaracaktır.

¹³³ Arslan, A; a.g.e, s.28

¹³⁴ Kurat, A.N; *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1990, s.33

¹³⁵ Kocabaş, S; *Kuzeyden Gelen Tehdit Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, Vatan Yay. 1985, s.38

¹³⁶ Ataç, A.M; a.g .e, s.107

Rusya amacına ulaşmak için ticari gezi adı altında keşif gezileri düzenledi. Bu gezilerden biri 1708 yılında Ermeni asıllı İsrail Ori tarafından düzenlenmiş ve kalabalık bir tüccar grubu İsfahan'a gönderilmişti. Yine Güney Kafkasya toprakları hakkında bilgi edinmek amacıyla görünüşte resmi elçi misyonu ile Safevi Sarayına gönderilen A.Volinski'ye verilmiş talimatnamenin 8.maddesinde ;"Ermeni halkıyla ilgili olarak sayılarını, nerede oturduklarını, aralarında asilzadeler olup olmadığını, Çara ne derece ilgilerinin olduğunu" öğrenmesi istenmişti. Volinski'nin aktardığı bilgilere göre Rus Çarı I.Petro kendisini İran'a göndermeden önce Gürcü Kralı Arcil ve Ermeni patrikleri vasıtası ile bu devlet hakkında haber alıyordu. O'nun bu görevle gönderilmesi Rus-İran ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Volinski'den İran'ın ekonomik ve siyasal durumu, askeri gücü ve kaleleri ile ilgili bilgiler edinip, İran'da bulunan Hıristiyan ahali ile gizlice temas kurması istenmiştir. Ermeni halkına nazik davranarak kendine çekmeliydi. Ermeniler ve İranlılardan başka inançlı insanların olup olmadığını araştırmalıydı ¹³⁷.

Rus Çarı I.Petro denizle doğrudan kıyısı olan İran'ın Osmanlı Türkleri ile aynı mezhepten olan Sünni kısmının Rus korumasından kaçacağını düşünmüş ve Ermenileri Güney Kafkasya'nın Osmanlı tarafında bulunan kısmına göç ettirmek istemiştir. Bu siyasetteki amaç bölgede bulunan Müslümanların sayısını azaltılmak ve Rusya'nın güvenliği için Hıristiyanların sayısını arttırmaktı. Vatana bağlılık hissi olmayan Ermeniler bu konuda oyuna getiriliyor, bunun farkında olan Rusya kolaylıkla onları bir yerden diğer yere göç ettirebiliyordu.

1723 yılında İran üzerine sefere çıkmış olan Petro, seferi yarıda bırakmış Mukaddes Haç(Svyatoy Krest) Kalesine IV.Vahtangı ve Onun etrafında

¹³⁷ Abbasova, A;*Hošgörüden Yol Ayrımına Ermeniler I*, s. 243

bulunanları yerleştirmiştir. Böylelikle bu topraklara yerleşmek için Ermeniler ve Gürcülerin ilgisini çekmek istemiştir. Yerleşim için özellikle ayaklanma ve isyanların yaşandığı Derbend ve Baküye yakın bölgeler seçilmiştir. Buraya yerleştirilecek Ermeni ve Gürcülerin ayaklanma ve isyanlara karşı Rusya'ya siper olmaları düşünülmüştür. Rusya için önemli olan Hıristiyan Gürcü ve Ermenilerin çıkarları veya onların nerede ve nasıl yerleştikleri değil, Rusya'nın yayılmacı siyasetine nasıl hizmet edecekleriydi¹³⁸.

Hindistan'da doğup büyüyen Ermeni asıllı Emin Housepyan Gürcü ve Ermenilerin birleşerek bir krallık kurmaları ve böylece her iki kavmi kuşatan İslamlara karşı Hıristiyanlığı ve İstiklallerini korumayı tasarlar. 1760 yılında ileri gelen bazı İngilizlerin tavsiye mektuplarını alarak Petersburg'a gelip Rus yöneticileri ve Papazları ile görüşür. Sonrasında Gürcistan ve Ermenistan'a geçerek oradaki melikler ve katoğikoslarla görüşürse de bir sonuç elde edemez¹³⁹.

1768 yılında Rus Çariçesi II.Katerina Osmanlı Devletine harp açar. Bütün Osmanlı memleketlerinde karışıklık çıkarmak için Hıristiyan tebaayı Ermeniler de dahil olmak üzere ayaklanmaya ve milli istiklallerini istemeye çağırır. İmparatoriçe General Suvarof'a "*Ermeni İstiklali Projesini*" hazırlama emrini verir. General projeyi gerçekleştirmek üzere Ermeni Emin'i Petersburg'a davet eder fakat emin ölmüştür.Ermeni istiklali için iki kişi daha ön saflara geçer. Biri bütün Rusya Ermenilerinin Başpapazı Hasof Argutyanyan, Rusya'yı Ermenileri kurtarmaya teşvik ediyor ve oradaki Ermenileri bu işe yardım ettiriyordu, diğer kişi ise Hindistan'daki Madras'ta matbaa açan Ahop Şahamiryanyan idi. Bu iki kişinin projesi Ermenistan'da demokratik bir Cumhuriyet kurmaktı. Ancak Rusya Papaz Housep'in bütün Ermenilerin bu milleti seven ve Housep'i Ermeni

¹³⁸ Abbasova, A; a.g. e, s. 244

¹³⁹ Karabekir, K; a.g.e, s. 20

Kralı yapmak isteyen Prens Alexandreviç Potemkim'e bağlanması projesini daha basit ve gerçekçi bulmuştur ¹⁴⁰.

1785 ilkbaharında üç Ermeni Meliki ve Karabağ'ın birkaç ileri geleni bir manastırda toplanarak Rusya'dan İran'ın boyunduruğundan kurtulmalarına yardım etmesini istemeye karar verirler. Fakat İran valisi İbrahim Han gönderilen mektubu ele geçirir ve gizli cemiyeti yakalayarak Katoğikos Gandzessar ve Hovannes'i hapisanede zehirletir ¹⁴¹. Diğer Ermeni Melikleri de hapsedilir. Hapisten kaçan iki melik Tiflis'e sığınır ve 1797'de Ruslar İran üzerine harekete geçer. Başlarında Başpapaz Housep olduğu halde Rusya Ermenileri de buna katıldılar. Böylece Ermenistan'ın bir kısmı Rusya'nın eline geçer. 1799 yılında Gürcü Kralı Erekle'de İran'ın kendilerini rahatsız etmesinden dolayı II.Katerina ile anlaşarak Rus himayesine girer.

1813'te Ruslar İran ile Gülistan Antlaşmasını yaptılar. Bu antlaşma ile İran Karabağ ve buraya komşu olan hanlıkları Rusya'ya terk ediyor, Kuzey ve Güney Kafkasya'daki bütün haklarından vazgeçiyordu ¹⁴².

1826'da İranlıların Ruslara harp açmaları ile Şah Abbas Rusların işgal ettikleri yerleri istilaya başlar. Kafkas İslam halkı da İran'la anlaşarak Ruslara karşı ayaklanır. Ruslar hazırlıksız olduklarından Rus ve Kafkas Ermenilerine başvururlar. Karabağlı bir Ermeni olan Rus General Madotof'a da elindeki Ermeni ve Gürcü kıtaları ile İran'a saldırması emredilir. 1827 yılında General Paskyeviç Kafkasya'yı kesin olarak ele geçirmek için harekete geçer ve Ermenilerin Kutsal Kilisesi Eçmiyazin'i işgal eder. Kilise mensupları Rus askerlerini çanlar çalarak karşılarlar. Rus askerleri de haç işareti çıkarıp İsa'ya şükrederler. Özellikle İranlıların baskısından kaçarak uzun yıllar Tiflis'de

¹⁴⁰ Karabekir, K; a.ge,, s. 121

¹⁴¹ Karabekir, K; a.g.e,, s. 123

¹⁴² Karabekir, K; a.g.e,, s. 125

yaşayan ve Rus askerleri ile birlikte geri dönen Katoğikos Nerses kutsal elbiselerini giyen papazlar tarafından sevinçle karşılanır. Başpapaz Nerses Ermeni gönüllülerin başında ve bir elinde kılıç diğerinde haç onları cesaretlendirir. Nerses Ararat Ermeni Vilayetlerinin bağımsızlığı konusunda Petersburg'dan gelen gizli veya resmi vaadlerle coşmuştur. O'nun için bağımsız Ermeni eyaletleri, hür bir kilise, İslam boyunduruğundan kurtulmuş bir Eçmiyazin çok güzel ve cazip bir seraptı ¹⁴³.

İki yıl süren muharebede İranlılar mağlup olurlar. 1828 Türkmençayı Anlaşması ile Nahçıvan ve Erivan Hanlıklarını Rusya'ya terk ettiler.

Anlaşmanın 15. maddesi ile Güney Azerbaycan'da yaşayan Ermenilerden isteyenlerin bir yıl içerisinde Rus topraklarına göç etmeleri İran'a kabul ettirilmişti. Tehcirle ilgili on maddelik bir talimatname hazırlaması için Albay Lazerev¹⁴⁴ görevlendirilmiş, O'da Ermeni ruhbanlarla işbirliği yapmıştı. Eçmiyazin Katoğikosu tüm Ermeni ruhbanlara göç etme emri vermiş, karşı çıkanların bütün kiske ve hüviyetlerden mahrum bırakılarak aforoz edileceğini bildirmişti. Böylece ruhbansız kalan Ermeniler ister istemez göç etmeye zorlanmışlardı ¹⁴⁵.

Ruslar Karabağ ile yeni aldıkları yerleri vilayet şeklinde birleştirirler. Adına da "*Armanakaya Oblast*" yani "*Ermeni Vilayeti*" dediler. Böylece doğu ve batı Türklüğünün irtibatı kesilip suni bir Ermenistan oluşturuldu. Ermeniler

¹⁴³Gürün, K; a.g.e; s. 105"Patrik Nerses 1826'da yayınladığı bildiride:" Ararat ülkesinin ve Ermeni Milletinin kurtuluş saati gelmiştir. Eçmiyazin eski bağımsızlığını kazanabilir. Topyekün ayağa kalkın, isyan edin. Kahraman Ermeniler! Fars boyunduruğunu silkeleyin, ihtiyar Ararat'ı sevinçten titretin. Vatanımızı kanla sulayın ve ebediyete kadar hür ve bağımsız yaşayın. İleri! Şimdi veya hiçbir zaman." demiştir.

¹⁴⁴ Kılıç , D; Os.Er., Manas Yay., Elazığ, 2007, s.53 1816 yılında Lazerev ailesinin sağladığı imkanlarla Moskova'da Ermeni Şark Dilleri Enstitüsü kurulmuştur. Bu enstitü özellikle şark dillerinin pratik ve teorik eğitimi ile meşgul oluyor, Rusya'da kurulan kilise ve okullara papaz ve öğretmen yetiştirilmesine ağırlık veriyordu.

¹⁴⁵ Arslan, A; a.g.e; s.40

bunca yıllık emelleri olan hiç değilse muhtariyet idaresine malik olduklarını sanırken bu işin elebaşı olan ve sadakati dolayısı ile Rusya tarafından “*Newth Nişanı*” ile ödüllendirilen Nerses’in Baserepya’ya sürüldüğünü ve Ermenistan’ın bir Rus Vilayeti olduğunu Kafkas İkinci Kralı Paskiyeviç’den öğrendiler. Çar I.Nikola bu davranışı ile tarihi coğrafyaya müdahale ederek bölgedeki demografik yapıyı Hıristiyanlar lehine bozma gayreti içine girmiştir¹⁴⁶.

Çar 21 Mart 1828 yılında yayınladığı emirnamesiyle Ermeni Vilayeti olarak vaftiz edilen yeni toprakları İmparatorluğuna dahil etmiş ve unvanına “*Ermeni Kralı*” sıfatını da eklemiştir. Böylece Ermenilere verdiği bağımsız Ermenistan sözünü yerine getirmemiştir¹⁴⁷.

Çarlık Rusya; Kafkasya’da kendisine bağlı bir Ermenistan’dan ziyade, egemen olmayı tasarladığı bu bölgede Ermenileri Slavlaştırmak ve Ruslaştırmak politikasını amaç edinmiştir. Yani “*Ermenisiz bir Ermenistan*” kurulması Çarlık Rusyasının genel stratejisiydi¹⁴⁸.

Göç hadisesi 1829’da Osmanlı İmparatorluğu ile imzalanan Edirne Antlaşması ile de gündeme gelmiş, yine bu göçün öncüleri Pankartyev tarafından yönlendirilen Ermeni ruhbanlar olmuştur. Ruhban sınıfı cemaatlerini göç ettirmek için her türlü yola başvurmuşlardır. Katoğikos Nerses bizzat Ruslara yardım etmiş, ruhani elbisesi ile araziye yabancı olan Rus birliklerine kılavuzluk yapmıştır.

Katoğikosluk, Osmanlı Ermenilerinin dini bir gayretle Hıristiyanlık hacının kılıcını temsil eden Rus ordularına yardım etmelerini istiyordu.

¹⁴⁶ Karabekir, K; a.g.e., s. 127

¹⁴⁷ Kılıç, D; a.g.e; s.131

¹⁴⁸ Kılıç, D; a.g.e; s.71

Katoğikosluk sadece bununla kalmamış Erzurum ve çevresindeki aşiret reislerinin de Rus hakimiyetini tanımaları için gayret göstermiştir. Bu amaçla Zeylani Aşireti lideri Hüseyin Ağa ile diğer bazı aşiret reislerine aynı konuda Rus Başkumandanının halifesi sıfatıyla mektuplar yazmıştır. Mektuplarda;” *Aşiretlerin akıllıca hareket ederek Rus Başkumandanına yardım talep eden mektuplar göndermelerinin “lazıme-i halden” olduğu, aşiret reislerinin her ne zaman isterlerse gelebilecekleri ve kendilerinin “ her vech ile himaye ve siyanet” olunacakları, İran’a meyletmelerinin bir netice vermeyeceği, Rusya ile dost olunmadıkça İran’la da dost olunamayacağı, kendileri için rahat olanın Rusya ve Ermeni Katoğikosluğu ile dost olup hiçbir endişeye kapılmamaları gerektiği, geçmişteki hadiselerin unutulup, dostluk tesis edilerek aşiretlere sahiplik edileceği “ belirtilmiştir¹⁴⁹.*

Bu durum karşısında Osmanlı Devleti göç eden Ermenilerin tekrar geri dönmesi için faaliyet göstermiş, ancak Rusya pek çok engeller çıkarmıştır. Osmanlı yönetimi Rusya’nın İstanbul Büyükelçisinden söz konusu yerlerin Rus memurlarına hitaben “ *tembih nameler*” gönderilmesini istemiş, bunun üzerine Rus elçisi tercümanı Frankeni’yi Babialı’ye göndererek Rusya’da bulunan ve vatanlarına gelmek isteyen reayanın dönüş işlemleri için bir Osmanlı memurunun tayinini istemiştir. Babialı bu teklifi uygun bulmuş ve söz konusu göreve Tekirdağlı Ragıp Ali Bey’i atamıştır¹⁵⁰.

5-Eçmiyazın(Üç Kilise) Kilisesinin Faaliyetleri

Moğol İstilasına kadar Ermenilerin tek ruhani meclisi olarak kabul edilen Eçmiyazın Katoğikosluğu, bu istila ile faaliyetlerine son vermiştir. Katoğikosluk makamı da Ermenilerle beraber Anadolu içlerine taşınmış, Van-Ahdamar ve Adana-Sis ‘te faaliyet göstermiştir. 1441 yılında Eçmiyazın yeniden tesis edilmiş

¹⁴⁹ Arslan, A; a.g.e; s.39

¹⁵⁰ Arslan, A; a.g.e; s.41

olmasına rağmen diğer iki Katoğikosluk yine faaliyetlerine devam etmiştir. Böylece Gregoryen Kilisesinde üç ayrı Katoğikosluk ortaya çıkmıştır. XVI.yy'da Ahdamar ve Sis Katoğikoslukları ruhani bakımdan İstanbul Ermeni Patrikliğinden daha üstün olmalarına rağmen, Ermeni Milletinin başı olarak Patriklik kabul edilmiştir ¹⁵¹.

Rus hakimiyetine girmeden önce, Osmanlı sınırları dahilinde olamamasına rağmen 1583 yılından beri Eçmiyazın Katoğikoslarının tayini İstanbul Patrikliğinin arzı ve Padişahın onayı ile gerçekleşiyordu ¹⁵².

Osmanlı İmparatorluğu Doğu Anadolu'da başta Erzurum olmak üzere doğuya doğru ilerledikçe, Eçmiyazın Katoğikosluğuna bağlı Ermeniler de Osmanlı sınırlarına dahil olmuş, bu bölgelerden İstanbul'a gelen Ermenilerin sayısı arttıkça Eçmiyazın kilisesinin dolayısı ile Rusya'nın İstanbul'daki etkisi artmaya başlamıştır ¹⁵³.

XVIII.yy ile XIX.yy başlarında Eçmiyazın Katoğikosluğu İstanbul Ermeni Patrikliğine dahildi. 26 Aralık 1799 yılında yapılan Katoğikos seçiminde Rusya'nın müdahalesi görülür. Katoğikos Guğas'ın ölümü üzerine Eçmiyazın Manastırı dahilinde bulunanlar toplanarak yeni Katoğikos olarak İstanbul Ermeni Patriği Danyel'i seçerler. Bu seçim Patrik Danyel tarafından kabul edilir, Osmanlı Hükümetince de onaylanır. ¹⁵⁴ Bu arada İstanbul'daki Rus elçisi Rus İmparatoru'nun Eçmiyazın Katoğikosluğuna İranlı olup Rusya'da ikamet eden Useb veya Efrim isimli rahiplerden birinin tayin edilmesini arzuladığını ve bu gerçekleşirse çok memnun olacağını Osmanlı Hükümetine bildirir. Eçmiyazın'den gönderilen bir arzla Ermeniler sabırlarının kalmadığını, bir an

¹⁵¹ Arslan, A; a.g.e; s.12

¹⁵² Arslan, A; a.g.e; s.20

¹⁵³ Arslan, A; a.g.e; s.19

¹⁵⁴ Arslan, A; a.g.e; s.22

evvel Patrik Danyel'in atamasının yapılmaz ise manastırlarının Ruslar tarafından zarar göreceğini belirtirler. Danyel olmadığı takdirde şimal tarafından Useb'in uygun olduğunu, fakat Efrim hakkında “ *vesvesemiz galiptir*” ifadesini kullanırlar.

Sonuçta; Rus İmparatorunun isteği reddedilir ise nefesine ağır geleceği düşüncesi ile Patrik Danyel azledilerek yerine Rusya'nın isteği üzerine Useb Katoğikos olarak seçilir ¹⁵⁵.

Osmanlı Devleti ile Rusya'nın arasındaki ilişkiler bozuk olsa dahi piskoposların bu unvanı almak için Eçmiyazin'e gitme mecburiyeti olduğundan, sınırlar kapalı olsa da bu kişilere açılmıştır. Bu nedenle Osmanlı Ermenilerinin Sis'e bağlı oldukları 1916-1918 dönemi hariç Osmanlı Devleti'nin atadığı Patriklerin tamamı piskoposluk unvanlarını Eçmiyazin'den almışlardır. Katoğikosların bu güçlerini bilen Rusya Eçmiyazin vasıtası ile Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenileri etkileyerek, politik amaçları doğrultusunda kullanıp, I.Dünya Savaşında isyan etmelerini sağlamıştır. Ruhani gücün yanında zamanla siyasi gücünde temsil etmeye başlayan Eçmiyazin Katoğikoslarının piskopos unvanlarını verirken kendi anlayışlarına uygun olanları tercih ettikleri görüşmüştür ¹⁵⁶.

Rusların Ermeni kozunu kullanmasında yayılmacı siyasetinin yanı sıra diğer bir etken ise; kendisine yönelmeye başlayan “milletler sorununu” Kafkasya'da Ermenilere karşı Türkleri çıkartmak suretiyle böl ve yönet siyaseti izleyerek törpülemeye çalışması olmuştur. Böylece hem önemli bir iç sorunu ihraç etme hem de Osmanlı'nın iç işlerine karışma imkanını bulmuştur. Ermeni toplumu üzerindeki bilinçlendirme faaliyetlerini ise Eçmiyazin Katoğikosluğu

¹⁵⁵ Arslan, A; a.g.e; s.23

¹⁵⁶ Arslan, A; a.g.e; s.19

aracılığı ile yapmıştır. Zaten Rusya'da Katoğikoslar emperyalist siyaset yürütmenin aracı olarak görülüyorlardı. Bu nedenle XIX.yy'dan itibaren Osmanlı Ermenilerinin sadakat merkezini İstanbul Patrikliğinden Eçmiyazin Katoğikosluğu'na kaydırmaya çalışacaklardır. Osmanlı kayıtlarına göre Rusya bazı Osmanlı Patriklerini elde etmeyi başarmış ve 1844'ten itibaren İstanbul Patrikhanesi'ndeki ayinlerde Eçmiyazin Katoğikosluğu'nun adı anılmaya başlanmıştır ¹⁵⁷.

Eçmiyazin Katoğikosluğunu Osmanlı tesirinden uzak ve tamamen kontrolü altına almak isteyen Rusya 1836 yılında Pologenia Kanununu kabul eder. Bu kanunla; *“Eçmiyazin Katoğikosluğunu Rusya ve diğer ülkelerdeki Ermenilerin Katoğigosu olarak tanyordu. Katoğikos muhtelif memleketlerden gönderilecek Ermeni temsilciler vasıtası ile Eçmiyazin Manastırı'nda seçilecek, fakat bu seçim Çar tarafından tasdik edilecekti* ¹⁵⁸.“

Rus müdahaleleri sonucunda, Sinod üyeleri birbirine düşürüldü ve sonunda Katoğikosun da Rus Hükümeti tarafından seçimi sağlandı.

Rusya bölgedeki Ermenileri kontrol altına almak için onları tek bir çatı altında toplamaya başlamış, ayrıca bölgedeki diğer Hıristiyanları da Ermeni kilisesine bağlamıştı ¹⁵⁹.

¹⁵⁷ Öke, M.K; a.g.e, s. 111

¹⁵⁸Aslan, A; a.g.e, s.43 “Bu yeni düzenleme ile Katoğikosların tüm yetkileri tamamen ruhani meselelere aitti. Bu meseleler için Sinod'a müracaat şarttı. Sinod Katoğikos tarafından seçilen ve Çar tarafından tasdik edilen sekiz üyeden meydana geliyordu. Katoğikos Sinod'un reisi idi. Bütün dini işler Sinod'un denetimi altındaydı. Rus Hükümeti tarafından da Procurator unvanı ile bir devlet memuru tayin edildi. Bu memurun onayı eklenmeden Katoğikos ve Sinod icraat yapamazdı. Bu memur Katoğikos seçiminde hazır bulunur, davalara ait kanunları Adliye Nezaretine diğer işleri Dahiliye Nezaretine sunar ve Eçmiyazin Sinoduna ait işler hakkında Kafkas ve Gürcistan vekillerine bilgi verirdi. Böylece Katoğikos'un yetkileri sınırlandırılıp, Ermeni dini işleri de kontrol altına alınmış oluyordu.

¹⁵⁹Aslan, A; a.g.e, s.44 “ Mesela Ermenilerle ilgisi olmayan Kafkaslar'daki ilk Hıristiyan Patrikliği bu amaçla 1836 yılında Rusya tarafından ilga edilmişti. Alban Kiliseleri Gregoryen Kiliselerine bağlanmıştı.”

Eçmiyazin Katoğikosluğu'nun Ermenilerin en kutsal ruhani merkezi yapılmasında Rusya'nın önündeki en büyük engel İstanbul Patrikhanesi'ydi.

1835 yılına gelindiğinde Eçmiyazin Manastırı'ndan İstanbul Ermeni Patrikliğine bir mektup gönderilerek artık Rusya'ya bağlı olduklarını bildirmişlerdir. Ruslar bir taraftan Eçmiyazin üzerindeki Osmanlı tesirini azaltmaya çalışırken diğer yandan da Katoğikosluğun maddi imkanlarının azalmaması için Osmanlı Ermenilerinden gelen armağanların devam ettirilmesi yönünde Osmanlı hükümeti nezdinde teşebbüste bulundular ¹⁶⁰. Her yıl bir kısım görevliler Eçmiyazin'den gelip İstanbul Ermenilerinden yardım toplarken, İstanbul'un zengin Ermeni sarrafları da Eçmiyazin'e yardım göndermekteydiler. Ancak Osmanlı Ermenilerinin Eçmiyazin'e dolayısı ile Rusya'ya temayülleri maddi olarak kendilerine, manen de Osmanlı Devletine zararı olacağı düşüncesi ile surelerin gönderilmesine devam edilmesini kabul etmemişlerdir. ¹⁶¹Konu ile ilgili olarak İstanbul Ermenilerinin ileri gelenlerinin yaptığı toplantıda Kazzaz Artin bu konudaki rahatsızlığını şu şekilde dile getirmiştir: " Şimdiye kadar Revan İli İran'ın elinde iken biz Eçmiyazin'i bu tarafa çekiyorduk. Şimdi orası güçlü bir devletin eline geçti ve bundan sonra Orası bizi çeker. Bu Osmanlı Devletinin Ermeniler hakkındaki güven ve itimadına zarar verebilir. Halbuki Osmanlının ekonomik işleri ve bütün devlet memurlarının maliyeye ait işlemleri Ermeni sarraflarının elindedir. Bu güvene zarar gelirse, bu kadar gelir kaynağı elimizden gider. Bundan sonra mümkün olduğunca Eçmiyazin'den elimizi çekmeliyiz." diyerek Ermeniler arasındaki fikir ayrılığını ortaya koyar. Alınan bu gizli karar Reisülküttap Akif Paşa'ya bildirilir ve Ermenilerin Rusya'ya yanaşmaları halinde maddi zarara uğrayacaklarını, Osmanlının da bu durumdan manen zarar göreceğini belirterek armağanların kesilmesinden dolayı Rus elçisinden

¹⁶⁰ Arslan, A; a.g.e; s.45

¹⁶¹ Arslan, A; a.g.e; s.46

gelebilecek resmi yazılara önem verilmemesini isterir. Bunun neticesinde Akif Paşa Rus elçisinin sorularını baştan savma cevaplarla geçiştirmiştir ¹⁶².

İstanbul'daki Rus Elçiliği ve memurları uzun vadede Osmanlı Ermenileri arasında kamuoyu oluşturacak politikalar üzerinde duruyorlardı. 25 Kasım 1842'de İstanbul Ermeni Patriği Asdvazadur'un yerine İzmir Murahhası Matyos Çubukcian geçti. Çubukcian Patrikhane ile Eçmiyazin arasında 1828-1829 Osmanlı- Rus Savaşında kesilen ilişkileri yeniden kurdu ve geliştirdi. Ayrıca Rus Büyükelçisi Labanov'un baskısı ile Patrikhaneye bağlı kiliselerde Eçmiyazin Katoğikoslarının adının anılmasını emretti. Çünkü Patrikhaneye bağlı bütün papazlar makamca yükselebilmek için Eçmiyazin Katoğikosluğu tarafından takdis edilmeliydiler ve bu papazlar genelde Rus politikalarına bağlı olanlar arasından seçiliyordu. Babıali Osmanlı Ermenilerinin Eçmiyazin vasıtası ile Rusya tarafına yaklaştığını görünce bunu önlemek için 7 Mayıs 1847 tarihli bir fermanla İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin yapılanmasında değişiklik yaparak Patrikhane yönetiminde sivillerinde görev almasını sağladı. Bu süreç 7 Mart 1863 tarihli Ermeni Milleti Nizamnamesinin kabulü ile son şeklini aldı ¹⁶³.

1868 yılına gelindiğinde Eçmiyazin Katoğikosu kendisini temsil etmek için gizli amaç ve maksatlarla Cololya isminde bir ruhaniyi İstanbul'a göndermek istedi. İstanbul Hükümeti bu girişimi İstanbul Ermeni Patriği'nin manevi salahiyetini ihlal edeceğini düşünerek reddetti ve Katoğikoslukla Patriklik arasındaki ayrılığı resmiyete dökerek Hariciye Nazırlığından Katoğikosluğa gönderilen 12 Eylül 1867 tarihli yazı ile Eçmiyazin'den gelecek temsilci ile Ermeni Patriği'nin uyuşamayacaklarını gerekçe gösterdi. Fakat olayları tezgahlayan Rusya'nın Osmanlı Devletindeki elçisi İgnatiyev birkaç gün sonra yatılı mektep açmak bahanesi ile Eçmiyazin delegesini İstanbul'a

¹⁶² Kılıç, D; a.g.e; s.79

¹⁶³ Kılıç, D; a.g.e; s.81

davet etti. Bu delegenin amacı Osmanlı Ermenilerini kendilerine bağlamak için öncelikle Protestanlığı yaymak isteyenleri bertaraf etmek, Katolikler arasında hizip çıkararak Fransa, Avusturya ve İngiliz nüfuzunu kırarak Rusya'nın Hıristiyan tebaa üzerindeki etkisini arttırmaktı. İstanbul Ermeni Patriğinin Protestanlığı seçen Ermenilere karşı olumsuz davranışlarından hoşlanan İgnatiyev Patriği nişanlarla ödüllendirdi, Protestanlığı seçen Ermenileri derhal yakalatarak Sibiryaya'ya sürdü ¹⁶⁴. Burada Osmanlı tebaası olan bir Hıristiyan'ın yabancı bir ülkenin elçisi tarafından sürülmesi Rusya'nın İstanbul'daki etkisinin ne derece olduğunu göstermektedir.

6-Rusların Gregoryen Ermenilere Yönelik Politikasının Değişmesi

1881 yılında Rus Çarı II.Alexandr Mart ayında bir Nihilist tarafından öldürülmesi ve III.Alexandr'ın tahta çıkışı sonrası Liberal hükümet düşmüş ve hükümetin başı olan Ermeni Loris Melikof'u da beraberinde sürükleyip götürmüştü. Hükümeti ele alan muhalifler Ermeni Milli serbestliği için yapılacak her türlü teşebbüs ve cürümü cezalandırmaya koyulmuştu. ¹⁶⁵Bu olay Rus dış politikasında önemli değişiklikler meydana getirmişti. Rusya bu tarihten itibaren dışarıda her türlü bağımsızlık hareketine karşı koyan, içeride ise Ruslaştırma siyaseti güden bir politika uygulamaya başladı. Ermeniler Ortodoks olmaları için zorlanıyor, olmayanlar hapsediliyor ve Sibiryaya sürülüyordu. Katoligosluğa bağlı ufak tefek mektepler ve dini kurumlar müsadere olunuyor ve kapatılıyordu. Ermeni diliyle okutmak yasak edilmiş, serbestçe dolaşmak kaldırılmış, kiliselerde ayinler kontrol altına alınmıştı ¹⁶⁶.

Eduvart Driault III.Alexandr'ın Ermenilere yönelik politikasını şöyle ifade eder:" Çar Ermenileri Ortodokslarla karıştırarak bir topluluk haline getirmek

¹⁶⁴ Kılıç, D;*Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler*, s.151

¹⁶⁵ Karabekir, K; a.g.e, s. 143

¹⁶⁶ Kılıç, D; a.g.e; s.74

için tedbirler aldı. Ermeni okullarını Eçmiyazin Katoğikosluğu'nun elinden alarak Rus hükümeti denetiminde ve Rusça Eğitim yapan okullar haline getirdi. Ermeni memurlarından da ya Ortodoks mezhebine geçmelerini ya da istifa etmelerini istedi. Ermeni talebelerini Rus üniversitelerinden adeta atarak Gregoryen mezhep ve kilisesini ortadan kaldırdı." ¹⁶⁷Ne zamanki Osmanlı ile 1877 yılında savaşa girme olasılığı belirmiş, Ruslar Ermenilerin gözünü boyamak için iyi muameleyle başlamışlar ve Kafkas Orduları Başkomutanlığını Ermeni Loris Melikof'a vermişlerdir. Ancak hepsi bu kadardı ¹⁶⁸.

Rusya Osmanlı Ermenilerine ıslahat yapılması fikrinden vazgeçti. 1883'te tutumunu daha da setleştirdi. Ermenistan Ermenilerinin Osmanlı Ermenileri ile olan ilişkilerine bile iyi gözle bakmamaya başladı. En büyük hedeflerinden biri Ermeni kilisesini, dilini ve kültürünü değiştirmek oldu.

1884 yılında Nerses Varjapetyan Eçmiyazin Katoğikosluğu'na seçildi. Göreve başlamadan evvel Rus Hükümetine bazı şartlar ileri sürdü. Bu durumdan hoşlanmayan Çarlık Rusyası katoğikos seçimini yeniletti. Çünkü seçimin Çar tarafından onaylanması gerekiyordu. Adayın Çarlık Rusya'sının politikalarını taahhüt etmeden İmparatorunun onayını almasına imkan yoktu. Osmanlı Devletinde ise Rusya'dakinin aksine Patrik tam bir hürriyete sahipti. Hatta Patrik son zamanlarda Babıaliye karşı girişilen bütün faaliyetlere dahi katılırken Ruslar Katoğikosun papaz tayin etme yetkisini bile kısıtlamıştı.

Nerses'in ölümünden sonra İstanbul Ermeni Patrikliğine Erzurum Episkoposu Harutyun Vahabetyan seçildi.(1885-1888) Harutyun kendinden önceki Patriklerin takip ettikleri politikayı tasvip etmemiş ve Türkiye Ermenilerinin durumunun ıslahı için Avrupa'dan umut ve medet beklemenin

¹⁶⁷ Kılıç, D; a.g.e; s.75

¹⁶⁸ Karabekir, K; a.g.e, s. 140

faydasızlığına inanmış idi. Nitekim 1886 yılında Rus Generali Azof Ermenileri Ortodoks mezhebine ve Rus vatandaşlığına geçirmek üzere İstanbul'a gelmiş, daha sonra Erzurum ve Anadolu'nun diğer illerinde bulunan Ermeni okullarını gizlice teftiş ederek bu okullarda Rusça konuşulması yönünde talimatlar vermiştir. Tekrar İstanbul'a döndüğünde konu ile ilgili olarak Ermeni Patriği Harutyán Vahabetyán ile görüşmek istemiş , ancak Patrik Generali soğuk bir şekilde karşılayarak ;" *Biz bunca senedir Saltanat-ı Seniyye'nin himayesinde tam bir serbesti ve hürriyetle yaşayıp dururken Rusya veya diğer büyük devletlere niçin ihtiyaç duyalım. Durum böyleyken Ortodoks mezhebini veya Rusların himayesini kabul etmek ve istemek gereksizdir*" demiştir. Bunun üzerine Azof Ermeni Patrikhanesi meclisi üyelerinden ve Şura-yı Devlet azası memur Novrion , İstinaf azası Dikron Yesofyan ve Hukuk Müşavirlerinden Gabriel Noradonkyan ile görüşerek Ermeni Patriğinin Türkiye'de eğitim görmüş olmasından dolayı politikaya yabancı olduğunu ve konu ile ilgili Patriği ikna etmelerini, ayrıca Eçmiyazin Katoğikos yardımcısının İstanbul'a gelmesi konusunda Padişah ile görüşmelerini istemiştir.

Başka bir rivayete göre ise Patrik Generalin isteklerini kabul etmiş , hatta bu isteği yerine getirmek için yapmakta mecbur oldukları bazı yükümlülükleri yapmayacakları ve Osmanlı Hükümetine bildirimde bulunacakları yönünde söz vermiştir¹⁶⁹.Harutyán dönemde Ermeni Komiteleri kurulmuş ve teşkilatlar genişletilmiştir.

1888 yılında Harutyán Kudüs Patriği oldu. Yerine Aşıkyan geçti. Aşıkyan kendinden önceki patriklerden farklıydı. Rusya'nın emperyalist amaçları doğrultusunda başta Eçmiyazin olmak üzere, Ermeni ruhanilerinin ve komite liderlerinin gösterdiği silahlı mücadele yolunu benimsemediği için

¹⁶⁹ Bkz , E k-1

Patriklik makamının bu tür faaliyetlerde kullanılmasını istemiyordu. Bu durum Aşıkyan'ı Ermeni komite ve Kilisesinin istemediği kişi durumuna düşürdü. Komite çalışmalarını Osmanlı Hükümetine haber vermekle suçlandı.¹⁷⁰ 1894 yılında Ermeni Patrikhanesi'nde bir Ermeni genci tarafından kendisine suikast düzenlendi, fakat kurtuldu. Olay sonrası Patriklikten istifa eden Aşıkyan'ın yerine Rus himayesindeki komitelerin desteği ile bağımsızlık yanlısı ve Ermenilerin "*Demir Patrik*" dedikleri Mateos İzmirliyan seçildi.

İzmirliyan bir taraftan Avrupa'yı arkasına almaya çalışırken diğer taraftan Galata Kilisesi'nde yapılan toplantıda Meclis-i Umumi azalığına Rus yanlısı olan biri Rum, diğeri İranlı iki kişiyi seçtirdi. Bu dönemde Rusya'nın ve Katoğikosluğun Patrikhane üzerindeki tesirine karşı Osmanlı Hükümeti ciddi bir tedbir almadığından devletin iktisadi ve idari memurluklarına Rus yanlısı Ermenilerin gelmesine neden oldu¹⁷¹.

19.yy son çeyreğinde Eçmiyazin Katoğikosu olan I.Macar Rusya'nın kendi vatandaşları olan Ermenilere karşı sert davranışlarından dolayı Rusya'ya karşı tavır almıştı. Nisan 1891 yılında Rus Çarı'nın gönderdiği bir emirnameyi protesto etmiş ve aynı yıl ölüm döşeginde iken bu protesto ve nedenleri hakkında rahiplere açıklamalarda ve tavsiyelerde bulunmuştu. Bu tavsiyelerden bir tanesi Rusya'dan gelen tembihlerin hiçbirinin kabul edilmemesiydi. Ancak vefatı sonrası Katoğikosluk görevine gelen Krimyan zaten ihtilal örgütü üyesi olması nedeniyle önü alınmaz olayların meydana gelmesine sebep olmuştu¹⁷².

I.Macar'ın ölümünden bir yıl önce 1890 yılında Osmanlı Ermenileri tarafından Eçmiyazin Katoğikosluğu'na bir temsilci heyeti gönderilmiştir.

¹⁷⁰ Kılıç, D; a.g.e, s.84

¹⁷¹ Kılıç, D; a.g.e, s.85

¹⁷² Arslan, A; a.g.e; s.67

Heyet Kürtlerin zulmünden, Devleti Aliye memurlarının kayıtsızlıklarından ve rehavetinden bahseden bir dilekçeyi Katoğikos'a sunmuş, ayrıca Katoğikostan Osmanlı Ermenilerinin Rusya tarafından himaye edilmesi konusunda aracı olmasını istemişlerdir. Katoğikos bu dilekçeyi Rus Çarına vereceğini söylemiş ve heyete İmparator Alexandr'ın merhametine güvenmelerini tavsiye etmiştir. Konu ile ilgili olarak Correspondence de l'est ve Temps Gazetelerinde Ermenilerin Rus Çarından himaye istedikleri yönünde yazılar yayınlanmıştır¹⁷³.

Yine aynı yıl Erzurum Valisi Hasan Hayri Bey'in yazdığı şifreli telgrafta, Erzurum 'da meydana gelen Ermeni olayları öncesinde kilise mezarlığında toplanan isyancıların: "*Rus olalım, Rus mezhebine girelim, Rusya veya İran'a gidelim, serbest olalım veya muhtariyet kazanalım*" yönünde sözler sarf ederek yedi-sekizyüz kişinin imzasının bulunduğu bir tutanak tanzim ettiklerini, ancak olayı araştırmak için kurulan komisyonda bahsi geçen tutanağın kaybolduğunu ve bu tutanakta yazılı olanın Ermenilerin Ortodoksluk mezhebine geçmek isteklerinden ibaret olduğunu belirttiklerini, Beyazid'in Arzab isimli Ermeni Köyünün Ortodoks mezhebini kabul etmek üzere Revan'daki Rus Piskoposuna başvurularının haber alınması üzerine derhal gerekli tedbirlerin alındığını , bunun üzerine adı geçen köydekilerin pişmanlık duyarak bu fikirden vazgeçtiklerini belirtmiştir ¹⁷⁴.

Ruslardan ümidini kesen Katoğikos Krimyan , Ermeni Kilisesini korumak için çare olarak Eçmiyazin Katoğikosluğu'nu Osmanlı Devletine

¹⁷³ Bkz, E K-2

¹⁷⁴ Bkz, E K-3

nakletmeyi düşünmüş, bu konuda Osmanlı yöneticileri ile görüşebilmek için İstanbul Ermeni Patriği'nin aracı olmasını istemiştir ¹⁷⁵.

Ermenilerin bu talepleri Osmanlının Tiflis Başkonsolosunca İstanbul'a ulaştırılmış ve II.Abdülhamit'e bildirilmişti. Padişah " *böyle bir vakıanın asla ve kat'a caiz olmayacağından*" olaylar gelişmeden hemen harekete geçilerek " *behamehal bu işin önünün alınmasını*" istemiştir. Aslında aracı olunması istenen İstanbul Patrikliği tarafından olay Katoğikosluğun Osmanlı topraklarına naklinin istenmesi şeklinde değil, mevki-i ruhanisi Eçmiyazin'de tehlike altında bulunan Katoğikos'un Rusya'yı terk ederek Osmanlı Devletine sığınma arzusu şeklinde yansıtılmıştır¹⁷⁶.Burada Patrikliğin Katoğikosluğun taşınması gerçekleştirdiği takdirde mevcut gücünü kaybetme korkusu olduğu görülmektedir.

Katoğikosluk'un Osmanlı toprakları içine taşınması ile ilgili biri olumlu diğeri olumsuz iki durumla karşılaşmaktayız. Olumlu yanı eğer Katoğikosluk'un Osmanlı topraklarına taşınması Abdülhamit tarafından kabul olunsaydı, Rusya'nın özellikle doğudaki Osmanlı Ermenileri üzerindeki etkisi kaybolacak hatta bu kez Osmanlı Rusya'ya karşı Katoğikosluk'un ruhani ve siyasi gücünden faydalanacaktı. Olumsuz tarafı ise bugün hala uluslararası arenada Türkiye'yi uğraştıran Fener Rum Patrikhanesi gibi bir sorun daha başımızda olma ihtimalinin çıkmasıydı. Nasıl ki Rumların İstanbul merkezli Eski Bizans İmparatorluğunu canlandırma hayali varsa, Ermenilerin de Ararat'ı yani Erzurum, Ağrı, Kars, Ardahan başta olmak üzere Türkiye'nin doğusunu da Ermenistan sınırları içerisine katma hayallerine hizmet edecekti.

¹⁷⁵ Arslan, A; a.g.e; s.89

¹⁷⁶ Arslan, A; a.g.e; s.90

Krimyan'ın ölümü üzerine Eçmiyazin Katoğikosluğu için; İstanbul Patriği Ormanyan , 1894 yılından itibaren Ermeni komiteleri ile iş birliği yapan ve bundan dolayı İstanbul Patrikliğinden azledilerek Kudüs'e sürgün edilen İzmirliyan, üçüncü olarak da Osmanlı'nın Tiflis Şehbenderliği'nin verdiği bilgiye göre Adana Katoğikosu Hiberyan'ın adı geçmeye başlamıştı. Bu makam için Hiberyan'ın adının geçmesi, Sis Katoğikosluğu'nun Eçmiyazin'deki makama taşınarak iki Katoğikosluğun birleştirilmesi ve Rusların elinde olan Eçmiyazin'in etkisinin Akdeniz kıyılarına ve Kudüs'e kadar genişletilmesi amacını taşımaktaydı.¹⁷⁷ 1909'da Eçmiyazin Katoğikosluğu'na İzmirliyan seçildi ve Petersburg'a giderek Ermeni toplumuna yardım etmesi için Çardan ricada bulundu.

Ruslar İstanbul Elçiliği vasıtası ile Osmanlı Ermenilerini takip ederek uygun fırsatı yakaladığında Gregoryen Kilisesi ile Rus Ortodoks Kilisesinin birleşmesini istiyordu ve bu konuda tavsiye niteliğinde bir beyanname yayınlamıştı. Ancak olağan üstü gayretlerine rağmen Ermenilerin büyük bir kısmını harekete geçiremedi. Bunun üzerine bu beyannameye tabi olmaları için Ermenilerin ruhani reislerine çağırıda bulundu ¹⁷⁸.

Amacına ulaşamayan Rusların Eçmiyazin üzerindeki kontrolünün giderek sıklaşması üzerine çalışmalar XX.yy'da yeni bir mahiyete dönüştü. Çarın 21 Haziran 1903 tarihli fermanı yayınlandı. Fermana göre ;"Ermeni Kiliselerinin bütün emlaklarına el konuacaktı, Eçmiyazin Katoğikosunun Sinod üyelerinin seçimindeki yetkisi azaltılacaktı. Katoğikosluk vasıtası ile Rus Hükümetinin

¹⁷⁷ Arslan, A; a.g.e; s.104

¹⁷⁸ Kılıç, D; a.g.e, s.74

idaresi daha güçlendirilecekti. Ayrıca Ermenilere ait ilk, orta ve yüksek okullarda ki eğitimin Rusça yapılması mecburi hale gelecekti¹⁷⁹."

Rusya Ermeniler üzerindeki baskılarını öyle arttırmışlardı ki 1903 yılı ortalarına gelindiğinde Tiflis'deki Ermeni kiliselerinde çan çalınması bile yasaklanmıştı. Rusya'da Ermenilere verilen hak ve imtiyazlar geri alınmıştı. Çarın baskısına karşı Papalık makamı Nikolayı sert bir protesto ile uyardı ve baskılar sonucu Çar aldığı kararlardan geri adım attı. Böylece Gregoryen Ermeni Kilisesi Rus Ortodoks Kilisesince yok edilmekten Vatikan'ın yardımı ile kurtuldu. Eçmiyazin yönetimi de Rus baskısından kurtulmak istiyordu ve buna çareler aramaktaydı. Bunlardan biri Rus Çarı ile görüşerek el konulan Ermeni müesseselerinin iadesini sağlamaktı. Gerekçe olarak da el konulan mal ve emlakın sadece Rus Ermenilerinin değil, Katoğikosluğa bağlı olan Osmanlı, İran ve Hindistan Ermenilerinin de ortak malı olmasını gösterdi.

7-Rusya ve Ermeni Komiteleri

Petersburg Ermeni Komitesi Ermeni meselesinin yeniden ortaya atılması fikrinin İstanbul'daki Ermeni idareciler tarafından nasıl değerlendirildiğini öğrenmek amacıyla Aralık 1912 yılında üyelerinden ikisini İstanbul'a gönderir. Üyeler İstanbul'da yaptıkları görüşmeler sonucu komiteye şu raporu sunarlar: *" Ermeni sorunu hakkında pek mukaddes Katoğikos Rusya'ya resmen müracaatta bulunarak sorumluluğu yüklenince; Milli İdare Heyeti, Karma Meclis huzurunda resmen araya girmemeyi ve konuyu görünüşte kendisinden uzak tutmayı uygun bulmuştur. Ancak Milli İdare Heyeti bunu yapmakla beraber vaziyetten haber almayı,*

¹⁷⁹ Bkz, E K-4

birlikte çalışmayı ve Katoğikos'un müracaatlarını yaptığı devletlerle olan konuları kısmen idare etmeyi şart görmüştür ¹⁸⁰."

I.Dünya Savaşı için seferberlik başladığı sırada Eçmiyazin Katoğikosu V.Kevork Sürenyan ile Kafkas Genel Valisi Vronzof-Daşkof arasında Ruslar'ın Babıaliye ıslahat yaptırması ve Ermenilerinde hareketlerini kayıtsız şartsız Rusya'nın arzusu doğrultusunda ayarlaması yönünde bir pazarlık olur. Katoğikos Çarı Ermenilerin hamisi olarak kutsadıktan sonra Ermenilerin madden ve manen Ruslara yardım etme zorunda olduklarına dair bir emirname-i ruhani yayınlar. Bundan sonra Osmanlı devletinden kaçan Ermeniler ya Rus ordusuna katılır ya da sınır bölgelerinde gönüllü birlikler oluşturarak Müslüman köylerine saldırır¹⁸¹.

Yine Rus Büyük Elçisinin tavsiyesi ile, Patrikhane ile Ermeni Dernekleri ve Komiteleri aralarındaki anlaşmazlıkları gidererek birleşirler¹⁸². Justin McCarthy'e göre Ermeni ayaklanmacıların eylemleri, Ermeni Kilisesi ile olan bağlantıları sayesinde geniş ölçüde yayılma alanı buluyordu. Patriklik ile Katoğikosluk'un etki ettiği alanın iç içe olması bun yayılmada etkili olmuş, Kilise sayesinde komiteciler Rusya ile rahatlıkla ilişki kurma imkanı bulmuşlardır. İngiliz, Rus ve Fransız konsolosları bu komitecilerin akıl hocalığını yapmışlardır.

En önemli konulardaki görüşmeler Rus konsoloslukunda yapılmaktaydı.

¹⁸⁰ Kılıç, D; a.g.e, s.88

¹⁸¹ Ölmez, A; s.124

¹⁸² Kılıç, D; a.g.e, s.89

Nitekim Şubat 1868 tarihli bir yazıya göre Rusya'nın Erzurum Konsolosu Osmanlı Devleti aleyhine yaptığı entrikalarına Erzurum Ermeni Piskoposu Harantion Efendi'yi alet etmiştir. Katoğikos Nerses'in ölümü sonrası ,yerine Matteos atanmadan önce, İstanbul Patriği'nin Katoğikosluğa vekalet ettiği dönemde Van Piskoposu İknadios ile Piskopos Dadyan ve Karabet Efendilerin Rus Elçisi huzurunda Ermeni Kilisesi'nin Ortodoks Kilisesi ile birleşmesi için anlaşma imzalamışlardır. Sadece İmzacı tarafların kendi menfaatine dayanarak imzaladıklarına inanılan bu anlaşmada en çok İstanbul Patriği ile Başkatibi Harontion'un parmağı bulunmaktaydı, hatta Harontion'a bunun için Rus Hükümetinden yaşadığı sürece ödenmek üzere maaş bile bağlanmıştı. Matteos'un vefatına kadar ilgili anlaşma ortaya çıkarılmamış ve uygulamaya konulmamıştır. Ancak O'nun ölümünden sonra Nerses'in Başkatibi ve Kudüs Katiplerinden Karakin Muradyan tarafından açıklanmıştır.

Piskopos Harontion bununla da kalmayıp katıldığı toplantılarda ve konuşmalarında Rusya'ya olan muhabbet ve eğilimini göstermekten geri kalmamış, Muş, Erzurum ve Arapgir'de ileri gelen birkaç Ermeniye Rus Pasaportu verilmesi için aracı olmuştur. Harontion'un ikamet ettiği Erzurum'un Rusya ile olan sınırında bulunan birkaç Kürt aşireti reisiyle Osmanlı Devleti aleyhine münasebetleri de vardı. İlgili yazıda bu şahsın Erzurum Piskoposluğunda bulunmasının Kevork'un Katoğikosluk makamında bulunmasından daha tehlikeli olduğu belirtilmiştir. Yine aynı yazıda Mayıs 1886 yılında yapılacak Katoğikos seçimine katılacak olan temsilcilerin Rus taraftarları arasından olmaması için Piskoposun Erzurum'dan uzaklaştırılması tavsiye edilmiştir.

Rus Devleti yaptığı hizmetlerden dolayı Katoğikos vasıtası ile Harontion Efendiye birinci rütbeden “Sainte Anne Nişanı” göndermiştir ¹⁸³.

Bu konuda verilebilecek örneklerden bir tanesi de Erzurum Valisi Rauf Paşa'nın 24 Şubat 1900 tarihli “Rus Konsolosluğu ikinci Maslahatgüzarı Prjevalsjiy'nin mezhep değiştirmek isteyen Ermenilere , Ortodoks mezhebini seçmeleri halinde vergilerinin Rus Hükümeti tarafından karşılanacağı yönünde vaadlerde bulunduğunu” belirten telgrafıdır ¹⁸⁴.

Yine Ermeni hastalarını tedavi amacı ile Bitlis'e gelen Doktor Zavriyev Petersburg ve Bakü'ye çektiği gizli telgraflarda Muş'a gitmek üzere para istemiş, bunun üzerine İstanbul'daki Rus elçiliğine kendisine verilmek üzere 33.000 bin Frank gönderilmiştir. Zavriyev, Rus Konsolosu ile birlikte Bitlis'in Hantara Manastırı Piskoposu Baron Agop'la görüşerek, Manastırda bulunan on iki yetimin sayısının masrafları Rusya tarafında verilmek üzere yüzelliye çıkartmak istediklerini belirtmiş, ancak yetimhanenin Rusyalı bir yönetici tarafından idare edilmesini şart koşmuşlardır. Mektep olmayan köylerde Ermeniler tarafından mektep açılması halinde yardım edeceklerini, ancak bu mektepleri kendi seçecekleri kişilerle idare etmek istediklerini, Ermenilerin para talep etmeleri halinde bunun verileceğini, kiliselerde çan çalınmasını istediklerini ve bu işler hakkında sefarete bildirilecek sonuca kadar doktorun burada kalacağını söylemişlerdir. ¹⁸⁵

¹⁸³ Bkz, E K-5

¹⁸⁴ Bkz, E K-6

¹⁸⁵ Bkz, E K-7

Ermeni komitelerini Osmanlı topraklarında himaye eden Rusya, kendi topraklarındaki komitecileri idama mahkum ettirmiş ve sınırlarını Ermeni çetelerine kapatmıştır.

Konsolosların işbirlikçisi olan papazlar bile Rusya'ya girebilmeleri için Çardan müsaade almak zorundaydılar. Bu papazlar Rusya'ya başlarında Rus kalpağı olacak şekilde ve hiçbir Ermeni ile görüşmemek şartıyla girebiliyorlardı. Öyle ki Ruslar bu papazları kendi ülkelerinde barındırmayıp düşman olarak gördükleri ülkelerin topraklarına salıyorlardı ¹⁸⁶.

Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Hükümeti bağımsızlığına gölge düşüren olaylara bir son vermek amacı ile İstanbul Ermeni Patrikhanesi ile Eçmiyazın Katoğikosluğu arasındaki ayrılığı resmiyete dökmek için 10 Ağustos 1916 tarihinde bir kararname yayındı. Kararname ile iki kilise arasındaki her türlü ilişki 1828-29 Osmanlı –Rus Savaşı sonrasında olduğu gibi tekrar yasaklandı. Ayrıca Sis ve Ahdamar Katoğikoslukları birleştirilerek Kudüs'e nakil edildi ve İstanbul Patrikhane'si' de ruhani olarak buraya bağlandı.

8-Rusya'nın Ermenileri Kullanmaktaki Amacı

Burada akla gelen soru Rusya'nın gerçekte Ermenilere bağımsızlıklarını kazandırmak isteyip istemeyişidir. Rusların esas amacı Ermenilere bağımsızlıklarını kazandırmak değil aksine Osmanlı Devletine karşı kendi menfaatlerini temin edecek tarzda kullanmaktı. Bu konuda o kadar ileri gitmişlerdir ki, Ermeni Papazına Osmanlı Devletine karşı ayaklanma çıkarılması yönünde götürülen teklif kabul edilmeyince papazı boğarak öldürmüş, kilise içerisindeki değerli eşyalarda alınmıştır ¹⁸⁷.

¹⁸⁶ Demiroğlu, F; *Van'da Ermeni Mezalim*, s. 57

¹⁸⁷ Kılıç, D; a.g.e, s.195

Rusların Ermenileri sadece amaçlarına alet etmek istemesinin en büyük kanıtı Ayestefanos ve Berlin Antlaşmaları sonrası Rus siyasetinde meydana gelen mühim değişikliktir. Çünkü Rus politikası sonucu ortaya çıkmış olan Romanya ve Bulgaristan gibi Balkan ülkelerinin Rusya'dan yüz çevirmesi, Rusya'nın Balkanlar üzerinden Akdeniz'e inme hayaline son vermişti. Bu nedenle aynı hatayı Anadolu'da da tekrar edip, günün birinde o taraftan da yolunu kesecek bir Ermenistan oluşumunu tehlikeli görüyordu. Ruslar;" *Biz Garptaki hatamızı Şarkta tekrar etmeyeceğimiz için bir Ermeni Bulgaristan'ı istemeyiz*" demişlerdir. Yani Milleti Slav ve Mezhebi Ortodoks olan Bulgaristan Rusya'ya karşı çıkıyorsa, Slav ve Ortodoks olmayan bir Ermenistan'ı Rus itaatine sokmak elbette zor olacaktı¹⁸⁸.

Rusya'nın Ermenilere yönelik siyasetinin değişmesi ile ilgili olarak Hariciye mektupçusu Münir Salih'in 4 Ağustos 1890 tarihli mektubu kayda değer bir belgedir. Münir Salih mektubunda, Erzurum'da meydana gelen Ermeni isyanı sonrası Rus Elçiliği Maslahatgüzarı Mösyö Jadovsky ile görüşerek Osmanlı Ermenilerinin Ortodoks mezhebine geçmek için Rusya'dan papaz istemeleri ve Rusya'nın Erzurum ve havalisini işgal edeceği haberlerinin doğru olup olmadığı yönünde bilgi almak istemiştir. Maslahatgüzar ise; "*Erzurum ve civarından birkaç Ermeninin Rus Konsolosu General Dennet'e gelerek Rusya'dan himaye görmek amacı ile Ortodoks mezhebine geçmek istediklerini söylediklerini, ancak bu önerilerinin General tarafından iyi karşılanmayıp mezhep değiştirmenin kendilerine bir faydasının olmayacağını bildirildiğini*" ifade etmiştir.

Ermeniler hakkında Petersburg'dan gelen talimata göre; Ermenilerin özerk veya bağımsız olmaları fikrinin Rus Hükümetince değerini kaybettiğini, Rusya'nın Ermenileri ancak Hıristiyan olmaları nedeni ile bir dereceye kadar himaye edebileceğini, yeni bir Lehistan sorunu istemediğinden sınırları

¹⁸⁸ Kılıç, D; a.g.e, s.200

çevresinde bir Ermeni Devleti kurulmasını da izin vermeyeceğini, Ermenilerin bu konudaki isteklerinin Rusya'nın menfaat ve iyiliğine ters düştüğünü, Rusya'nın Osmanlı topraklarını işgal için asker sevk etmeyeceğinin belirtildiğini yazmıştır ¹⁸⁹.

9-Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'ya Karşı Ermeni Politikası

Ermenilerin Osmanlı Devletindeki en müreffeh unsur olmalarına rağmen ülkedeki genel idari bozuklular dolayısı ile 1870 yıllarında ileri sürecekleri şikayetlerin, ıslahat çalışmalarına girmiş İmparatorlukta durumu düzeltemeyeceğinin artık eskisi gibi ileri sürülemeyeceğini hem Ermeni Kilisesi hem de Ruslar idrak etmişlerdi ¹⁹⁰. Burada akla gelen soru Rusların Osmanlı Devleti içerisindeki Hıristiyan cemaati himaye politikası karşısında Osmanlı'nın ne şekilde politika ürettiğidir.

Eçmiyazin Katoğikosluğunu kullanarak Osmanlı idaresindeki Ermenileri kendi politik gayeleri için nüfuz altına almak isteyen Ruslara karşı Osmanlı Devleti'nin aldığı ilk tedbir Katoğikosluğa her yıl gönderilen armağanların gönderilmesine son verilmesi olmuştur.

İkinci olarak, 1828 Osmanlı – Rus savaşı sırasında Gregoryen ve Katolik mezhebine bağlı Ermenilerin tutum ve davranışları devletin önemli meselelerinden biri olmuştur. Sürgüne gönderilen Katolik Ermeniler Rus istilasına karşı Ahılkelek'te büyük kayıplar vermelerine rağmen vatan savunmasında Ruslara karşı direnmişlerdir. Ancak Gregoryen Ermenilerin özellikle Doğu Anadolu'da Rus kuvvetleri ile birlikte hareket etmeleri, onlara öncülük ve kolluk hizmeti vermelerinden dolayı Katolik Ermenilerin bir süre

¹⁸⁹ Bkz, E K-8

¹⁹⁰ Gürün, K; a.g.e; s.120

sonra Osmanlı Hükümeti tarafından af edilerek İstanbul'a dönmelerine neden olmuştur ¹⁹¹.

1845 yılında Ahdamar Katoğikosluğu'nun statüsünde değişiklik yapılarak padişah fermanı ile veraset usulü kaldırılmış, katoğikosluk ünvanı olmamak şartı ile Erzurumlu Rahip Karabet Ahdamar'a Marhasa ¹⁹² olarak tayin edilmiştir. 1876 yılında da Eçmiyazin Katoğikosluğunun yapması gereken kutsal yağ çıkarmak ve piskoposluk rütbesi vermek şartı Ahdamar Kilisesine verilen berattan çıkartıldı. Ahdamar Katoğikosluğu yanında Sis Katoğikosluğunu güçlendirme ve öne çıkarma politikası da başarısız olmuş ve Eçmiyazin ile ilişkiler yeniden güçlendirilmiştir ¹⁹³.

İstanbul Ermeni Patrikliğine bağlı Ermenilerin ileri gelenleri ise iki gruba ayrılmıştı. Bir kısmı Rusya'nın siyasi nüfuzu altına girmekten rahatsızlık duyan Kazaz Artin'in görüşlerini destekleyerek Sis Katoğikosluğuna bağlı olmak isterken, diğer kısmı ise eskiden olduğu gibi Eçmiyazin Katoğikosluğuna bağlı kalmayı tercih edeceklerdir. Kazaz Artin'in görüşü Katolik Ermenilerce taraf bulmuştur. Çünkü Katolikler Sis Katoğikosluğu'nu kendilerine daha yakın görüyorlardı. Gregoryen Ermeniler ise ruhani olarak Eçmiyazin'e yakın olmayı tercih etmişler, bu durum Rus Hükümetinin politikasına uygun olduğu için Gregoryen Ermenileri desteklemişlerdir ¹⁹⁴.

Erivan'ın Ruslar tarafından işgal edilip Eçmiyazin Katoğikosluğu'nun Rusların eline geçmesi ile Osmanlı Devleti bir süre Sis Katoğikosluğunu ön

¹⁹¹ Kılıç, D; a.g.e, s.132

¹⁹² Marhasa; Ermeni din adamlarına verilen isim.

¹⁹³ Arslan, A; a.g.e; s.47

¹⁹⁴ Kılıç, D; a.g.e, s.163

plana çıkarmaya çalışmıştır. Bu dönemde İstanbul Ermeni Patrikliğine bağlı kiliselerde Sis Katoğikosluğu'nun ismi okunmaya başlanır. Sis'de piskoposluk rütbesi alan kişinin ruhani bir niteliği olmadığından, patriklik gerek Sis gerekse Ahdamar Katoğikoslarının Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerinde bir tür Kapı Kethüdalığı vazifesini görüyordu.

Sis Katoğikosluğu 1865 yılında Osmanlı Devletinin gerçekleştirdiği Fırka-i Islahiye düzenlemesi ile himaye altına alındı. Osmanlı Ermenilerinin dini merkezi olması için bir takım imtiyazlar verildi. Ancak Rusya'nın Eçmiyazin Katoğikosluğu'nu Ermenilerin Ruhani merkezi yapmak istemesi ve İstanbul Ermeni Patrikliği'ni de kontrolü altına almasıyla Osmanlı devletinin bu politikası başarılı olmadı. İstanbul Ermeni Patrikliğine bağlı Milli Meclis üyelerinden bazıları Eçmiyazin'e bağlanarak Sis Katoğikosluğu'nu geri plana itme çalışmalarına girdi. Rusya'da politikası gereği buna destek verdi.

Sis Katoğikosluğu ile Patriklik arasındaki mücadele her ne kadar dini görünse de gerçekte siyasi nitelikte idi. Bunu çok iyi değerlendiren Rusya Sis Katoğikosluğunu destekler görünerek politikalarını kendi menfaatleri doğrultusunda oluşturmaktaydı. Nedeni ise Eçmiyazin vasıtası ile bölgede güç kazanma arzusu idi. Daha önceden belirtildiği gibi Rusya Sis Katoğikosluğunu Eçmiyazinle birleştirerek etki alanının Akdeniz ve Kudüs'e kadar genişletmek istiyordu ¹⁹⁵.

1863 Ermeni Milleti Nizamnamesinin Osmanlı Devleti'nin kabul etmesinin sebebi, Avrupa Devletleri tarafından Osmanlı'ya yapılan baskıyı hafifletmekti. Bu hukuki düzenleme ile Ermeni toplumu bir cemaatin ötesinde

¹⁹⁵ Kılıç, D; a.g.e, s.169

siyasi, sosyal, iktisadi, kültürel bütün haklarında ve eylemlerinde devlet içerisinde yeni bir baskı grubu haline geldi ¹⁹⁶. Mim Kemal Öke bu durumu “*Ermeni Sorunu*” adlı kitabında; anayasası olan, sınırları çizilmiş ancak bir toprağı olmayan devlet olarak tanımlamaktadır. Bu Osmanlı topraklarındaki menfaatlerini koruma arzusunda olan emperyalist devletlerin işine yaradı. Gregoryen Ermeni toplumunun dini ve toplumsal işlerini idare etmek için kurulan Ermeni Patrikliği zamanla bu devletler tarafından kuruluş amacı ile bağdaşmayan milli ve siyasi bir makam olarak görülmek istendi ¹⁹⁷.

Osmanlı devleti Rusya’nın Ermeniler üzerindeki etkisini kırmak için Adliye ve Mezahip nezareti tarafından hazırlanıp 10 Ağustos 1916 tarihinde Takvim-i Vekayi’de yayınlanan “Ermeni Katoğikos ve Patrikliği Nizamnamesi” ile Osmanlı Ermenilerinin Eçmiyazin Katoğikosluğu ile münasebetlerini kesmek istemiştir. Böylece İstanbul ve Kudüs Patriklikleri vasıtası ile Eçmiyazin’e bağlı Osmanlı Ermenilerinin ilişkileri de kesilmişti. Bu yeni düzenleme ile Sis ve Ahdamar Katoğikoslukları birleştirilmiş, İstanbul ve Kudüs Patriklikleri bu yeni Katoğikosluğa bağlanmıştır. “*Katoğikos ve Patrikliğin İdare-i ruhaniyesi Osmanlı ülkesi topraklarıdır ve Osmanlı Ermenilerinin umumi ruhani merkezinde sadece bu Katoğikosluktur.*” Bu tarihe kadar Van’da ki Ermeniler Ahdamar’a, Adana ve Halep bölgesindekiler Sis’e, İstanbul ve Kudüs Patrikliğine bağlı olanlar Eçmiyazin’e bağlı iken , artık bütün Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin tek ruhani mercii yeni kurulan Osmanlı Katoğikosluğu olmuştur. Böylece birden çok Patriklik uygulamasına son verilerek Katoğikosa Patrik unvanı da verilmiştir ¹⁹⁸.

¹⁹⁶ Kılıç, D; a.g.e, s.173

¹⁹⁷ Kılıç, D; a.g.e, s.173

¹⁹⁸ Arslan, A; a.g.e; s.112

Yeni Katoğikosluğun merkezi Kudüs'teki Mar Yakup Manastırı olmuştur. Buranın merkez seçilmesindeki neden, Kudüs'ün Hıristiyanlarca kutsal sayılmasındandır. Böylece Hıristiyanlığın kutsal mekanı merkez seçilerek siyasal niteliğe dönüşmüş olan Eçmiyazın'ın etkisi ortadan kaldırılmak istenmiştir. Bunda Ermenilerin büyük kısmının Kudüs'e yakın mahallere tehcir edilmesinin de etkisi vardır ¹⁹⁹.

1 Ekim'de Şam, 25 Ekim'de de Halep düşmüş Osmanlı Devletinin kurduğu Katoğikosluk itilaf devletlerinin kontrolünde kalmıştır. I.Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması Osmanlı Birleşik Ermeni Katoğikosluğu'nun da sonunu hazırlamıştır. İngilizleri memnun etmek amacı ile Osmanlı Devleti Ermenilerin yönetiminde eskiye dönüş hazırlıkları başlatmış ve 14 Kasım 1918 tarihli Ermeni Katoğikosluk ve Patrikliğinin Tevhidine dair olan İrade-i Seniyye Ahkâmının ilgasına karar verilmiştir. 18 Mart 1918'de de 1863 tarihli eski Nizamname yeniden yürürlüğe konulmuştur²⁰⁰.

10-Diğer Devletlerin Ermenileri Himayesi ve Sovyetler Birliği Dönemi

Ruslar Çarlık döneminde özellikle Balkanlar ve Anadolu'da Osmanlı İmparatorluğu'nun iç sorunlarına karışmak ve bunları devletlerarası bir sorun haline getirmek için din ve dini kurumları kullanmışlardır. 1917 Bolşevik Devrimi ile komünizmin Rusya'ya hakim olması ve Sovyetler Birliği'nin kurulması Çarlık Rusya'sında en büyük değişikliği din ve dini müesseseler üzerinde yapmıştır. Marksizm için din toplumları uyutan, afyonlayan bir üst yapı kurumuydu ve kesinlikle kabul edilemezdi. Bu doktrin karşısında dine

¹⁹⁹ Arslan, A; a.g.e; s.113

²⁰⁰ Arslan, A; a.g.e; s.116

karşı tutumu 1923 ve 1939 yılları arasında, onu kesinlikle reddetmek ve dini kurumları da tasfiye etmek olmuştur. Din katı ve kesin bir tutum ile inkar edilip, kiliseler kapatılmıştır ²⁰¹.

1918 yılında kurulan Ermenistan Cumhuriyeti 1920 yılında tekrar Rusların kontrolüne girmiştir. Lozan Anlaşması ile Türkiye'deki Ermenilerin büyük çoğunluğu Suriye'ye ve Batı ülkelerine göç etmişler, Sis Katoğikosluğu ise Beyrut'a taşınmıştır ²⁰².

Bolşevik İhtilali'nden sonra Sovyet Hükümeti de Ermenilerin hamisi rolünü devam ettirmiştir. Nitekim Rus Sosyalist ve Bolşevikleri arasında pek çok Ermeni'de vardı ²⁰³.

1925 yıllarına gelindiğinde Türkiye Sovyetler Birliği'nin dikkatle takip ettiği ülkelerden biri olmuştur. Sovyetler yurt dışı istihbarat çalışmalarında İstanbul'u merkez olarak seçmiş ve 1925 yılında Goldenstein tarafından G.P.U (Devlet Siyasi Müdürlüğü) kurulmuştur. İstanbul'daki Sovyet istihbaratçıları Ermeni Patriği I.Mesrop Norayan ile yazışmış, Türkiye'deki ve diğer ülkelerdeki Ermenilerin durumunu öğrenmeye çalışmışlardır²⁰⁴.

1929 yılında G.P.U'nun harici şubesi Ermeni papazlarından yurt dışında faydalanma kararı almıştır. Bunun için Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti G.P.U Başkanı Makaryan 'a Revan'daki Ermeni papazlarını istihbarat işine celbetmesi emredilmiştir. Bu vasıta ile Bağdat Baş Ruhaniliğine bir papaz atanmıştır.

²⁰¹ Uras, E; *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Bilge Yay., İstanbul, 1987, s.LXXVII

²⁰² Arslan, A; a.g.e; s.131

²⁰³ Kurat, A.N; a.g.e ,s.335

²⁰⁴ Arslan, A; a.g.e; s.131

Sovyet istihbaratı Eçmiyazin Katoğikosluğunun manevi yetkilerini eleman temini için kullanmaya başlamıştır. Örneğin Katoğikosluk İstanbul'daki Ermeni din adamı Basmaçyan'ı piskoposluk rütbesine yükseltmek için Eçmiyazin'e davet etmiş ancak bu şahıstan istifade etmek isteyen G.P.U'nun İstanbul temsilcisi Etingot, Basmaçyan'a vize verilmesini engellemiştir. Yapılan görüşme sonunda Basmaçyan'ın Piskoposluk rütbesini alıp döndükten sonra G.P.U için çalışmayı kabul etmesi üzerine vize verilmiş ve bu işi gönüllü olarak yaptığına dair kendisinden yazılı evrak alınmıştır. Basmaçyan rütbesini aldıktan sonra G.P.U 'nun Ermenistan Cumhuriyeti'ndeki başkanı tarafından yetiştirilmiştir.

Sovyet Hükümeti'nin izni ile 5 Aralık 1932 tarihinde Eçmiyazin'de Ermeni Ruhaneleri kurultayı düzenlenmiştir. Kurultaya ABD, Fransa, İngiltere, Mısır, Suriye, Kudüs ve diğer yerlerden toplam 72 kişi katılmış, görüşmeler sonunda Murat Beğyan I.Horen ünvanı ile Katoğikos seçilmiştir. Kurultay, " *savaşlar sırasında harap ve yıkılmış Ermenistan'ı bir gül bahçesine çeviren Sovyet Hükümetine minnettar olduğunu*" Sovyet Telgraf Ajansı vasıtası ile Moskova'ya bildirmiştir²⁰⁵. Bu haber kapalı bir ülke olan Sovyetler tarafından dünyaya duyurulmuştur. Kısa bir süre öncesine kadar ruhanilerin çoğunu sürgüne gönderen, zindanlarda çürüten ve dini inançlarla mücadeleyi devlet politikası olarak uygulayan, dini faaliyette bulunanları cezalandıran Sovyet Hükümeti'nin Ermeni Kurultayı'nın kendi topraklarında düzenlenmesine izin vermekle kalmayıp yardımda da bulunması yabancı basında yankı bulmuştur. Times Gazetesine göre Sovyetlerin böyle yaparak ulaşmak istediği politik hedefi; Türkiye, İran ve Arap ülkelerine karşı bir güç olarak Ermenilerin yanını

²⁰⁵ Arslan, A; a.g.e; s.132

tutmak isteiyiştir. B6ylece Sovyetlerin yayılma politikasında arlık Rusyası sırasında kullanılan Hıristiyan Ermeniler tekrar 6n plana çıkarılmak istenmiştir.

1933'ten sonra Sovyetlerin Eçmiyazın Katoğikosluğunu kullanarak Ermeniler 6zerinde etkili olmak istemesi 6zerine, Batılı Devletlerin desteği ile Antilyas(Sis) Katoğikosluğu ile Eçmiyazın'ın arası açılmış ve Sis Katoğikosluğu Eçmiyazın'ın 6st6nl6ę6n6 reddetmiştir. Ancak kilisede gerçek bir reform yapılmasını isteyen I.Horen ile Sovyetler arasında anlaşmazlık çıkmış ve Katoğikos 1938 yılında Sovyet gizli polisince 6ld6r6lm6řt6r ²⁰⁶.

Eçmiyazın Katoğikosluğunu II.D6nya Savaşı sırasında da kontrol6 altında tutarak siyasi amaçlarına uygun olarak kullanmaya alışan Sovyet y6netimi 1945 yılında Kevorg 6rekiyan'ın (1945-1954) VI.Kevorg unvanı ile Katoğikos seçilmesini sağlamıştı.

Sovyetler 1945 yılında T6rkiye'den Boğazlar'dan 6s istenmesi esnasında Katoğikosu'da kullanmak istemiştir. Katoğikos Kars ve Ardahan'ın Sovyetlere verilmesi için Batılı Devletlerde girişimlerde bulunmuştur. Ancak bu s6rete Batılı Devletlerin T6rkiye yanında yer alması 6zerine Sovyetler geri adım atmak zorunda kalmıştır.

Sovyetler, II.D6nya Savaşında estirdikleri kan ve ateş karşısında m6ttefik Batılıları ve Ortodoks Kilisesi'ni bulmuştur. Bunun 6zerine Sovyet Lideri Stalin din ve kiliselere olan tutumunda değişiklik yapmış, kiliselere y6nelik devam ettirilen baskının hafifletilmesi için emir vermiştir. 1943 yılında imzalanan bir konkordato ile Rus Ortodoks Kilisesi kendi Patriğini seçmeye, bazı tayinler yapmaya, gayri menkulleri 6zerinde tasarruf yetkisini kullanmaya yetkili

²⁰⁶ Arslan, A; a.g.e; s.133

kılınmıştır. Böylece Sovyetler Birliği'nde en geniş Hıristiyan grubun temsilcisi ve kilisesi olan Moskova Ortodoks Patrikhanesi sınırlıda olsa görevlerini yapmaya başlamıştır ²⁰⁷.

Doğu Batı bloklaşmasına paralel olarak Sovyetler Birliği Eçmiyazın Katoğikosluğu'na da gerekli müsadeleri vermiş ve Ermenilerin tek dini merkezi olarak kabul ettirip Dünya'daki Ermenileri kendi yanına çekmek istemiş, bu da Batılı Devletleri endişeye sevk etmiştir. Bunun üzerine Amerika Birleşik Devletleri Sovyetlerin etki etmeye çalıştığı Ermeni nüfuzunu Sis Katoğikosluğu'nu ön plana çıkararak harekete geçirmeye ve kontrol etmeye çalışmıştır. CIA Sis Katoğikosluğu ile Sovyet karşıtı Taşnak Partisini Eçmiyazın Katoğikosluğu'na karşı kullanmak istemiştir. Böylece Sovyetler ve Hınçakların elindeki Eçmiyazın Katoğikosluğu ile Taşnaklar ve ellerindeki Sis Katoğikosluğu arasında nüfuz mücadelesi başlamıştır. Bu mücadele sonucunda Newyork Holy Cross Kilisesi Başpiskoposu Gevond Turyan Noel ayini esnasında öldürülmüştür ²⁰⁸.Yinede Sovyetler Taşnaklara karşı daima yumuşak davranmış, onların saldırılarına cevap vermemeye ve çatışmaya girmemeye gayret etmiştir. Sovyet Ermenistan'ındaki dini ve diğer kurumların güçlendirilmesi yolunu seçerek Taşnakların kendiliğiden zayıflamasını planlamıştır.

Sovyetler, Batı Bloku tarafından tahkim edilen dini kuruluş ve merkezlere karşı *"Mademki Sovyetler Birliği içerisinde kiliseler mevcuttur, bu durumda Sovyet kiliseleri de dini merkezler bünyesinde temsil edilmektedir"* tezini

²⁰⁷ Uras, E; a.g.e; s. LXXIX

²⁰⁸ Arslan, A; a.g.e; s.134

ortaya atarak harekete geçmiştir. Bu suretle Sovyetler Birliği ihtilalden sonra ilk defa dini bir konuda batılılara karşı aynı silahla cevap vermek istemiştir ²⁰⁹.

Soğuk Savaşın zirveye çıktığı bir dönemde geleneksel olarak Eçmiyazın Katoğikosluğu'na bağlı kiliseler 1956 yılından itibaren Lübnan'daki Antilyas Katoğikosluğuna bağlanmışlardır. Eçmiyazın Katoğikosu I.Vazgen 1958 yılında yapılan Antilyas Katoğikosluğu seçimine müdahale etmek isteyince Doğu Batı arasındaki ilişkiler daha da gerilmiş ve bu Sovyetlerin müdahalesi olarak yorumlanmıştır. Bunun sonucunda Batılı Devletler Antilyas Katoğikosluğu'na daha fazla önem vermeye başlamışlar ve 1962 yılında Dünya Kiliseler Birliğine dahil etmişlerdir ²¹⁰. Amerika'da Sovyetler Birliğine karşı bu Katoğikosluğu Dünya Ermenilerinin manevi merkezi haline getirmek istemiştir.

Eçmiyazın Katolikosluğu komünist idarenin Rusya'ya hakim olmasından sonra en az yıpranan dini merkezlerden biri olmuştur. Bunun sebebi Eçmiyazın Katoğikosluğu'nun dini gücü sayesinde ideolojileri ne olursa olsun Ermenileri kendine bağlama olanağının var olmasıdır ²¹¹.

²⁰⁹ Uras, E; a.g.e, s. LXXIX

²¹⁰ Arslan, A; a.g.e; s.134

²¹¹ Uras, E; a.g.e, s.LXXX

IV. BÖLÜM

**FİLİSTİN VE SURİYE'DEKİ ORTODOKS HİRİSTİYANLARA
YÖNELİK RUS POLİTİKASI**

1-Kutsal Yerlerin 19.yy'da Osmanlı Yönetimindeki Coğrafi, Etnik ve Dini Yapısı

Osmanlı döneminde daha büyük olan Suriye coğrafyası Sina'dan Türkiye'nin güneyindeki topraklara, Fırat'tan Akdeniz'e kadar olan bölgede yer alıyordu. Böyle geniş bir coğrafyaya sahipken yönetim olarak bağımsız değildi. Fakat üç bölgeye ayrılmıştı (Halep, Şam ve Saida). Filistin'in Kutsal Kitaplarda belirtildiği gibi ayrı bir yeri vardı. Nüfus; Müslüman Araplarla birlikte önemli sayıda heteredoks mezheplerin mensubu olan Ermeniler, Doğulu Ortodokslar, Maruniler ve az sayıda diğer azınlık gruplarla birlikte yaklaşık bir buçuk milyon idi. Hıristiyanlar genelde yoğun olarak kasabalarda veya Maruniler gibi Lübnan dağlarında yaşıyorlardı.

1830 yılı yerel grupların ve ailelerin iktidardaki sayılarının artışı veya düşüşü şeklinde geçmiştir. Bunlar Türklere karşıydılar ve çalışıp vergi vermek istemiyorlardı. Ancak mücadele daha çok Avrupa politikalarının henüz girmediği bölgesel anlamda grupların kendi aralarındaki mücadeleydi. 19.yy'da ekonomik açıdan bir düşüş, sürekli olarak Bedevi akınlarına maruz kalmaktan oluşan belirsiz bir güvenlik sorunu ve aşırı vergilendirme vardı. Osmanlı hükümetinin emri valilerin kendi otoritelerini sağladıkları kasabaların dışında nadiren geçerliydi. Refahın belirli seviyede olması kasabalar arası ticaretin sonucuydu. Ancak tarım çok kötü durumdaydı.

Lübnan Dağları'nın özel bir diziliş şekli olması bölgedeki güçlü ailelerin merkezi yönetimden hemen hemen bağımsız hareket etmelerini ve bölgeye hükmetmelerini de beraberinde getirmiştir. Osmanlı'nın bu yönetiminden acı çekenler hem Hıristiyanlar hem de Müslümanlardı.²¹²

²¹² Hopwood D; a.g.e, s.8

2-İbrahim Paşa Dönemi

1831 yılında Osmanlının isyan eden Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa oğlu İbrahim Paşa'yı Suriye'yi işgal etmekle görevlendirmişti. Bu suretle İstanbul'u da tehdit etmiş olacaktı. İşgalin ilk on yılında yapılan büyük reformlar bölgeye katkıda bulundu. Suriye nüfusunun Mısır Valisinin hakimiyetine karşı çıkmasına rağmen can ve mallarının güvenlikte olması, daha çok adalet ve ekonomik refah hoşlarına gitmişti. Bedevi baskınları kısmen sona ermiş ve bedeviler kırsal kesimlere sürülerek güvenlik sağlanmıştı. Ancak ağır vergilendirme ve zorunlu askerlik, emeği zor duruma soktu ve yeni rejimin baskısı şimdiye kadar karşılaşmadıkları yükü taşımak zorunda olan Müslüman halk arasında memnuniyetsizlik yarattı. Hıristiyan halk arasında ise yeni yönetim büyük sempati kazanmıştı. Kudüs ve Şam'da ilk Avrupa konsoloslukları açıldı ve misyoner faaliyetlerine izin verilerek Müslüman olmayanlara eşit statü verildi. Hayat kiliselerini tamir eden ve yapan Hıristiyanlar için daha kolay ve güvenli hale geldi. Askerlikten muaf oldular ve refahlarını arttırabildiler. Sunulan bu değişikliklerle Hıristiyanların statüleri büyük ölçüde değiştirildi ve sağlanan yeni imtiyazlarla Müslümanlara olan düşmanlıklarını arttırdılar. Bu kızgınlık duygusu sonraki yıllarda da yankı buldu ve büyük devletlerce hep tutuşturuldu. Avrupa ve Osmanlı diplomasisi ve ordularının birleşmesi ile Lübnan'da ki bir ayaklanma sonucu Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa 1841'de Suriye'den çekilmeye zorlandı ²¹³.

Osmanlı Hükümeti yukarıda bahsi geçenden daha güçlü bir askeri reformla Hıristiyanların özgürlüklerini yenileyerek arttırdılar. Yeniden sağlanan Osmanlı hakimiyeti altındaki Hıristiyanlar ayrıcalıklarını devam

²¹³ Hopwood, D; a.g.e, s.9

ettirmelerine rağmen, Osmanlı yönetimi 1860'da ki Şam katliamı ile son bulan Hıristiyanların yaşamları ve mülkiyetleri üzerindeki ihlalleri önlemek yeteneğinde değillerdi.

3-Kutsal Yerlerdeki İlk Ruslar

Avrupalı konsoloslar bölgesel otoritelerin uyarısı ile su istimal edilecek durumları gündeme getirmeye ve hatta bölgede temsilcilikler açmaya hazırlanıyorlardı. İbrahim Paşa misyonerlerle, konsoloslarla ve ticaretle uğraşanlarla Suriye'yi batıya açmıştı. Yeni bir dönem başlamıştı ve Rusya diğer Avrupalı güçler gibi bu avantajları tam olarak değerlendirme konusunda endişeliydi. Suriye Rusya'nın politikasında önemli yer oynamamasına rağmen eski ve yeni ahitte (Tevrat ve İncil) yer alan Filistin'in kutsal yerleri Rusya'nın müminlerinin kalbinde değerliydi ve kutsal yerlerin Rusya'nın uzantısı olduğunu ileri sürüyorlardı. Ruslara göre :

“Rusya'nın adı, politikaları ve devlet adamları sayesinde her ülkede biliniyordu. Ancak anavatanımız olan Filistin'de oldukça farklı ve kendimizi orada yabancı olarak görmekteyiz. Doğu Hıristiyanları ve Filistin meselelerine Rusya'nın katılımı geçici bir heves ve günübürlük politik etkiler değildir. Fakat başlangıçtan buyana kutsal yerlerin en az Rusya kadar kendilerine ait olduğunu içgüdüsel olarak ve hararetli bir şekilde ileri süren yabancı misyonerlerin yaptıkları işler vardır ²¹⁴.

Filistin hakkında yazı yazan eski Rusyalıların çoğu buraya gelen Rus hacılardı. Kaydedilmiş ilk seyahat 1062'de Varlaam'ın yaptığı seyahattir. 16.yy Arap coğrafyacısı İbn Khurradadhbih Akdeniz kıyılarına ticaret için gelen Rus

²¹⁴ Hopwood, D; a.g.e, s.9

tacirlerden bahsetmiştir. 16. ve 17.yy'larda Rus Kilisesinin gelişmesinde de Kudüs ve Antakya Patrikhaneleri önemli rol oynamıştır ²¹⁵.

Rusya'nın dini ve politik yaşamı üzerinde hatırı sayılır bir etkiye sahip olan Kudüs Patriğinin Ortodoks Doğu ve Moskova için birincil bir önemi vardı. Patrikler sık sık Moskova'daki Çarı ziyaret ederlerdi.

17.yy sonrası kutsal topraklar üzerine yoğun bir mücadele görülür ve Kudüs Patriği Dositheos (1690-1707) Osmanlı İmparatorluğu ile Büyük Petro'yu bu konuda savaşa sokmak için büyük çaba sarf etmiş, İstanbul'daki ilk daimi Rus elçisi olan P.Andreyeviç Tolstoy ile sürekli bilgi alışverişinde bulunmuştur.²¹⁶ Patrik Kutsal Türbenin sahipliği ve Rusya'nın himayesi için yaptığı teklif konusunda 17.'yy da küçük bir başarı gösterebilseydi, en azından doğudaki meseleler üzerinde Rusya'nın politik etkileri görülebilecekti ²¹⁷.

1829'da Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması sonucu Rumlar ve Ruslar arasındaki ilişkilerin zayıflaması ile birlikte, Rusya ve Suriye arasındaki bağlarda zayıfladı. Ancak Rus hacılar Filistin'i ziyaret etmeye, Kudüs ve Antakya Kiliselerinden gelen para yardımı isteklerini karşılamaya devam etmiştir. Bu Rusya'nın Suriye ve Filistin'de ki Ortodoks Hıristiyanlara karşı hissettiği sempatinin ifadesiydi. Moskova Metropolitan'ı Filaret'1859 yılında şunları ifade etti:

"16. ve 17.'yy'da Suriye ve Rusya arasındaki bağlar her iki taraf içinde güçlü sebepler olmadığı için azalmıştır. O dönemde bu ilişkiye verilecek en iyi örnek

²¹⁵ Hopwood, D; a.g.e, s.10

²¹⁶ Tolstoy ,P.A.; *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2009, s.119:" Kudüs Patriği Dositheos Korint (Yunanistan) Rumlarındandı ve 1699 Ocak ayına kadar bu görevde bulundu. Görevi süresince I.Petro ve Ona bağlı memurlarla mektuplaştı."

²¹⁷ Hopwood, D; a.g.e, s.11

Moskova'da ki Alexandra Meclisinde Antakya ve Kudüs Patriklerine yer vermemiz ve kiliselere büyük ölçüde parasal yardım yapmamızdır. Fakat çıkar olmaksızın Araplar arasında Ortodoksluğun yayılması sağlanamadı ve Rusya'nın yaptığı yardımların dağıtımını denetlemek amacıyla hiçbir girişimde bulunulmadı²¹⁸."

4-19.'yy da Kutsal Topraklarda Misyonerlik Faaliyetleri

19.yy'da Ortodoks Arapların karşı karşıya kaldıkları en büyük tehlike yabancı misyonerlerin bölgede artışıydı. Bu problem kiliselerinin zayıf iç durumu ile daha da kötüye gidiyordu. Roma Katolik Kilisesi'nin Suriye ile ilk düzenli bağlantılarının başladığı dönem 16.yy'dır. Ancak örgütlü bir misyoner çalışması 17.yy'a kadar başlatılamamıştır. 19.yy'da ki bu faaliyet artışı Doğu Katolikleri özellikle Lübnan Marunileri üzerinde Fransızların etkisine ve kendi patriklikleri ve liturjileri devam eden Ortodoksların Roma ve Papa'nın üstünlüğünü kabul eden gruplar oluşturmalarına sebep olmuştur. Hıristiyanlığın her iki mezhebini bu şekilde birleştiren taraftarlar 1728'de Antakya birleşik Patrikliği'nin kurulması sonrası güçlerinin çoğunu Ortodokslardan almışlardır. Beş yıl önce Osmanlı Sultanının yandaşlarının Katolikliğe dönmesinden korkan Patriklerin ricası üzerine bir ferman yayınlamasına rağmen, onların bu davranışı Ortodoksluktan dönüş değildi. 18.yy sonuna kadar Ortodoks ve Katoliklerin Birleşik Kilisesi Filistin'de daha belirgin hale gelmeye başladı ve 1829 fermanı ile ibadet etme özgürlüğü verildi.

Misyoner faaliyetler, Hıristiyan misyonerlere daha fazla özgürlüğün verildiği ve özellikle bundan Fransa'nın yararlandığı Mehmet Ali yönetimi altında daha da güç kazandı. Bu faaliyetler sonucu Ruslar Kudüs Patrikliğinin yetki bölgesinde Katolik Hıristiyanların sayısının 1840-1880 arası 3.000'de

²¹⁸ Hopwood, D; a.g.e, s.11

13.000 yükseldiğini ileri sürmüşlerdir. Yetersiz eğitimi olan Ortodoks Araplar için Katolikler tarafından cazip okullar açıldı.

Protestanlar ise Katoliklerden daha sonra bölgeye girdiler. 19.yy başlarında Amerikan Presbiteryenleri Beyrut'u, Anglikanlar ise Kudüs'ü faaliyet merkezleri olarak seçtiler. Filistin'in Katolik, Müslüman ve Yahudi nüfuzu Protestan misyonerleri benimsemediler, bu nedenle Protestanlar faaliyetlerinin çoğunu Ortodokslara yönlendirdiler. Lübnan ve Filistin'de küçük Protestan Kiliseleri kuruldu. Daha basit ibadet şekilleri olan Protestanlar Ortodokslar tarafından Katolikler kadar korkuyla karşılanmadılar.

5-Rus Siyaseti'nin Kutsal Yerlere Girişi ve Nesselrode Dönemi

1814 yılında Kudüs Patriği Polikarpos Çar Aleksandr I'in ilgisini çekecek olan Ortodoks karşıtı propaganda hakkında şikayette bulundu. Çar Fransızların Katolik propagandalarından esinlenerek Beyrut'ta temsil edilmek üzere İstanbul elçisi Straganov'a talimatta bulundu. Asıl ilgi kutsal yerler olmasına rağmen, Fransızlar Rumların haklarını savunma konusunda aşırılığa kaçıyorlardı. Aşırılık Rusya ve Fransa'nın saygın koruyuculuklarının desteklenmesi yönündeki inancı arttırmıştı. 1817 yılında Osmanlı Padişahı II.Mahmut "Status quo ante"²¹⁹ yi onaylayan bir ferman yayınladı. Ancak ertesi yıl Straganov Moskova'ya gönderdiği raporunda Katolik faaliyetlerin durmadığından bahsetti ²²⁰.

Kudüs Manastırının Reisi olarak 1819 yılında Moskova'ya gönderilmiş olan Kutsal Türbe Kardeşliği'nin üyesi ve Rus vatandaşı olan

²¹⁹ Status quo ante; eski duruma dönüş.

²²⁰ Hopwood, D; a.g.e, s.11

Archimandrite²²¹Arsenius Rus hacıların kötü durumuna Çarın dikkatini çekti ve Kudüs'te bu hacılar için bir kilise yapılmasını istedi. Ancak öneri hem Rus yöneticilerin kendi aralarındaki hem de Ruslarla Rumlar arasındaki çekişmeden dolayı 20 yıl sonra hayata geçirilebildi.

Rusya kutsal yerleri ne Hıristiyan Avrupa Devletlerinin ortak koruması altında görmek niyetindeydi, ne de Prusya tarafından önerilmiş olan Osmanlı İmparatorluğundan tamamen bağımsız bir Filistin planını kabul etme. Nesselrode zayıf bir İstanbul üzerinde baskı kurma çabasıyla kutsal yerlere dolaylı olarak etki etme politikasına devam etti ²²².

1838 yılında Filistin'i ziyaret etmiş olan Kutsal Sinod üyesi A.N Muravev tarafından Filistin'i elde etmek için yazılmış raporda şu öneriler yer alıyordu.

1-Kudüs'ün Akra Sancağı'nı da içine alması gerektiği,

2-Avrupalı güçlerin etkisi altındaki Osmanlı Valisinin hacıların güvenliğinden sorumlu tutulması ,

3-Çarın Ortodoks nüfus üzerinde değil, Ortodokslara ait kutsal yerler üzerinde çalışma yapması ve Kudüs'te bir Rus misyonunun kurulması ,

Misyon Rus hacıların sorumsuz davranışları sonucu oluşan kötü izlenime karşı bir takım yöntemler geliştirecek ve İstanbul'da ki elçiliğe karşı sorumlu olup, Kudüs'te ki dini ve diplomatik faaliyetin merkezi olacaktı. Bu

²²¹Archimandrite: Hristiyan Kilisesine ait dini bir unvan.

²²²Hopwood, D; a.g.e., s.13"Nesselrode:"Biz kutsal yerlerde Hristiyanların ortak korumasından ve buraya Avrupa'nın muhtemel bir müdahalesinden kaçınmak istiyoruz. Biz diğer Avrupa güçlerinin Protestan ve Katolik kardeşlerine duyduğu sevginin gizli hareketler olduğuna inanıyoruz , bu nedenle de onlarla işbirliği yapmak istemiyoruz." diyerek İstanbul'da ki Rus elçisi Titov'a Avrupalı meslektaşlarının hareketlerine ihtiyatla bakması gerektiği yönünde tavsiyede bulundu.

temsilciliğin mali desteği Beytullahim için Rusya'da toplanan yardımlardan sağlanacaktı.

Rus Dışişleri Bakanı Nesselrode, Murarev'in raporuna tepki gösterdi. Akra Sancağı'nın Kudüs'e dahil edilmesi uygun değildi, fakat şehrin bağımsız olabileceği ve direkt Osmanlı Hükümetine karşı sorumlu olmasını önerdi. Ona göre temsilciliğin kurulması için acele etmeye gerek yoktu. Dışişleri Bakanı kendi hedeflerini şöyle sıralıyordu:

1-Kutsal yerler üzerinde mücadele etmeye bir son vermek,

2-Kudüs kadı ve müftüsünün baskı görmek istemeyen Rum keşişlerinden ödün koparmasını engellemek,

Ona göre bu tür baskılar önceden Osmanlı yetkilileri tarafından önlenseydi Kudüs Patriği Rusya'nın himayesi konusunda kolaylıkla ikna edilebilecekti.

Rusya, diplomasisi sonucu Filistin ve Kudüs, Saida Valisinin sorumluluğu altında özel bir sancağa dönüştürüldüğünde önemli bir zafer kazandı. Haziran 1841'de Osmanlı Sultanı Abdülmecid Rus istekleri ile ilgili bir ferman ilan etti. Rus elçisi Titov, Patriğin daha büyük etki yapacağı İstanbul'da kalması gerektiğini tavsiye etti. Ancak Patriğin İstanbul'a gitmesi diğer güçlerin şüphesini uyandıracaktır ²²³.

6-Kudüs'te İlk Rus Konsolosluğu

1838 yılına gelindiğinde Kudüs'te ki konsolosluk hizmeti yaklaşık yirmi yıldan beri devam ediyordu. Fakat faaliyetleri zayıf ve etkisizdi. Aynı yıl K.M

²²³ Hopwood, D; a.g.e, s.14

Bazili Yafa'da ki konsolosluğa atandı ve 1843 yılında Başkonsolosluğa getirilerek Kudüs'ü de içine alan tüm Konsolosluk temsilciliklerinin sorumluluğu verildi. St.Petersburg'dan aldığı talimatlarda; Filistin ve Suriye'de yaşayan kilise yetkilileriyle ve Patrikle daha dostça ilişkiler kurması , Rusya'nın daima ilgisini kesmeyeceği Doğu Kilisesine ve dini çıkarlara dikkat etmesi, diğer kesimlerin Hıristiyan ileri gelenleri ile yeterli derecede ilişki kurması, Rus hacılara yardımda bulunması yer alıyordu. Bazili Rus hacılara yardımını Kudüste'ki St.Catherina ve St.Theodore Kiliselerinin onlar tarafından kullanımını elde ederek yaptı. Rumlar bu kiliseleri Ruslara kiraladılar, ancak Rusların kendi üzerlerinde kontrol kurmaları fikrini asla kabul etmediler ²²⁴.

Bazili; Ortodoks Kilisesi üzerinde Rusya'nın etkisini arttırmak ve Baytülahim'in tamiri için yeterli maddi yardım gönderilmesi yönünde çalışıyordu. Oysa Rusya 1840 sonlarına kadar Filistin'e yönelik bir politika oluşturamamış ve Kudüslü Rumlar üzerinde etki etmeye çalışmamıştı.

Bazili, aynı zamanda Suriye'de ki misyonerlere karşı aktif şekilde çalışıyordu. Ortodoksları Protestanlığa döndürmeye çalışan misyonerlere Şam'da ki İngiliz konsolosluğu aracılığı ile yardım yapıldığını St.Petersburg'a bildirdi. Rus Dışişleri Bakanı Nesselrode Rus düşmanlığının ortaya çıkmasına karşı bu durumu İngiliz Dış İşleri Sekreteri Lord Aberdeen'e şikayet etti ²²⁵.

7-Suriye ve Filistin'in Ortodoks Dünyası

Suriye'nin 1516 yılında Osmanlı orduları tarafından zapt edilmesi üzerine İstanbul'da ki Ekümenik Patrik ve sivil otoriteler Antakya ve Kudüs Kiliseleri üzerinde daha büyük kontrol elde etmek istediler. Bölgedeki yerleşik

²²⁴ Hopwood, D; a.g.e, s.15

²²⁵ Hopwood, D; a.g.e, s.17

Ortodoks nüfusun hepsi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks Milletinin veya Rumların üyesi oldular ²²⁶. Pratikte İmparatorluğun merkezindeki konum ile İstanbul Patrikliği prestij ve yetki bakımından daha çok öne çıkmaktaydı. Patrikhanelerden diğer ikisi Kudüs ve Antakya ise Lübnan, Suriye ve Filistin bölgesine bakıyorlardı. Kudüs cemaati sayısal olarak ve bölgesel olarak Antakya Patrikliğinden daha küçüktü ²²⁷. Ortodokslar Filistin'in hiçbir yerinde çoğunlukta değillerdi.

Kudüs Patrikliği'nin kaderi kurulduğu 451 yılından beri politik tarihiyle hep bağlantılı olmuştur. Hacıların ihtiyacını karşılayan ve Beytüllahim'de ki hizmetleri yürüten bir grup tarafından kurulan "Kutsal Türbe Kardeşliği" Kudüs'te kurulmuştur. Kardeşliğin 12.yy'dan beri var olduğu bilinmesine rağmen bu küçük örgüt hakkında az bir bilgi vardır. En eski kuruluş bildirgesi 17.yy'a dayanmaktadır. Kudüs Piskoposu bu grubun üyesiydi ve muhtemelen ilk Patrik bu küçük grup tarafından seçilir. O zamandan beri Patrik ve Kardeşlik aynı anlama geliyordu. Patriğin üyeliği ile bir manastır örgütü haline gelen "Kardeşlik Örgütü" Rumlar, Ermeniler ve Araplar arasında ayırım yapılmaksızın herkesin üyeliğine açıktı.

Sultanların Milli Patriği seçtiği 1636 yılı öncesine, yani Kudüs'ün Müslümanlar tarafından fethine kadar arada bir yarış olmaksızın seçilen Patrikler Haçlı Krallığı döneminde zulüm gördüler ve İstanbul'da yaşamaya zorlandılar. Baskı Memlüklüler dönemine kadar devam etti ve bu dönemde tekrar Kudüs'e döndüler. Sonra gelen Patrikler Ortodoks Araplar arasından seçildiler ²²⁸.

²²⁶ Hopwood, D; a.g.e, s.18

²²⁷ Hopwood, D; a.g.e, s.19

²²⁸ Hopwood, D; a.g.e, s.20

Ortodoks Kilisesinin çöküşü ile bu durumdan kurtarıldığı dönem olan Müslümanların fethi arasında epey zaman vardır. 1517 yılında Sultan Selim I.'in Kudüs'ü fethetmesiyle Millet Sistemi içinde Kudüs Patrikliği'nin sorumluluğu İstanbul Patrikliğine verildi. Bu yüzden Arap asıllı olan Patrik Ataullah'ın halefinin Kudüs'te yaşamayan ve Ekümenik Patriklik Divanının bir üyesi olup İstanbul'da yaşayan Moralı Rum Germanos'un olması tesadüfi değildir.

Rum ve Arap muhaliflerin ırksal terimler üzerindeki tartışmalarına rağmen , ırk kavramı 19.yy sonuna kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda küçük bir anlama sahipti. Dini kimlik ırk kimliğinden daha önemliydi. Fakat 19.yy'da Ortodoks Milleti içinde 1822-1823'de ki bağımsızlık savaşı patlayıncaya kadar Rum ulusal bilinci gelişmeye başladı.

Rumların büyük çoğunluğu Arapların katı Rum hiyerarşisi ile birlikte ortak toplum duygusunu kaybetmeye başlamaları ile birlikte onlardan ayrı yaşamaya başlamışlardır.²²⁹ Bu Rumlar kendilerinin Rum Milletinin üyeleri olarak değil Helenler olarak bölgeye geldiklerini ileri sürmüşler ve kilise yönetiminde rütbe sıralamasında Araplara göre daha önde yer almışlardır ²³⁰.

Antakya Patrikliği' de Kudüs Patrikliği gibi önemini kaybetmiş ve önceki gücünün gölgesi durumuna gelmişti. Bu patriklik Erzurum'dan Lübnan'ın güney sınırlarına doğru etkili olmasına rağmen, etki alanındaki nüfuz azdı ve çeşitli bölgelere dağılmışlardı. Antakya bir zamanlar Roma İmparatorluğu'nun en büyük üçüncü şehriyken, Müslüman nüfusun yoğun olduğu, kiliselerin azaldığı, uzak ve önemsiz kasabaları ile bu önemini kaybetmiştir. Türk yönetimi altına giren Patriklik Antakya'dan Suriye'de etkili bir güç merkezi

²²⁹ Hopwood, D; a.g.e, s.22

²³⁰ Hopwood, D; a.g.e, s.23

olan Şam'a taşındı. Antakya'nın nüfusunu Nasturiler, göçebe Kürtler ve Türkler oluşturuyordu. Ermenilerin çoğunluğu ise komşusu Antep ve Kilis'te yaşıyorlardı. ²³¹Bu Patrikliğin diğer Patriklikler arasındaki sıralaması şehrin hakimiyetinin farklı milletlerin eline geçişine göre el değiştirmiştir. Patrik Crusades döneminde İstanbul'da ki meslektaşlarının arasına katılmış, ancak Selçuklular döneminde tekrar Antakya'ya dönmüştür. Rumların çıkar ve etlilerinin Antakya Kilisesi'nin Patrikleri ileri gelen Araplardan seçiliyordu. Bu durum 1728 yılına kadar devam etti. Antakya ve Kudüs Kiliselerinin bu tarihten sonra birleşmesi ile son buldu ²³².

Ortodoks Araplar tek millet ve tek kiliseye bağlı olmalarına rağmen yaşam şartları bölgeden bölgeye farklılık göstermiştir. Filistin'de nüfusun çoğunluğu Fellahtı ve Ruslar tarafından köle olarak düşünülüyorlardı. Kendi toprakları yoktu ve toprak sahibi için çalışıyorlardı. Ortodoks Arapların yaşamlarını iki olay değiştirmiştir. Birincisi Yunan isyanı sırasında Kudüs'ün Ortodoks Rumlarından zulüm görmüş olmaları, ikincisi Hıristiyanların İbrahim Paşa tarafından kavuştukları özgürlük ortamıdır ²³³.

Ortodoks Arapların dini hayatı Müslüman hakimiyeti altında geçen yüzyıllarda yeterli papazın olmayışı ve Kilisenin Rum yöneticileri tarafından ihmal edilmeleri sonucu zayıflamıştır. Ortodoks toplumu dini olmayan özellikler kazandığı için, din bir etiketten daha değersiz hale gelmiştir. İnanç sadece dışarıya karşı bir savunma aracı ve resmi olarak dikkate alınan bir yaşam tarzı olmuştur. Papazlar genelde bilgisiz, eğitim ve öğretim görmemiş insanlardı. ²³⁴

²³¹ Hopwood, D; a.g.e, s.21

²³² Hopwood, D; a.g.e, s.23

²³³ Hopwood, D; a.g.e, s.28

²³⁴ Hopwood, D; a.g.e, s.29-30

8-İlk Rus Misyoner Porfiri Uspensky

Kudüs'te ki Rus faaliyetleri 1841 yılında hareketlenmeye başladı ve 1917 yılına kadar devam edecek olan Rus varlığının tesisine yönelik olarak Rus Kilisesi Kutsal Sinodu'nun Procurator'u²³⁵ olan Protosav tarafından; Rus hacılara bakmak, Rus sadakalarının kullanımını denetlemek , Haçlı Rum Manastırında Rumca ve Rusça öğrenimi için bir okul açmak amacıyla bir Archimandrite ile birlikte iki veya üç papazın Kudüs'e gönderilmesi önerildi²³⁶. Çar Nikola I. konu ile ilgili Nesselrode'dan daha detaylı bilgi istedi. 1842 yılında Çar Kudüs'teki Müslüman hakimiyetine, Protestan ve Katoliklerin propagandalarına son vermeyi amaçlayan ve papazların maddi ve manevi yetersizliklerini içeren bir Momerandum yayınladı ²³⁷. Bu Momerandum'a göre Rum hiyerarşisine daha kolay nüfuz edebilecek, onlara moral destek verip örgütlenmelerine saygı duyacak bir papazın bölgeye gönderilmesi düşünülmüyordu. Nesselrode'a göre:

" Kudüs'te bir papazın açık mesajı başlangıçta kısmen Rum kilise yöneticilerinden kısmen de çeşitli politik düşüncelerden engel görecektir bir dezavantajdır. Bu nedenle kendimizi faaliyetlerimizde sınırlandırmak zorunda kalacağız. Kudüs'e gönderilecek piskopos oradaki Rus Kilisesinin desteği ile Arap Papazların güvenini kazanacaktı. Proje böyle bir temsilcinin orada bulunmasının Ortodoks Kilisesine avantaj sağladığını ortaya koyarsa, temsilcinin burada kalışı uzatılacaktı ²³⁸.

Momerandumun Çarın onayından geçmesinden sonra, Rus Kilisesi Sinodu Rumca bilen ve Rusya dışındaki dindar Rus vatandaşları ile yakından ilgilenen, asıl adı Konstantin Alexandrovich olan Viyana'daki din görevlisi

²³⁵ Procurator: Rus Kilise Meclisi üyesi olan ve din görevlisi olmayan sivil devlet memuru.

²³⁶ Hayrettin, M; *Sebilür Reşad Dergisi*, "Rusya'nın Şarkta Kilise Siyaseti", s.33

²³⁷ Hopwood, D; a.g.e, s.33

²³⁸ Hopwood, D; a.g.e, s.34

Archimandrite Porfiri Uspensky'nin bölgeye gönderilmesi üzerinde karara vardı ve ataması Çar tarafından onaylandı.²³⁹ Porfiri'ye Dışişleri Bakanlığı Asya Şubesi müdürü Titov tarafından görevi hakkında bilgi verildi:

"Hükümet tarafından görevlendirildiğini ortaya koyan herhangi bir belirti göstermeyecek, Doğulu Papazların sevgi ve güvenini kazanmaya çalışacak, onların gerçek talepleri, amaçları, başarıları hakkında bilgi toplayacak, Ermenilerle Protestanların faaliyetlerini öğrenmeye çalışacaktı. Hiçbir şekilde onlara söz vererek kendini bağlamayacaktı. Çünkü asıl görevi bilgi toplamaktı²⁴⁰.

Genç ve tecrübesiz bir papaz üzerinde Suriye'de ki kilise hayatının etkisi, onun gözünde Rus Kilisesi'nin ihtişamını bozmayı da beraberinde getirdi. Tuttuğu günlüğünde; Ortodoksluğun bölgedeki durumu , Araplar ve Rumlar arasındaki çatışma ve buna Rum yönetiminin sebep olmasından bahsetti. Kiliselerin fakir durumlarından, teolojik bilgi eksikliği nedeniyle Arapların gerilemesine karşı Rumların kayıtsız kalmalarından dolayı Onları ihmalkarlıkla suçladı. Bu durumun Filistin'de Suriye'den daha kötü olduğuna, Rumların yozlaşmalarını, ilgisizlik ve ahlaksızlıklarına dair gözlemlerini anlattı²⁴¹.

O artık Rumlar yerine Arapları güçlendirmeye ve St.Petersburg'un dikkatini onlar üzerine çevirmeye karar vermişti. Çok geçmeden Kudüs'te ki resmi görevi öğrenilmişti.

1844 yılında Titov'a ilk raporunu sundu²⁴². Raporunda; Kudüs Kilisesi'ni içsel olarak tehlikeli bir vaziyette gördüğünü belirtti. Patrik hem gereksiz hem de kurallara aykırı olarak Kudüs'ten uzakta yaşıyordu. Bu yüzden Araplar

²³⁹ Hopwood, D; a.g.e, s.35

²⁴⁰ Hopwood, D; a.g.e, s.36

²⁴¹ Hopwood, D; a.g.e, s.37

²⁴² Hayrettin, M; a.g.e, s.33

uzun süreden beri O'nu liderleri olarak kabul etmeyi bırakmışlardı. Patriklik meclisi sadece isim olarak vardı, gerçek güç sekreteryaya tarafından kullanılıyordu. Rum Papazlar kilisedeki konumları itibarıyla satın aldıkları ve sattıkları şeylerden daha az önemli buldukları dini eğitimden neredeyse tamamen yoksunlardı. Kutsal Türbe Kardeşliği örgütünde olduğu gibi katı bir manastır hayatının olmayışı utanç vericiydi. Bekar kalma kuralı uygulanmıyor, kadın temizlikçilerin çoğu manastırlarda tutuluyordu. Arap Papazlar cahil ve parasızdılar, Rum idarecilerle aralarında uyuşmazlık vardı. Kilise yönetiminde de yer alamıyorlardı. Köy kiliseleri tamir edilmemiş ve okulları yoktu²⁴³. Her yıl Rusya'dan Kudüs'e gönderilen önemli miktarda paranın ne olduğu belirsizdi.

En büyük tehlikenin Uniates; yani "Ortodoks ve Katolik Kiliseleri Birliği" fikrini koruyan Fransa'dan geldiğini belirtiyordu. Porfiri'nin raporunda sunduğu önerileri de vardı ve bunlar iki kısma ayrılmıştı. Birinci kısımda saydığı problemlere karşı verdiği cevaplar, ikinci kısımda ise Rusya'nın gelecekte bölgede ne gibi faaliyetlerde bulunabileceği yer alıyordu. Filistin'de yapılmasını önerdiği reformların, Kudüs'te daimi bir temsilcilik kurulmasını da beraberinde getireceğine inanıyordu. Önerileri arasında; bir Başpiskopozun liderliğinde küçük bir misyonun şehre gönderilmesi, Araplara saygılı davranılması, Araplar ve Rumların uzlaştırılmaya çalışılması, bir okul açılması, Rus sadakalarının adil dağıtılması yer alıyor ve planlarını Rum karşıtlığı üzerine kuruyordu.

Raporunu sunduktan sonra gerçekleştirmek üzere lobi çalışmalarına başladı. Ancak Onun ısrarlı lobisi St.Petersburg'da muhalefetle ve umursamazlıkla karşılandı.²⁴⁴ Dış İşleri Bakanlığı hizmetindeki papazlardan hoşlanmayan Rus Sinodu O'nun önerilerine karşı çıkıyordu. Porfiri'nin ısrarı

²⁴³ Hopwood, D; a.g.e, s.39

²⁴⁴ Hopwood, D; a.g.e, s.40

sonucu Çar Kudüs'e bir misyon gönderilmesini onayladı. Ancak Rus Kilisesi Sinod'u gizli bir fermanla Archimandrite Porfiri'nin bir Rus Papaz olarak Kudüs'e gönderilmediğini, Rus hükümetinin tavsiyesi ve izni ile hacı olarak gittiğini belirtti.

Bir süre sonra Nesselrode Porfiri'nin taleplerini karşılamaktan uzak ileriye dönük talimatlarını açıklar. Porfiri'ye üç yıllık bir süre daha verildi. Bu süre içerisinde yine Rus hacılara yardım edecekti. ²⁴⁵En önemlisi Rum Papazlarının Arap Papazlarla olan iç ve dış ilişkilerinde onları ıslah etme yönünde yıldırıcı bir görev verilmişti. Bu görevi desteklemek için de yıllık 10.000 ruble verilecekti.

Porfiri Nesselrode'un önerilerinden tatmin olmaz ve Ortodoks Filistin halkının geleceğini kurarken O'nun bölgesel koşullar ve patrikhanedeki işler hakkında pek fazla bilgi sahibi olmadığı, Sinod'a uydurulan asılsız fikirlerin etkisi altında kaldığı kanısına varır ve 1848 yılında tekrar Kudüs'e döner.

Bu sırada Kudüs Patriği Athanasios ölmüş yerine daha az Panhelenist fikirlere sahip olan ve 19.yy'ın en etkili patriği Cyril geçmişti. Cyril Rus yanlıydı ve sadece Ruslara yardım edeceği bir çalışma ofisi oldu ve son andaki azline kadar onlara sadık kaldı. İstanbul'dan bağımsız hareket eden ve Kudüs'e dönen ilk patrikti. Bu nedenle Porfiri O'nunla yakından ilgilendi ve aralarındaki yakın dostluk büyüdü. Bu Rumları ıslaha çalışmanın tek yoluydu

²⁴⁶ .

Porfiri'nin görevinde gösterdiği içtenlik sayesinde Rumların nefreti ile karşılaşmadı ve hem onlar tarafından hem de hükümeti hala O'nu resmi bir

²⁴⁵ Hopwood, D; a.g.e, s.41

²⁴⁶ Hopwood, D; a.g.e, s.42

göreve atamayı reddetmesine rağmen Rus hükümeti ve kilisesinin resmi temsilcisi olarak diğer devletlerin konsolosları tarafından da kabul gördü. Rusya'da Porfiri'nin görevini süresiz bir şekilde uzattı.

Ortodoks Araplara hizmet etmek istediği için, Kilise kaynaklarını kendilerine mal etmek isteyen Rumlara karşı bu fırsatı vermek niyetinde değildi. Arap Papazlara hediyeler ve ianeler dağıttı, kiliselerini donattı ve Ortodoks halka sadakalar verdi. Sürekli olarak Arapların saygısını kazandı ve ara sıra onların istek ve şikayetlerini Patriğe ilettiler. Birleşme taraftarı olan veya Protestan ve Katolik tehdidi altında bulunan köyleri ziyaret etti, küçük miktarlarda para gönderdi veya bu köylerde okul açmak ve öğretmen göndermek için Patriği cesaretlendirerek mezhep değiştirmeye karşı mücadele etti.

En etkin olduğu alan eğitim alanıydı ve bu alanda Patrik ile iş birliği içindeydi. Kudüs'teki cemaatin okulu gelişmemişti, çok az sayıda Arap Papaz görev alıyordu. Buradaki Haçlı Manastırda bir akademi kuruldu. Resmi olarak ilk giden Arapların erkek çocuklarıydı, ikinci olarak Rum çocukları katıldı. Ancak gerçekte Arap çocukları eğitim gördü²⁴⁷.

Porfiri bu Akademinin müdürlüğüne atandı ve çok geçmeden Patrik tarafından Filistin'de ki bütün Ortodoks Okulları Genel Kurulunun başkanlığına getirildi. Bu görevde öğretmenlerin atamalarından, gerekli araç gereç ve kitapların sağlanmasından sorumluydu. Kitapların sağlanması için Patriği Arapça yayın yapan bir matbaa kurulması yönünde cesaretlendirdi. Yapmaya çalıştığı bu girişimlerin neredeyse hepsinde St.Petersburg'un ilgisizlik ve engellemeleriyle karşılaştı. İstekleri sürekli olarak reddedildi ve sonunda

²⁴⁷ Hopwood, D; a.g.e, s.43

maaşı da kesildi. Porfiri ise yılmadan görevinin sonuna kadar önerilerini iletmeye devam etti. Bir hastane ve kütüphane kurmak, Rus hacılara yardım etmek ve mevcut okulları geliştirmek için para istedi.

Kırım Savaşı görevini yerine getirmesine bir duraksama getirdi ²⁴⁸. 1853 yılı sonunda Rus Konsolosu Bazilli'de Suriye'yi terk etmişti ve unutulmuş olan Porfiri Rusya'ya dönüş için para ve tavsiye isteyen bir mektubunu St.Petersburg'a gönderdi. Ancak bir cevap alamadı. Bu arada Porifri'nin orada bulunmasının asıl amacını öğrenen Türkler O'nun sürülmesini istediler.²⁴⁹ 1854 Mayısında bölgeden ayrılıncaya kadar kendisine kalacak yer ve para yardımı yapan Avusturya Konsolosunun koruması altında kaldı .

Porfiri'nin görevinin başarısızlığının sonuçları çok açıktı. Hükümetinin planları gerçekleştirilebilir değildi, hatta yeterli destek bile vermemişti. St.Petersburg'da ki dini ve dünyevi çıkarlar arasındaki çatışma görevin amaçları üzerinde de ayrılığa yol açmıştı. Ne Sinod ne de Dışişleri Bakanlığı tam sorumluluğu kabul etti ve Porfiri yalnız bırakıldı.

Çatışmanın olduğu ikinci alan Rum - Arap ilişkileriydi. Politika Rusya'nın Rum yönetimini desteklemesini gerektiriyordu, fakat pekçok Rus Slav ve Arap Ortodoks toplumlarının Rum zulmüne²⁵⁰ karşı desteklenmesi yönünde zorunluluk hissetti. Porfiri bu iki toplum arasındaki elektriği yakaladı ve azda olsa her iki tarafın da taleplerini yerine getirmeye çalıştı. Yinede Rusya'nın Ortodoksluğa hizmetinin önemini Kudüs'e kanıtlayamadı ²⁵¹.

²⁴⁸ Hayrettin, M; a.g.e,s.33

²⁴⁹ Hopwood, D; a.g.e, s.44

²⁵⁰ Fener Patrikhanesi Rumluğu ön plana çıkararak yaptığı nüfuz mücadelesinde Rum olmayan Ortodoksları tamamen yok saydığından dolayı sürekli baskı ve şiddet uygulamıştır."

²⁵¹ Hopwood, D; a.g.e, s.45

“ Kudüs Dünya'nın merkezidir ve bizim görevimiz orada olmaktır.”

Rus Dış İşleri Bakanlığı Raporu

9-1856 Kırım Savaşı Sonrası ve Misyoner Cyril Naumov Dönemi

Rusya'nın 1856 yılındaki yenilgisi Doğu Ortodoksları ile olan ilişkilerinde bir dönüm noktası oldu. Rusya savaş boyunca Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki hakim konumunu korumayı amaçlamıştı. Bu artık mümkün değildi ve antlaşmanın maddeleri üzerinde anlaşması rakiplerinin zorlaması ile olmuştu. Diğer devletlerle eşit hale gelmesi; Kudüs'teki saklambaç oyununu terk etmesi ve Suriye Kilisesine olan ilgisini daha açık hale getirmesi anlamına geliyordu.

Savaşın bitmesi ve bir dönemin kapanması ile Rusya'da ki siyasi ve dini yönetimleri de değişmiştir. Çar I. Nikola 1855 yılında ölmüş yerine gelen II.Alexandr (1885-1881) bir dizi özgürlük reformları ile saltanatına başlamıştır. Aleksandr 1856 yılında yaşlı ve güvenilirliğini yitirmiş olan Dış İşleri Bakanı Nesselrode'ı görevinden almış ve yerine Gorchakov getirmiştir²⁵².

Sinod'un Procuratoru Protasov'da 1855 yılında ölmüş yerine Kont A.P. Tolstoy atanmıştı. Yeni bir dönem yeni politikacıların ve yöneticilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Şimdi Suriye'de atılacak adımlar üzerine büyük tartışmalar başlamıştı. Tartışmaya katılanların başında Çar, St.Petersburg Metropolitanı ve yeni Procurator Tolstoy vardı. Hareket tarzı konusunda diğer kaynaklardan gelecek önerilerde vardı. Bu öneriler arasında Filistin Komitesi veya Derneğin kurulması, doğudaki hizmetlerde kullanılmak üzere öğrenci yetiştirecek bir Doğu Akademisinin kurulması, Atina ,İstanbul ve Mısır'da bir misyon açılması

²⁵² Hopwood, D; a.g.e, s.48

yer alıyordu. Hızlı bir şekilde anlaşmaya varıldı. Esas tartışma Kudüs'e ikinci bir misyon gönderilmesi etrafında yoğunlaştı. Fakat uygun birini bulmak zordu²⁵³. Çarın atamasını yarı gönüllü olarak kabul ettiği Archimandrite Cyril Naumov²⁵⁴ üzerinde anlaşıldı.

Cyril Naumov'un göreve atanması Rusya'nın Doğu Ortodoksluğu üzerine resmi düşüncesinin de değişmesine neden oldu. Dışişleri Bakanlığı Çara sunduğu raporda:

“ Doğudaki varlığımızı siyasi yöntemle değil, kilise sayesinde tesis etmeliyiz. Ne Türkler ne de kutsal şehirde kendi patrikleri ve başpiskopozları olan Avrupalılar bizi bundan geri çevirebilirler. Şu andaki etkimiz eskisi gibi güçlü olsaydı faaliyetlerimizi gizli olarak devam ettirebilirdik, böylece bize karşı düşmanlıklardan da kaçınmış olurduk. Fakat şu anda doğudaki etkimiz bunun tam tersine zayıfladığından eskisi gibi bize inanan Ortodoks halkın düşüncesinde yok olmamız için kendimizi göstermeye çalışmalıyız. Misyonumuzun önceki şekli ile başarıya ulaşabileceğini düşünemeyiz.”

Dışişleri Bakanı Kudüs'teki misyonun başına bir Archimandrite yerine bir piskopoz getirilmesini uygun görüyordu. Ona göre İstanbul'daki Rus Baş piskopozunun Slavlar üzerinde etkili olması gibi, Araplarla birlikte bir baş piskopoz ile yürütülen ibadetler Rumlar ve Araplar için en etkileyicisi olacaktı.

“Kudüs Dünya'nın merkezidir ve bizim misyonumuz orada olmalıdır.”

²⁵³ Hopwood, D; a.g.e, s.49

²⁵⁴ Cyril Naumov Petersburg ilahiyat fakültesinde müfettişti. Parlak bir akademik kariyerden sonra profesörlüğe atanmış ve akademinin boşalmış olan rektörlüğüne atanması uygun bulunmuştu. O bunu önemsemedi, ancak kendinden sonra gelen birinin bu makama uygun bulunması pozisyonunu olumsuz hale getirecekti ve misyonun yöneticiliğini bir kaçış olarak kabul etti.

Misyonun görevlerinin tespitinde Bakan Ortodoks Araplara verilecek destek üzerine özel vurgulamalar yaptı:

“ Şimdiye kadar Suriye ve Filistin Kiliselerine Rumların prizması ile baktık. Arap Papazlar dışındaki Rum Papazları Rus sadakalarını Kiliselere ulaştıran kişiler olarak tanıdık. Hem Kudüs, hem Antakya ve bir miktarda İskenderiye Patrikhanesi'nin cemaati Arap halktan oluşuyor. Manastırlar ve kasabalar dışındaki ibadetler sadece Arapça yapılıyor. Burada ki Rumlar ve Slavlar ne Arap halkı ne de Türkler tarafından sevilir. Daha da ötesinde sadakalarımızın önemli bir kısmı bu Rumların ceplerine akıyor. Araplarla Rumları uzlaştırmak ve Latinlerin hayırseverlik adı altında faaliyetlerinden etkilenen Arapların mezheplerinden dönmelerini engellemek Rusya'nın görevidir ²⁵⁵.”

Nesselrode Momerandumu ile kıyaslandığında daha cazip olan bu rapor 1856 savaşı sonrası hayata geçmiş olan reformların bir göstergesiydi. Rumların düşüncelerine daha az ilgi gösteren açık bir siyasi belgeydi. Ruslar artık hileye başvurmayı bir kenara bırakıp kendi itibarlarını yükseltmek için Rumlar ve Araplar arasında seçim yaparak ilk adımı atıyorlardı. Rusya Arapların yardımıyla Rumlara kilisenin nasıl idare edileceğini gösterecekti. Rapor Rusya'nın bölgede oynayacağı uzlaştırıcı rolü vurgulamasına rağmen Araplara vereceği açık destekle Rum idaresini uzaklaştıracağı şüphesizdi ²⁵⁶.

Rapordan da anlaşıldığı gibi bir piskopozun atanması fikri Dışişleri Bakanından gelmişti. Fakat Rus Kilisesinin etkili üyelerince bu fikre onay verilmemişti. Çünkü onlara göre bir başpiskopozun bölgeye müdahalesi Kudüs Ortodoks Kilisesinin yasal baş piskopozu tarafından kabul edilecek bir şey

²⁵⁵ Hayrettin, M; a.g.e,s.33

²⁵⁶ Hopwood, D; a.g.e, s.51

değildi. Moskova Metropolitanı Filaret cemaati ve piskopozluk binası olmadan bir baş piskopoz atanmasının sadece siyasi faaliyetleri ve bir Arap ülkesinde Rus grubunun oluşturulması arzusunu da beraberinde getireceği yönünde tartışmaları başlattı. Ancak Çar Filaret'in düşüncelerini anlamadı ve 1857 Şubat'ında rapora onay verdi.

İstanbul'daki Rus elçisi İgnatiyev 'e Osmanlı Hükümeti ve Rum idaresi ile görüşmelere başlaması için talimat verildi. Osmanlı Hükümeti ile Kudüs'te bir misyon açılması hususunda anlaşıldı ve elçinin isteği üzerine misyonun resmi varlığının tanınması için Kudüs Patrikliği'ne ve Valiliği'ne Sadrazam Mustafa Naili Paşa tarafından bir mektup gönderildi. Aynı dönemde Beyrut Fahri Konsolosu Mukhin Kudüs Patriğinin yardımcılığı görevine başvurdu ve bu göreve geldi ²⁵⁷.

Cyryl Naumov İskenderiye ve Antakya'daki Rus faaliyetlerini arttırdı. Suriye'de yeniden okullar açtı, sadakalar ve kitaplar dağıttı. Rumlarla ve Suriye'de ki Hıristiyan kesimlerin çoğu ile iyi ilişkiler yürütmesi sayesinde eğitimle ilgili görevlerin büyük bir bölümü Ruslara verildi. Kudüs'te önemli dini hizmetlerin Rusların elinde tutulması üzerine büyük vurgu yaptı. Bu özellikle kutsal yerler için geçerliydi. İkincil görevi ise Kudüs'te yapımı devam etmekte olan Rum ve Arap okullarının tamamlanması, bir Arap matbaasının kurulması , dini ve dogmatik kitapların yazılmasını içermekteydi. Son görev ise Filistin'i ziyaret eden Rus hacıların sayısının artması ile birlikte ahlaki denetimin sağlanması olacaktı. Bunlar Porfiri'nin küçük çaptaki tecrübelerinden öğrenilmişti.

²⁵⁷ Hopwood, D; a.g.e, s.52

Gorchakov'un politik raporu üzerinde Rus Kilisesinin ileri gelenlerinin dini fikirleri etkili olmuştu. Politikalar Suriye Kilisesinde bölünmüş iki unsur olan Araplar ve Rumların uzlaşması ve tekrar tek bir kilise olması yönünde oluşturulmuştu. Böylece Cyril; Arapları kayırması, ancak Rumlarla da iyi ilişkiler kurulması yönünde ilk talimatlarını almış oluyordu.²⁵⁸Hükümet Rusya'nın prestijinin yükseltilmesi gerekliliği üzerinde ısrar etmekle, büyük güçlerin politikalarının koşullarına göre davranıyordu. Sonunda Rus Kilisesi ve Hükümeti arasında uzlaşma sağlandı ve Cyril tarafından Suriye'de Melitopol Başpsikopozluğu kuruldu. Ancak uzlaşmanın olumsuz sonucu yetersiz miktarda fon ayrılması ve misyona personel tahsis edilmesiydi. Verilecek olan 11.000 ruble Porfiri'ye verilenden nispeten daha azdı. Misyona personeli arasında Yahudulikten dönmüş olan Profesör V.A Levinson ile İstanbul'da Kudüs Patriği ile Cyril arasında arabuluculuk yapan ve İstanbullu bir Rum olan Archimandrite Gregory gibi birkaç uzmanda vardı.

Naumov 1857 yılında Kudüs'e gitmek üzere St.Petersburg'dan ayrıldı ve İstanbul'a geldi.Cyiril'in İstanbul'da kaldığı yer Kudüs Patriği ile ilişkilerinin temellerinin atıldığı dönemde, misyonun tarihinde hayati bir evreyi temsil eder. Patrik misyonun gereksiz olduğu yönünde Rusları ikna etme konusunda endişeliydi. Cyril'e Rus hacılar için yeni oteller yapmayı ve O'nun kutsal yerlerdeki hizmetleri serbestçe idare etmesine izin vermeyi önerdi. Cyril ise bir Rum manastırının düzenlenerek Kutsal Türbe Kardeşliği Örgütünün idaresinin misyona bağlanması için teklifte bulundu. Misyona gerçek amaçları sürekli olarak Patrik tarafından sorgulandı . Ekümenik Patrik dahi misyonun siyasi karakteri üzerindeki şüphesini ifade etti.

²⁵⁸ Hopwood, D; a.g.e, s.53

Genel olarak misyon ikinci şekliyle Doğu Ortodoks Kilisesi ile Rus ilişkileri tarihinde tamamen yeni bir olguydu.²⁵⁹Rum onuru bu baş piskopozun atanması ile bir kez daha kırılmıştı ve uzlaşmaya varılacak gibi görünmüyordu.

1858 yılında Cyril'in gelişi ile ilk Rus baş piskopozu Arap dünyasına Filistin'de ayak bastı²⁶⁰.

10-Rus Buharlı Gemicilik-Ticaret Şirketi ve Mansurov Raporu

Grand Duke Konstantin Nikolaevich Rus Buharlı Gemicilik ve Ticaret Şirketi'nin 1856 Ağustos'nda ki seferi ile yakından ilgilenmişti. Bu şirket; İstanbul'a gemiler çalıştıran ve Rus İmparatorluk Deniz Postası Kurumu ile rekabet eden Novorossisk Buharlı Yolculuk Şirketi'nin dış baskısı sonucu oluşturulmuştu. Rusya'nın sağladığı himaye ve hükümet tarafından sübvansiyonla aşırı şekilde desteklenmesi şirketi ticari kar elde etmekten çok politik avantaj ve prestij kazanma hedefine yöneltmişti.

Fransız ve Avusturyalı taşıma şirketleri Filistin'e yılda birkaç bin Ortodoks hacı taşıyor, Rus Şirketinin de bu trafiği ele geçirmesi ümit ediliyordu. Sonuç olarak şirket Rusya ve Filistin arasında bağlantı kuracak ve bölgedeki hacı hizmetlerine bir ön hazırlık olarak, hacıların Filistin'de karşılaşacağı hayati şartları oluşturacaktı.

Cytil 1857'de St.Petersburg'da kolay dolaşımını sağlamak için birkaç kopyasını yazdığı rehber niteliğinde " Filistin'de ki Ortodoks Hacılar" ismi ile daha sonra yayınlanacak bir raporu Grand Duke Konstantin'e sundu. Rapor

²⁵⁹ Hopwood, D; a.g.e, s.54

²⁶⁰ Hopwood, D; a.g.e, s.55

Nesselrode ve Gorchakov'un çözüme girişiminde buldukları problemler hakkında daha pozitif ve dinamik bir yaklaşımla bilgi veriyordu ²⁶¹.

1857 yılında Grand Duke Konstantin'in emirleri üzerine B.P.Mansurov bilgi toplamak amacıyla bölgeye gönderildi. Mansurov'un idari olan ve olmayan faaliyetleri arasındaki sınır açıkça çizilmiş olmamasına rağmen direkt hükümete karşı değil Konstantin ve O'nun vasıtası ile Çara karşı sorumluydu. Bu nedenle Mansurov'un önerileri Sinod ve Dışişleri Bakanlığının önerileri ile çatışabiliyordu.

Mansurov Doğudaki durumun Rusya için kritik bir noktaya ulaştığını rapor etti. *"Suriye ve Filistin Rusya'nın neredeyse tamamen yokluğundan Avrupalıların tutkuları için bir mücadele zemini haline gelmişti. Doğunun Hıristiyan halkının batılı devlet kurumlarının gayretiyle sağlayacakları maddi yardım ve politik korumaya ihtiyaçları vardır. Ortodoksluk batının sağlayacağı avantajları elde edebilmek için Katolikliğe doğru yön değiştirmektedir. Filistin Katolik Manastırları, hastaneleri, okulları, misyonerler ve öğretmenleri ile dolup taşımaktadır. Avrupalı unsurların Ortodoks halk arasında yerel yetkililer ve Kilisenin Rum yönetiminden daha fazla etkisi vardı. Bu olayların, kavrama güçleri yüksek ve zahmetsizce desteklenebilecek inançları kolaylıkla benimseyecek az eğitilmiş insanların dış görünüşlerine göre değerlendirilmesinden, hatta bu yargılamaların çeyrek asırdır Suriye'de takip edilen Rus politikasını idare eden adamlardan kaynaklanmaktadır. Batılı girişimler hükümetleri tarafından oluşturulmamasına rağmen misyonerler ve papazların bu çabalarının desteklenip himaye edilmektedir. Rusya doğuda kendi bölgesinde önemli bir rol oynamamıştır. Sadece ara sıra bir hacı burayı ziyaret etmiş ve sadakaları dağıtmıştı. Hiçbir yerde Doğu için Rus Kilisesinin sürekli hatırlanmasını sağlayacak kalıcı bir şey*

²⁶¹ Hopwood, D; a.g.e, s.56

*bırakmamıştır. Rumlar Kudüs'teki efendiler, Ruslar müsamaha gösterilen misafirlerdir*²⁶²."

Bütün bu batılı faaliyetlerin üzerinde olan ideal araç Gemicilik Şirketi idi. Buharlı Gemicilik ve Ticaret Şirketi doğuda hükümetin etkisini kuracak gönüllü misyonların pek çoğundan daha fazla fayda sağlayacaktı. Yine Mansurov'a göre; "Başarmak için bu şirketin yeni gelir kaynakları bulmaya ihtiyacı var ve politik ve dini propaganda düşüncelerini bir yana bırakarak rakiplerimizin karşısına politik olmayan bir tarzda çıkmalıyız."

Mansurof az miktarda devlet parası talep etti. Sinod ve hükümetin dışında Filistin'de ki Rus kurumlarının kurulmasına yardım edecekti. Bunun yanında 20.000 rublede şirketten verilmesini istedi. Bunun üzerine Rus köylülerinin tükenmez kaynakları harekete geçirildi. Paranın bu şekilde toplanması Dışişleri Bakanlığı veya Sinod'un idaresinde değil şirketin idaresindeydi. Şirket kendisini kutsal toprakları ziyaret edecek tüm hacılara yardımcı olmaktan sorumlu tutuyordu²⁶³.

Kudüs'e bir konsolos gönderilecek ve gizli olarak ticari olmayan faaliyetler yürütmesine izin verilen şirketle konsolosluk işlerinin birleştirilmesi şartıyla, şirket gerekli harcamaların bir kısmını gönüllü olarak omuzlayacaktı. Rus halkının bağışları ile bir konsolosluk binası kurulacak, bu bir misyon ile birleştirilecekti ve birlikte bir kilise, hacıların kalacağı oteller, bir hastane yapılacaktı. Sivil hayatın işlerinde politik koruma ve yardım konsolosluğun sorumluluğunda, ahlaki koruma ve dini faaliyetler misyonun sorumluluğunda, maddi ihtiyaç ve refahın karşılanması ise ikisinin ortak sorumluluğunda olacaktı. Şirketin temsilcisi konsolostu, dolayısıyla bütün hacıların yönetimi

²⁶² Hopwood, D; a.g.e, s.57

²⁶³ Hopwood, D; a.g.e, s.58

hem konsolosun hem de başpiskopozun sorumluluğunda olacaktı. Mansurov şirketin İstanbul, Beyrut, Hayfa ve İskenderiye’de oteller, kiliseler açmasını önerdi.

Mansurov’un raporunda Araplara az bir önem verilmemişti.²⁶⁴ Araplar O’nun planlarının esas bölümünü oluşturmadılar. Olaylar gerektirmedikçe Arapların çıkarları geçici olarak bir kenara bırakılabilirlerdi. Ona göre Rusya Ortodoks mezhebinden başka mezhebe dönmeyi önlemek istiyorsa Avrupalıların yöntemlerini benimsemeliydi. Adam ve para ihtiyaç olan iki şeydi²⁶⁵.

Mansurov’un raporunu okuyan Grand Duke Konstantin Onun planlarını prensipte onayladı, eleştiri ve görüşlerini almak için Porfiri’ye gönderdi. Porfiri büyük ölçüde Mansurov ile aynı görüşteydi ve Rus hacıları Rumların sömürsünden koruyacak bir konsolosun Kudüs’e gönderilmesi önerisini hoş karşıladı. Rusların harekete geçme zamanı geçmişti. Görüşleri Rus yazar Dostoevsky²⁶⁶ ile aynıydı.

²⁶⁴ Hopwood, D; a.g.e, s.59

²⁶⁵ Hopwood, D; a.g.e, s.60

²⁶⁶ Çitçi, S;”Hayatı boyunca Hıristiyan ideolojisini sorgulayan ve Çara isyan ettiği için Sibiryaya sürülen Dostoyevski, hayatının son yıllarında halkçı, Çar taraftarı ve Ortodoks olarak karşımıza çıkmaktadır.1870’lerden sonra Rus basınında Rus Nasyonalizminin ve Türk düşmanlığının en kuvvetli savunucusu olmuştur. Yazdığı Karamazov Kardeşler romanında İstanbul’u Ortodoksluğun merkezi olarak gösterir ve Dünyanın en büyük Patriğinin burada oturduğunu söyler. Ona göre İstanbul Doğunun merkezidir, aynı zamanda dinsel bir merkezdir ve başında Rusya vardır. Rusya özellikle gereklidir, hatta faydalıdır, kendisinin e tüm Avrupa’nın kaderinin değişmesine bağlı olarak, kısa bir süre için, Petersburg’u unutmak ve tüm Slavların ve Slavlardan ayrı tutmadığı Doğu halklarının özgürlüklerinin adeta bekçisi ve güvencesi olacaktır. Yüzyıllarca süren Müslüman egemenliği bu topluluklar için birleştirici değil, zulmeden güç olmuştur. Türklerin İstanbul ve Anadolu’dan çıkarılıp Asya steplerine sürülmesini, Ortodoks Hıristiyan inancının İstanbul’da yayılmasını ve Ayasofya’nın Patrik tarafından kutsanıp kiliseye çevrilmesini teklif eder.

Ona göre Rusya bazen İsa’dır, bazen Tanrıdır, bazen Büyük Petro’nun imparatorluğudur, aynı zaman da yeni Roma’dır, maddi ve manevi güçlerin birliğidir, imparatorluk tacı ile papalık tacını birleşmesidir, başkenti ise bazen Moskova’dır, bazen İstanbul, bazen de Kudüs.”

Gorchakov'da Mansurov'un raporunu okudu ve O'nu Eski Dışişleri Bakanı Nesselrode 'un politikalarını eleştiriyor bulması üzerine övgüler yağdırdı. Fakat rapor ikinci misyonun kurulması yönünde kendi politikasını da eleştirdiğinden hemen engellenmesini istedi. 1858 Şubat'ında Gorchakov, Grand Duke Konstantin, Procurator, Mansurov ve Maliye Bakanı Brok ile rapor üzerinde tartışmalı bir toplantı düzenlenir. Toplantıda daha ilerideki gelişmeler onaylanıncaya kadar para toplanmasına, Beyrut ve İskenderiye Konsolosluklarında kiliseler kurulması ve Kudüs'te bir konsolosluk kurulmasına, Mansurov liderliğinde Suriye'ye bir heyet gönderilmesine karar verildi. Bütün bunları koordine etmek ve gerçekleştirmek için Çar 1858 yılında Filistin derneğinin kurulmasına karar verir. Rus kiliselerinden toplanan paralar 1859'dan itibaren oluşturduğu programına mali yardım yapmak için Filistin Derneği tarafından kullanılır ²⁶⁷.

Cyril görevinin ilk günlerinde Kudüs sakinlerini etkilemek amacıyla faaliyetlerini sürdürdü. En göze çarpanı geçmişte kutlanan bir faaliyet olan fakat Kırım Savaşından beri terk edilen Çarın isim günü için bir kutlama düzenlenmesiydi. Cyril Ortodoks Doğuya Rusya'nın ilgisini göstermek anlamında olan ve büyük politik önemi olan geleneği yeniden gündeme getirdi. Bütün yabancı din görevlilerinin ve konsoloslarının davet edildiği bir kutlama düzenlenmesi için hükümet tarafından izin verildi. Görünüşte önemsiz bir konuydu, fakat Avrupa diplomasisi için önemliydi ²⁶⁸.

1861 yılına gelindiğinde Cyril Beytüllahim'in kubbesinin tamiri için Procurator Kont Tolstoy'a bir mektup yazdı. Ortodokslara olan ilgi öncelikli konu olmasına rağmen Rusya, Rumlar bağımsız olarak tamirat girişiminde

²⁶⁷ Hopwood, D; a.g.e, s.61

²⁶⁸ Hopwood, D; a.g.e, s.65

buldukları taktirde meydana gelecek Katolik girişiminden korktu. Çarın da aralarında bulunduğu Ruslar tarafından geliştirilen çözüm İstanbul'da ki Rus elçisi Lobanov Rostovsky'e göre önemli politik sonuçları olacak bir Fransız Rus işbirliğiydi. Fransa ve Rusya arasındaki görüşmeler bir anlaşmaya vardı ve Eylül 1862 yılında kubbenin tamiri için aralarında Osmanlı hükümetinin de yer aldığı üçlü bir anlaşma imzalandı. Aynı yıl kubbeli anahtar Osmanlı Valisi Nazif Paşa tarafından Kudüs Patriğine teslim edildi.

Fransız – Rus işbirliği Kırım Savaşı'nın getirdiği bölünmeye karşı önemli bir adımdı. Rus Konsolosu Kozhevnikov'a göre kubbenin tamiri ile Cyril'in görevi tamamlanmıştı. Bu nedenle daha sonraki faaliyetlere katılmasına engel oldu. Ayrıca Cyril'in daha verimli faaliyet alanları arama isteği Kudüs Rumlarını karşısına almasına ve engel olmalarına neden oldu. 1858 ve 1860 yıllarında Suriye ve Lübnan'a seyahat yaptı ve Arapların Rusya'ya karşı büyük bir muhabbetinin olduğunu gördü²⁶⁹.

11-Antakya Patrikhanesi

Merkezi Şam'a taşınmış olan Antakya Patrikhanesini kaynakları Kudüs'ünkine göre azdı ve Patrik Ierotheos Rusya'nın yardımını kabul etmek istiyordu. Bölgede kiliseler tamamlanmadan yarım kalmışlardı, okullar düzensizdi ve hiçbir hastane imkanı yoktu. Sadece nadir durumlarda Rusya adına teklif yapan Cyril manastır, kilise ve okullara küçük parasal hediyeler gönderdi ve Rus- Arap okulu için Beyrut yakınlarında bir arsa satın aldı.

Bu arada 1860 yılında Lübnan kargaşalıklar içindeydi. 1856 Fermanı'nın getirdiği eşitlik ilkesi Müslümanları huzursuz etmişti. Olaylar öncesinde Suriye

²⁶⁹ Hopwood, D; a.g.e, s.66

Müslümanlarına dağıtılan bildiride; Sultan'ın İslam Hukukundan ayrıldığı, Kırım Savaşı'nın yordduğu Avrupa Devletleri'nin bu durumundan yararlanarak Hıristiyanlardan öç alınması gerektiği yazılıydı. Maruni köylüleri ve Dürzi toprak sahipleri arasındaki hem dini hem de sosyal çatışmalar büyük boyutlara ulaşmıştı ²⁷⁰. Babıali isyanı bastırmak amacı ile bölgeye Fuat Paşa'yı gönderir. Fuat Paşa suçluları ve olayda ihmali olanları cezalandırır, Hıristiyanları koruyucu tedbirler alır. Ayrıca olaydan zarar gören Maruniler'e tazminat olarak verilmek üzere Dürzilerin ödemesi için özel bir vergi koyar. ²⁷¹Bastırılan isyan sonucunda olayların sebebini araştırmak ve Lübnan'ın yeniden düzene sokulması yönünde öneride bulunmak amacı ile oluşturulan komisyonda Rusların temsilcisi olarak Nelidov yer alıyordu. Rusya bu dönemde dağlarda yaşayan Araplarla ilgiliydi ve bir Dürzi, bir Maruni ve bir Ortodokstan oluşan komisyonun Lübnan'ı yönetmek için atanmasını önermişti. Ancak bu öneri diğer büyük devletlerce reddedildi.

Bu arada ayaklanma sonrası Antakya Patriği, Osmanlı yönetiminden kız ve erkek çocuklara okullar açılması için geniş güvenceler elde etmişti. Bu okullar hem Cyril hem de Çariçe tarafından gönderilen paralarla desteklendiler. Cyril ileriki zamanlarda dikkatini Papa'nın üstünlüğünü kabul eden birleşim taraftarı olan Ortodoks Araplarda yoğunlaştırdı. Bu kişilerin Ortodoks Rum idaresine muhalefet için birleşmeyi kabul ettiklerine inanıyordu ve Çarın onayı ile yeniden Ortodoks Kilisesine dönebileceklerini tespit etmişti ²⁷².

Birleşim taraftarlarına düşmanlık gösteren Rumlar yeniden onlarla bir araya gelmek istemedi. Buna karşılık birleşim taraftarları resmi Rus himayesini istedi. Cyril bunları kurtarmak için hızlı bir şekilde hareket etmek, hatta

²⁷⁰ Hopwood, D; a.g.e, s.67

²⁷¹ Bozkurt, G; *Alman –İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu(1839-1914)*, s.72

²⁷² Hopwood, D; a.g.e, s.68

Antakya Patrikhanesinin bir an evvel kendisini bunlardan kurtarması gerektiğini düşündü. Rusya resmi himayeyi kayıtsız şartsız reddetti. Fakat Cyril Papazların maaşlarını ödeyerek ve kiliselerini ziyaret ederek onları özel koruması altına aldı. Rumlarla Araplar arasındaki ilişkiler temelden değişmedikçe tekrar birleşebileceklerine inanmıyordu. Bunun Lübnan ayaklanması da şüphe götürmez bir şekilde engellemiştir ²⁷³.

12-Filistin Derneğinin Kuruluşu

Çar 1858 yılında Filistin Derneğinin kuruluşunu onaylar onaylamaz dernek planları doğrultusunda çalışmaya başladı. Dernek Grand Duke Konstantin'in başkanlığında ve Mansurov'un aktif yöneticiliğinde yarı resmiydi. Aynı zamanda Çarın himayesi ve Çariçe'nin kuvvetli desteği altındaydı. Derneğin başarısı projelerini gerçekleştirmek için yeterli paraya sahip olmasına bağlıydı. Gelirin ana kaynağı konusunda Rus halkına başvurulması düşünülüyordu. Mansurov Rus hacılar yararına İmparatorluk kiliselerinden para toplanması işini düzenledi. Toplanan para başarının göstergesiydi ve 1859-1864 yılları arasında neredeyse 300.000 ruble toplanmıştı. Rus hayırseverler 200.000 ruble, Çara ve hazineye yapılan başvuru sonucunda ise 500.000 rubleden fazla gelir sağlandı.

Mansurov Filistin'de bina yapılacak alan bulmak için yaptığı seyahat esnasında yanında iki mimar ve Porfiri ile birlikte, bir Rus İmarethanesi için Kudüs'ün dışında uygun bir alan tespit etmişti ²⁷⁴.

Kudüs ve başka yerlerde evler kiralanarak Rus hacılar için geçici olarak kalacak yerler ayarlandı. Filistin'de satın alınacak yerler için Türk hükümeti ile

²⁷³ Hopwood, D; a.g.e, s.69

²⁷⁴ Hopwood, D; a.g.e, s.70

yapılacak görüşmeler Nisan 1859'a kadar uzatıldı. İmparatorluk ailesinden ilk hacı Grand Duke Konstantin Kudüs'e gitti. En büyük harcama Kuzey'de Kudüs'e bakan ve ismini Türk garnizonunun merasim alanından alan , Kudüs halkının gözde gezi yeri ve şehrin stratejik bir noktası olan "Maidan"a yapıldı. Kutsal Kiliseye komşu ve şehrin duvarlarının içinde küçük bir arazi parçası satın alındı. Filistin'in diğer kısımlarındaki küçük parsellerle birlikte geniş bir alanda Zeytin Dağı üzerinde alındı. Maidan için planlanan bir katedral, misyon için bir bina, bir hastane ve hacılar için iki oteli içeriyordu. 1863 Ekim'ine kadar sadece misyon evi, hastane ve erkek öğrenci yurdu tamamlanmıştı. Konsoloslukunda buraya taşınması düşünüldü, ancak maddi imkansızlıklar yüzünden gerçekleşmedi ²⁷⁵. Daha sonra kızlar yurdu ve katedralin dış kısmı tamamlandı. Dernek hızla kaynaklarının sonuna gelmişti. Ruslar sonunda Porfiri'nin Rumların bağımsız Filistin'de kendi kaderine sahip olası hayaline yaklaştırmaya başlamıştı. Slavlar ve Araplar yeni katedralde Rus hizmetlerine tanık olabileceklerdi.

Mansurov'un önerilerini takiben Buharlı Denizcilik Şirketinin temsilciliği olarak bir fahri konsolosluk açıldı ve ilk konsolos Dorogobuzhinov oldu. Gorchakov Onun daha sıradan ve rutin işleri üzerine alarak başpiskoposa yardım edeceğine inanmıştı. Fakat Cyril İstanbul elçiliğine Konsolosla meydana gelecek çatışmalarından korktuğunu yazan bir yazı yazdı. ²⁷⁶Rus yöneticiler arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden Rusya hedeften giderek sapmaya başlamıştı. Cyril'in sorumlulukları giderek erozyona uğruyor, öncelikli konular üzerine Dernek ile mücadeleye giriyordu. Cyril'in müdahalelerine karşı Dernek sürekli olarak çalışmalarını gizli yürütüyordu ²⁷⁷.

²⁷⁵ Hopwood, D; a.g.e, s.71

²⁷⁶ Hopwood, D; a.g.e, s.72

²⁷⁷ Hopwood, D; a.g.e, s.73

Drogobuzhinov 1860'da geri çağırılmıştı. 1861 'de yerine Kartsov atandı. Cyril daha rahatlayacağını düşünürken şimdi hiçbir rakibe göz yummayan ve Ignatiev'in güçlü desteğini alan profesyonel bir diplomat ile kendini yarışır buldu. Kartsov takip eden iki yıl içerisinde Rusya'nın bölgede neredeyse etkisiz hale gelmesinden dolayı Cyril'i suçladı. Şu anda tek konu Cyril'in biran önce görevden ayrılmasıydı²⁷⁸ ve 1862 yılında görevden alındı. Cyril'e görevden alınmasının sadece idari bir karar olduğu, göreviyle hiçbir ilgisi olmadığı vurgulandı. Cyril kişisel düşmanlık sonucu görevden alındığına inandığı için Kudüs'ten ayrılmayı reddetti. Ancak Mart 1864'te buradan ayrılması emredilince bir manastırın başkeşişi olarak Kazan'a gitti.

1866 Ocak ayında 43 yaşında Kudüs'teki altı yıllık çabasının görevden alınmak ve gözden düşmek gibi en acı karşılıkla sonlandığına inanarak öldü ²⁷⁹

13-Rus Sefiri İgnatiev ve Misyoner Antonin Kasputin

Cyрил Naumov'un Suriye'den ayrıldığı 1864 yılından 1877 yılına kadar olan dönem Osmanlı ve Rus ilişkileri açısından tarihi bir dönemdi. Bu Kont Ignatiev'in elçi olarak 1867'den sonra İstanbul'da ikamet eden ilk büyük elçi olarak bulunduğu dönemdi ²⁸⁰.

İlk önemli Panslavist örgüt Moskova Slav Yardım Severler Komitesi idi. Dış İşleri Bakanlığının Asya Şubesi ve Ortodoks Kilisesi ile olan yakın bağı sonucunda 1858 yılında kurulmuştu. 1869 yılında ise Moskova Komitesine bağlı olarak Kiev Şubesi Slav ülkelerindeki okullara ve kiliselere para ve kitap göndermek amacıyla kuruldu. Bütün Slavlarla değil sadece Ortodoks olan

²⁷⁸ Hopwood, D; a.g.e, s.74

²⁷⁹ Hopwood, D; a.g.e, s.76

²⁸⁰ Hopwood, D; a.g.e, s.78

Slavlarla ilgileniyorlardı. 1863 Leh isyanı Ortodoks olmayan Slavlardan uzaklaşma yönünde Panslavistler üzerinde önemli bir etki yaptı ve giderek artan şekilde kendilerini Rusya, Ortodoksluk ve otokrasi ile özdeşleştirdiler. Sadece Ortodoks Slavların özgürlüğü küçük bir amaçtı ve Rus Hükümetlerinin gerçekleşmesinde daha az şüphe duyduğu bir konuydu. İki avantajı da vardı. Birincisi İstanbul'a karşı eskiden beri Rusya'nın var olan istekleri ile uyuşması, ikincisi ise sadece Osmanlı ile bir çatışmaya yol açmasıydı ²⁸¹.

14-Misyoner Leonid ve Kudüs Misyonu

Cyril'den sonra Ignatev ve Asya Şubesine muhalif davranan Gorchakov Kudüs'te bir başpiskopoz bulundurulması yönündeki ısrarından vazgeçti ve bir Archimandrite 'in daha uygun olacağı konusunda anlaşıldı. Dışişleri Bakanlığı için artık önemli olmayan misyon sadece Rus hacıları ile ilgilenen bir kilise misyonu konumuna indirildi. Kudüslü Papazlar ve ileri gelenler ile olan ilişkiler diplomatik temsilcinin, kısmen de misyon yöneticisinin ilgisinde kalacaktı.

Metropolit Filaret 1863'te misyonun başına bir papaz olan Leonid Kavelin'i önerdi ve bu öneri onaylandı ²⁸².

Leonid kararlı ve inatçı bir kişiliğe sahipti. Katı bir yönetimle hacıları ve çalışanları kendine bağlamak ve yozlaşma belirtileri gösteren Ruamları ıslah etmek için girişimde bulundu. İkinci girişim Ruamları disiplin altına alınması için talimat veren Dışişleri Bakanı Gorchakov'dan geldi. Ancak bu Kudüs'te bulunan Rus çalışanlarını kızdırdı. Konsolos Kortsov ve Leonid'in tercümanı Jurji Sarruf İgnatev'e bir mektup yazarak Arapların Ruamlara karşı muhalefetlerini arttığı yönünde bir mektup yazdılar. Konsolos Kortsov istekli

²⁸¹ Hopwood, D; a.g.e, s.79

²⁸² Hopwood, D; a.g.e, s.83

bir şekilde mücadeleye katıldı ve Kudüs'teki rakiplerini dize getirmek için gösterdiği büyük kararlılıkla Leonid'in görevden alınması için çalışan Patriğe yardım etti. Rusya'da ise Filaret kilisenin iç işlerine müdahaleden dolayı Konsolosun görevden alınarak Patriğin nazıkçe uyarılmasını önerip Leonid'i savundu. Fakat kilise konsolosu görevden aldırarak kadar güçlü değildi. Filaret Konsolosun böyle davranmaya devam etmesi halinde hiçbir misyonun Kudüs'te var olamayacağı yönünde uyarıda bulundu. Leonid'in görevden alınmasına izin vermeyeceğini belirtti ²⁸³.

15-Filistin Komisyonu

Leonid Kudüs'e geldiğinden beri Filistin Komitesi'nin varlığına son verilmiş olduğundan Onun konumu belirsizdi. Komite'nin kurucusu Grand Duke Konstantin Nikolavich 1862 yılında Komiteden ayrılmış ve Polonya'da Genel Vali olmuştu. Komite şimdi Mansurov'un gözetimi altındaydı. Komitenin yararsız duruma gelmesi bir sorundu ve Çar tarafından ilgası emredildi. Yerine Dışişleri Bakanlığının bir şubesi olmaktan ileriye gidemeyen bir Komisyon kuruldu. Komisyon üyeleri Asya Şubesi'nin yöneticisi Titov, Procurator ve Mansurov olmak üzere üç kişiydiler ²⁸⁴.

Antonin Kasputin:

Antonin Kasputin İgnatiev'in önerisi ile Patriğin gönlünü almak ve Leonid'in dönüşünün makul olacağı yönünde Petersburg'a rapor göndermek üzere Kudüs'e gönderildi. Akıcı Rumcasından dolayı Atina ve İstanbul Rumları ile Rus diplomatları arasında geçirdiği on beş yılda 1877 yılına kadar desteğine

²⁸³ Hopwood, D; a.g.e, s.84

²⁸⁴ Hopwood, D; a.g.e, s.85

ve öğütlerine güvendiği İgnatiev'le olan samimi dostluğundan dolayı bu göreve seçilmiştir ²⁸⁵.

İgnatev dini konularda hiçbir sorumluluk kabul etmek istemediğini belirtti. Ancak Filaret ile olan tartışmalar son vermek için Moskova'yı ziyarete karar verdi.

Procurator Kont Dimitri Tolstoy ise Kudüs ile yapılacak yazışmaların sadece faydasız tartışmalara yol açacağı ve Dışişleri Bakanlığının otoritesinden önce kilisenin güçsüzlüğünü göstereceği sonucuna varmıştı. Kilise bakanlığa teslim olmamalı, Kudüs'teki temsilcisi Konsolosa itaat eden biri durumuna düşmemeliydi. Bu nedenle misyonun kapatılmasından başka çare düşünemiyordu.

İgnatev ise bu önerinin kilisenin ve Bakanlığın Kudüs'te Rusya'nın rakipleri olan devletlerin temsilcilerine toptan teslimi anlamına geldiği için misyonun kapanması fikrinden nefret etmiştir. Onun çözümü Kudüs Patriğinin Sinodan özür dilemesine kadar hiçbir şey yapılmamasıydı. Münakaşa Patrik Cyril'in Çardan ortamı yatıştırıcı bir mektup alması ve karşılığında özür dilemesinin gerçekleştiği Filaret'in öldüğü 1868 yılında çözümlendi ²⁸⁶.

Antonin Kasputin'in Kudüs Misyonununun yöneticisi olarak atanması 1869 yılında Sinod tarafından onaylandı ve merkezden ayrıntılı olarak talimat almayan ilk kişiydi. Bu atama Filistin'deki işleri Komisyon tarafından yürütmeye çalışan Dışişleri Bakanlığı tarafından da az çok onaylandı.

²⁸⁵ Hopwood, D; a.g.e, s.86

²⁸⁶ Hopwood, D; a.g.e, s.87

Atamadan ne İgnatiev ne de Kasputin hoşlandı. Her ikisi de O'nun İstanbul'a dönmesi için bir yol bulmaya çalıştı ²⁸⁷.

Kudüs Konsolosluğu Maidan'da ki İmarethane'nin içine taşındı. Konsolos Kozhevnikov misyonun faydasız olduğunu Petersburg'a göstermek için uğraşarak selefinin bütün tespitlerini sürdürdü. Sadece İgnatiev misyonun kapatılmasının Rumlar tarafından bir zafer olarak yorumlanacağını düşündüğü için hayatta kalmasını istedi.

Petersburg'da atanması aksi tesir bulan çevrelerce görevden alınmak istenen Kasputin İgnatiev'in İstanbul'da etkisinin en fazla bulunduğu dönemde pozisyonunu korudu ²⁸⁸.

Rus-Osmanlı Savaşı esnasında Atina'da bulunan Kasputin dönüşünde İstanbul'da siyasi hakimiyet elde etmek isteyen ve Osmanlı İmparatorluğunda Rus üstünlüğünü tesis etmek için diğer güçlü devletlerle dini tartışmalara giren İgnatiev'i yerinde bulamadı ²⁸⁹.

Antonin'in Kudüs' dönüşünde kimseyle çatışmaya girmemeye çalıştı. Bu esnada Patriklik el değiştirmişti.²⁹⁰ Antonin Rusya'dan yeterli mali yardım almamasına rağmen büyük bir hevesle arazi satın almaya inşaat faaliyetlerine devam etti. Osmanlı kanunları vatandaş olmayanların toprak satın almasını kolaylaştıracak nitelikte değildi. Antonin 1866-1870 yılları arasında yerleşmiş bir uygulama olan bir Osmanlı vatandaşı adına arazi satın alma yoluna başvurdu ve bu amaçla 1865'ten öldüğü yıl olan 1900 yılına kadar misyonun tercümanlığını yapan Yakup Halabi'yi kullandı. 1874 yılında satın alınan bütün arsalar yoksul Ortodoks hacılar yararına bir vakfa dönüştürüldü. İgnatiev ise

²⁸⁷ Hopwood, D; a.g.e, s.88

²⁸⁸ Hopwood, D; a.g.e, s.89

²⁸⁹ Hopwood, D; a.g.e, s.90

²⁹⁰ Hopwood, D; a.g.e, s.91

Rusya'ya hiçbir politik fayda sağlamadığı için bu tür politik harcamaları onaylamıyordu ²⁹¹.

Antonin, Hz.İbrahim'in Hz.İshakın doğum haberini alırken altında oturduğu rivayet olunan Mamre düzlüklerinde ve el-Halil yakınlarındaki meşhur meşe ağacının mülkiyetini bir Müslümandan satın aldı. Çok geçmeden yerel halktan tepki geldi ve Osmanlı yetkilileri Filistin'de statükonun değişmesi olarak yorumladıkları durum karşısında bu mülkiyet değişimini onaylamadı. Bölge valisi Hıristiyanlar kadar Müslümanlar içinde önemli bir ağaç olduğu için Müslümanların tepkisinden korktu ²⁹².

Antonin Mamre'de bir otel ve çan kulesi yaptırdı. Burası Rus hacıların mekanı haline geldi. Misyonun 1907 yılındaki başkanı Leonid Sentsov burada bir kilise yaptırmaya karar verdi ve bu kilise 1925 yılında kutsandı.

Büyük bir Ortodoks nüfuza sahip olan Batı Şeria, Beytüllahim yakınında bir köy olup Katoliklerin misyoner faaliyetlerinin merkeziydi. Antonin, Çar tarafından verilen parayla burada 1866 yılında geniş bir arazi satın aldı. Ortodoks Arap kızları için yatılı bir okul yaptırdı. Bu okul Suriye'deki ilk gerçek Rus okuluydu. İlk Rus öğretmen okulun yöneticisiydi ve 1880'e kadar yaklaşık altmış öğrencisi vardı. 1886 yılında Filistin Cemiyetinin himayesinde bayan öğretmen yetiştiren bir kolej haline geldi.

Beth Kerem'deki Rus kolonisi de Antonin'in dikkate değer diğer bir başarısıydı. Buradaki arazinin satın alınması için Petersburg'da para toplandı, pekçok Rus-Arap Kilisesi, oteller, okul yapıldı. Ayrıca şarap bağları ve bahçeler

²⁹¹ Hopwood, D; a.g.e, s.92

²⁹² Hopwood, D; a.g.e, s.93

dikildi. Hayatının son dönemlerini kutsal topraklarda geçirmek isteyenler için yarı manastırsı bir topluluk hayatı kurdu.

Rus hükümeti yapılan bu faaliyetlere yönelik diğer devletlerin tepkilerinden korktuğundan, bir süreliğine durdurma yönünde karar alıncaya kadar Antonin Filistin’de on üç arazi satın aldı. 1872 yılında Sinod tarafından yayınlanan bir fermanda; daha fazla arazi satın alınmasının istenmediği ve devlet işlerinde tesis edilmiş durumu korumak için ne Katoliklere ne de Ortodokslara şu anda hoşlarına giden bu mülkiyet sahipliğinin sınırlarını genişletecek izin verilmeyerek politik prensiplerin çiğnetilmemesinden bahsedildi.

1872 sonrası arazi satın alınması durdurulmasına rağmen Antonin inşaat faaliyetlerine devam etti. Yafa’da yaptırdığı kilise ölümünden sadece iki ay önce kutsanmıştı ²⁹³.Antonin Suriye’deki Rus hizmetleri için yirmisekiz yılını harcadığı hayatını 1894 yılında noktaladı ve Zeytin Dağı üzerinde yaptırdığı kulenin yanına gömüldü.

16-Arz-1 Filistin Rus Ortodosks Cemiyeti (1882-1917)

Mart 1881 yılında Çar II.Alexander Petersburg’a yaptığı seyahat esnasında sosyalist devrimciler tarafından suikaste uğradı ve öldü. Yerine “Kurtarıcı Çar” gözü ile bakılan ve aşırı muhafazakarlığı ile babasının reformist hareketlerine rastlanmayan oğlu III.Alexsandr geçti. Yeni Çar Liberal düşünceye taviz vermeye karşıydı ve İmparatorluktaki diğer unsurlar üzerinde Rusya’nın ve Ortodoksluğun üstünlüğünü ileri sürmekte kararlıydı. Panslavizme karşı giderek artan olumlu bir hava olmasına rağmen Alexandr

²⁹³ Hopwood, D; a.g.e, s.96

Rusya'da çalkantıya yol açmaksızın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ulusal ayrılıkçı hareketleri destekledi. Rusya iç problemleri ile Merkez Asya ve Uzak Doğu'daki meseleler yüzünden dikkatini yakın doğunun Slav ülkelerinden çekmek zorunda kaldı. Fakat Çar İstanbul ve Boğazlar üzerine olan düşüncelerini sürdürmeye de devam etti ²⁹⁴.

Bu arada Suriye ve Filistin'de başarıya ulaşan Fransızların Katolik ilerlemesi, sadece kendi aralarındaki mücadelelerde başarıya ulaşan Ruslar tarafından kıskançlıkla izleniyor, Ortodoks toplumunun da düşüşü devam ediyordu. 1840 yılında Filistin'in Ortodoks nüfusu %90 iken 1880'e kadar %67'ye düşmüştü²⁹⁵.

1880'e kadar süren II.Alexandr'ın 25 yıllık saltanatı sonrası hükümetin kendisini yüzyılın çeyreğinde ortaya çıkan düşünce ve davranış kalıplarından kurtarmak için yetki vereceği yeni fikirlere ve adamlara ihtiyacı vardı. Kudüs'teki ikinci misyonun kurucusu olan Gorchakov hala Dışişleri Bakanıydı, fakat seksen iki yaşına geldiği için yeni planlar tasarlaması beklenemezdi. Aynı şekilde Filistin komisyonunun yöneticisi olarak Mansurov'da eskimişti ve kiliseye çok az saygı göstererek yetkilerini elde tutmaya çalışıyordu.

1871 yılında Suriye ve Filistin'e gönderilen Vasili Nikolaevich Khitrovo bu ilk ziyaretinde Rus faaliyetlerinin azalmış olmasının verdiği moral bozukluğunu fark etti ²⁹⁶. Rusya'ya döner dönmez Almanların kurduğu "Palastina Verein" veya "Palastina Exploration Fund" tarzında; kutsal topraklarda çalışacak, Rusya'ya bilgi verecek, Rus hacıları ve Filistin'deki Rus unsurları destekleyecek, arazi elde edecek bir Rus cemiyeti kurma fikrini

²⁹⁴ Hopwood, D; a.g.e, s.96

²⁹⁵ Hopwood, D; a.g.e, s.99

²⁹⁶ Hopwood, D; a.g.e, s.100

tasarlayan önceki ziyaretçileri örnek alarak Filistin meseleleri üzerinde çalışmaya başladı. Cemiyetin kurulmasından önceki yıllarda Antonin'in sık sık fikirlerine müracaat ettiği Khitrovo daha büyük bir girişimde bulunmanın gerekli olduğunu, fakat resmi olarak bu girişimde yer almaktan kendisini koruması gerektiğini anladı. Antonin yeni bir cemiyetin muhtemelen Konsolosluktan daha çok misyonu destekleyeceği yönünde Khitrovo'yu cesaretlendirdi. 1880'de Filistin'i ikinci ziyaretinde Antonin ile yakın dostluk kurdu ve Filistin Cemiyetinin geleceğini oluşturmak için birlikte çalıştılar.

Nihayet Mayıs 1882 yılında Cemiyet kuruldu ²⁹⁷. Cemiyetin meclisi o zamanki başkanı Grand Duke Sergei tarafından oluşturuldu, ancak Kihitrovo'nun kendisi hiçbir görev almadı²⁹⁸. Böylece Cemiyetin başında İmparatorluk ailesinden olup ne Dışişleri Bakanlığına ne de Sinoda karşı sorumluluğu olmayan biri oldu. Khitrovo'nun kişisel teşebbüsü ve kararlılığı Rus tarihindeki en olumsuz dönemde böyle bir işi üstlenmekle Petersburg'un ön yargısını ve ilgisizliğini kırmıştı. Geçmişteki Rus tecrübesizliği ve başarısızlığına rağmen Filistin'den çıkar elde eden az sayıdaki insanın yardımı ile başarıya ulaştı. Cemiyeti Panslavist etki altında Moskova'da şekillendirmiş olduğundan, Osmanlı İmparatorluğu'nun Slav bölgeleri ile ilgilenmemesine rağmen Kiev Slavonic Benevolent Komitesi ile çok benzer amaçları vardı. Komiteden farklı olarak ırk bağı yerine din bağı vurguladı.

Rusya'da pek fazla bilinmeyen Araplar, küçük Ortodoks kardeşler olarak sunuldu. Cemiyetin genel merkezi Petersburg'da kuruldu. Slogan olarak İncilin İsa 62. bölümünden *"Zion'un²⁹⁹ uğruna barışı elden bırakmayacağım, Kudüs'ün uğruna dinlenmeyeceğim"* mısrasını seçti.

²⁹⁷ Hayrettin, M; a.g.e, s33

²⁹⁸ Hopwood, D; a.g.e, s.103

²⁹⁹ Zion:İncil'de Kudüs Şehrinin ismi.

Cemiyetin amaçları kuruluş sözleşmesinde açıkça belirtildi. *“Doğunun kutsal yerleri hakkındaki bilgilerin Rusya’da yayınlanması, Ortodoks hacılara yardım edilmesi, oteller, hastaneler kurulması, yerel halka, kiliselere, manastırlara ve papazlara maddi yardım yapılmasıdır. Cemiyetin mümkün olduğu kadar çabuk Filistin Komisyonunun işini yükleneyeceğini ve Filistin’deki Rus konsolosluğu ile Kudüs’teki Rus Misyonunun talimatları ve tavsiyesi ile faaliyetlerini uzlaştırmaya çalışacağı vurgulandı. Üyelik Cemiyetin amaçlarından biriyle ilgili olduğunu söyleyen bütün Ruslara açıldı ve Cemiyet başkan olarak İgnatev, Mansurov, Porfiri, Antonin ve Leonid gibi İmparatorluk ailesinin çoğunu içeren onursal üyelere birini başkan olarak seçmekte özgürdü³⁰⁰.”*

1889 yılında Khitrovo Cemiyetin sekreterliğine getirildi ve 1903’teki ölümüne kadar bu görevini sürdürdü. Aslında Cemiyeti tek başına yönetti, genişlemesi için ve ilk başarılarını elde etmesini kolaylaştıran şevki verdi. Cemiyet hakkındaki bilgilerin Rusya’da yayılması gerektiği yönündeki ihtiyacı ilk O fark etti ve 1885 yılında Rus İmparatorluğun kasabalarında şubelerinin açılması iznini elde etti. Bu fikir oldukça başarılıydı ve 1896’ya kadar Cemiyetin 20 şubesi oldu. 1902’ye kadar sayısı 43’e yükseldi. Her bir şube kitap dağıtarak kutsal topraklarda yapılanlar hakkında bilgi verdi. Cemiyetin sekreteri Rusların cemiyet hakkındaki bilgilerinin az olduğunu farkındaydı.

“ Yavaş ve dikkatli hareket etmek zorundaydık. Aksi halde Rusya’daki halk ” Fakirlik, ihtiyaç ve kederin sardığı Araplarla ne işimiz var?” diyecekti Cemiyetimizin Rusya’da örgütlenmesi sonucu Kudüs’le sıkı bir ilişki elde edildi. ”

³⁰⁰ Hopwood, D; a.g.e, s.104

Khitrovo cemiyeti 1.000 rublelik bir sermaye ile gelecekteki gelirinin ne olacağı belli olmadan kurmuştu. Ertesi yıl Çardan himayesini genişletmesi ve iki yıllığına parasal olarak desteklenmesi istendi. Çar himayesini genişletti ama parasal yardım yapmadı ve Cemiyet bağışlara ve hediyelere güvenmek zorunda kaldı ³⁰¹. Geriye yardım istenecek tek kaynak olarak Sinod kalmıştı. Khitrovo olumsuz görevlilerin bürokratik kontrolünden özgür olmak istemesine rağmen bu kaynağa yönelmek zorunda kaldı. Sinod tarafından Kiliselerde toplanan paralar “Palm Collection” olarak adlandırıldı ve Filistin için toplandığı kiliselerde ilan edildi.

Khitrovo cemiyeti Araplara duyduğu sempati yüzünden kurmuştu. O’ da kendinden öncekilerin tecrübelerine dayanarak Rumlar ve Ruslar arasındaki gerginliği vurgulamıştı:

“İlk yıl Cemiyet çalışmalarına başlar başlamaz Rum gazeteleri Panславizmin yeni bir uzantısı olarak bizi suçladılar. Hiçbir politik görevimiz olmadığını açıklamak görevimizdi. Aslında Cemiyet bu Panславist ilgi sayesinde yürüyordu, ancak ne Suriye ve Filistin’e ulaşmış olan Avrupa’daki Panславist politik hareketleri vurgulamak gerekliydi ne de cemiyetin bütün liderlerinin kaçınılmaz şekilde Rum karşıtı olduğunu vurgulamak ³⁰².”

Kudüs’te Cemiyetin ortaya çıkmasıyla bir zamanlar Rusya’da yaşamış olan ve Petersburg’daki Patriğin kutsamış olduğu yeni Patrik Nikodemos’un seçimi ile aynı zamana rastladı. Pekçok Rus yeni Patriğin Filistin’deki Rusları destekleyeceğini düşündü. Nikodemos Kudüs’e vardığında Cemiyet’in bütün çabalarının Rumlar tarafından engellendiğini gördü.

³⁰¹ Hopwood, D; a.g.e, s.105

³⁰² Hopwood, D; a.g.e, s.106

Ortodoks Arapların eğitimi üzerinde yoğunlaşan Cemiyetin Yehudiye’de(Judea) okul açmak için yaptığı bütün girişimler, Patrik tarafından

Rusya’nın kendisini görevden almak isteği yönünde değerlendirilerek muhalefetle karşılandı. 1883 yılında Khitrovo Rus okullarını sorumluluğunu üstlenecek birini aradı ve Şamlı bir Arap olan Moskova İlahiyat Fakültesi Mezunu Alexandr Kezma üzerinde seçimini yaptı.³⁰³ Kezma Filistin’deki Rus okullarının sistemini geliştirecek ve 1917 yılında Cemiyetin çözülmesine kadar bu görevine devam edecekti.

Procurator Pobedonostsev Dışişleri Bakanlığının itirazına rağmen Komisyonu feshetmek ve fonksiyonlarını Cemiyete devretmek üzere Mart 1889 yılında Cemiyetin kurucu anlaşmasını değiştirerek okudu³⁰⁴.

Nikodemos’un halefi Gerasimos Antakya’nın önceki patriği idi ve Cemiyetin çalışmalarına karşı çıkıyordu. Hem Çar hem de Rus hükümeti Filistin’deki Rum engellemelerinin farkındaydı. Rumlar Çar Nikola II.’nin tahta çıkması ile saldırılarını yenilemeleri için olumlu bir fırsat olduğunu düşündüler. Ekim 1895’de Rus Kilisesi Sinodu’na Cemiyetin faaliyetlerini eleştiren ve Rumlara karşı ön yargılı olduğunu anlatan bir momerandum gönderdiler³⁰⁵.

³⁰³ Hopwood, D; a.g.e, s.107

³⁰⁴ Hopwood, D; a.g.e, s.109

Çarın emridir:

-İdari ve mali işlerin Ortodoks Filistin Cemiyeti Meclisine devredilmesi.

Devam eden eklerde ise:

-Cemiyet İmparatorluğun unvanını taşıyacaktır.

-Cemiyet meclisinde Dış İşleri Bakanlığının ve Sinodun temsilcileri ve Başkan Yardımcısı Çar tarafından atanacaktır.

-Cemiyetin yıllık bütçesi ve raporları Çara gönderilecektir.

-Filistin Komisyonunun İdaresinin Cemiyetin Meclisine devredilmesi, Cemiyetin genel toplantısında tartışılmayacaktır.

³⁰⁵ Hopwood, D; a.g.e, s.112

Filistin cemiyetinin çalışmalarına Rusya veya başka yerlerde gösterilen tepkiler incelendiğinde ilginç sonuçlara ulaşılır. Yıllık raporlar başlangıçtaki güvenin ve üyelerinin sınırsız ufkunun kaybedildiğini göstermektedir.

Cemiyetin genişlemesine karşı çalışan bir grup vardı ve bu grup tek bir sebep veya birden fazla sebepten dolayı Cemiyetin haklarını çığneyerek Ruslara karşı Rum kilisesini destekleyerek engellemelerde bulundu. Bu kişiler arasında Kudüs Patrikhanesinde gösterişli bir biçimde yaşayan Mansurov ve başlangıçta Cemiyetin başkan yardımcısı olan T.I. Filippov'da vardı. Cemiyetin kuruluş aşamasında Khitrovo'nun hedeflerini onaylamışlardı. Fakat Cemiyetin Helen Piskoposluğuna sevgileri az olan Panslavluların kontrolü altına düştüğüne inanıyorlardı.

Bu arada 1856 Osmanlı Rus – Savaşı sonrası yüzünü Uzak ve Yakın Doğuya çevirmiş olan Rusya; 1905 Rus-Japon Savaşında yenilmesi ile bu Avrupa gücünün bir Asya ulusu tarafından yenilmesi büyük yankı buldu ve pek çok Asyalı ulusun ulusal duygularının güçlenmesine sebep oldu ³⁰⁶.

17-Cemiyetin Düşüşü

Rusların pek çok önemli beklentisinde olduğu gibi 1905 tarihi Filistin Cemiyetinin tarihinde de önemli bir dönüm noktasıydı. Bu yıla kadar iyilikle yapılan ikazlara rağmen, planları Suriye ve Filistin'deki Rus okulları ve kurumlarının gelişme ve büyümesinin devamı üzerinde yoğunlaşmıştır.

Khitrovo 1903 yılında ölmüş ve 1905 devrimi Grand Duke Sergei Sosyalist Devrim tarafından suikaste uğradığından zararı Cemiyete de dokunmuştu. Bu sebepten Cemiyet iki kurucusunu kaybetti ve şimdi ikinci kuşak bir adam tarafından yönetilecekti. Başkanlık Sergei'nin kardeşi Eliza Veta

³⁰⁶ Hopwood, D; a.g.e, s.113

Fedorovna'ya geçti. Şam'daki eski Rus Konsolosu Belyaev sekreterliğe atandı. Balyaev Dışişleri Bakanlığı ile olan bağlantısını devam ettirmek şartı ile görevi kabul etti.

Devrim sonrası laikliğin yayılması Cemiyetin işlerine olan ilgisizliğin artmasına yol açtı. Şubelerinin sayısı elliye yükselmesine rağmen üyelerinin sayısı sürekli olarak azaldı ve gelirleri düştü.³⁰⁷Rus- Japon Savaşı sırasında Rus Köylüsünün sempatisi Filistin'den savaş yaralılarına çevrildi ve halk arasında çıkan karışıklık Cemiyete olan yardım isteklerini de azalttı. Cemiyet, savaş sonrası aşılması zor güçlüklerle karşılaşınca hükümet yardımına dönmek zorunda kaldı³⁰⁸.

1913 Balkan Savaşları ve sonrasında 1914 I.Dünya Savaşı ile birlikte Protestan ve Katolik misyonerlerin artışı ile birlikte, Cemiyet Ortodoks Araplar arasındaki çalışmalarına devam etti. Gayrimüslimler için daha fazla özgürlük ve eşitlik sunan 1908 Meşrutiyet Anayasasının tadili memnunlukla karşılanmasına rağmen, Jön Türklerin azınlıkları yönetme şekli olan "Millet Sistemine" saldırılarının geleneksel yaşam tarzlarını rahatsız edeceğinden Ortodoks Arapların inançlarını sorgulamasına neden olmasından korktular.

1907 yılında Cemiyet Peterhof Sarayında yirmi beşinci yılını kutladı. Bu tarihi kadar olan çalışmaları Rus İdaresince başarılı görüldü³⁰⁹.

1915 baharında Rusların yüzyıllarca süren hayali gerçekleşmeye yaklaşır gibi görüldü. Boğazlar Rusların ellerine geçebilecek ve Ortodoks inancı bir kez daha Ayasofya'da kutlanabilecekti. Rusya'da kutsal yerlerin işgal

³⁰⁷ Hopwood, D; a.g.e, s.129

³⁰⁸ Hopwood, D; a.g.e, s.130

³⁰⁹ Hopwood, D; a.g.e, s.131

edilebileceğine dair tartışmalar vardı. Bu tartışmalarda Yafa'dan Kafkaslara bir koridor oluşturulması fikride yer alıyordu. Oysa 1916 Mayıs'ında Yakın Doğu üzerine yapılan Sykes-Picot anlaşması ile İngiltere ve Fransa kendi aralarında paylaşım yoluna gitmişler ve Filistin için daha çok uluslararası bir rejim önermişlerdi. Bu öneri Rusya tarafından da kabul edildi. 1917 Kasım ayında Bolşevik Hükümeti Çarlık Rusya'sının gizli Anlaşmalarını duyurdu. İhtilalin lideri Lenin , İstanbul'un işgalinden ve kendileri için hiçbir cazibesi olmayan Filistin'in kutsal yerlerinden daha acil problemler olduğunu düşünüyordu.

1914 yılında bankalar para transferini durdurduğu için Cemiyete para akışı kesildi. Osmanlı yönetimi Filistin'deki bütün Rus kurumları ve okulları kapatmıştı. İtalyan Konsolosluğu Rus vatandaşların işlerine bakmakla yükümlü tutuldu ³¹⁰. Rus hastanelerine askeri amaçla el konuldu, hacıları n kalacağı evler kışla ve kadınlara barınak olarak kullanıldı. Leonid'in de içlerinde yer aldığı Rus Papazları ve Konsoloslarının Türk Polisi tarafından Kudüs dışına kadar eşlik edilerek ayrılmalarına izin verildi ³¹¹.

18-Filistin'deki Rus Okulları

İmparatorluk Ortodoks Filistin Cemiyeti kutsal yerlerdeki Ortodoksluğu devam ettirmeyi ve desteklemeyi vaatmişti. Bu Ortodoks Arapları korumaya yönelik bir hayaldi. Ve bu hayali kiliseler yaparak ve tamir ederek, Arap

³¹⁰ Hopwood, D; a.g.e, s.134

³¹¹Hopwood, D; a.g.e, s.135" Belki de her şey kaybedilmişti. Devrimden sonraki birkaç yılda Kudüs elçiliği ile Rus Kilisesi ve Sinodun un yetkisi altındaki başpiskoposluk yeniden kuruldu.Yaşlıda olsalar Zeytin Dağın'ndaki kiliselerini koruyan Rus Keşişleri ve Rahibeleri vardı.1945 yılında Moskova'nın yeni Patriğinin seçilmesi ile birlikte İstanbul hariç Kahire, İskenderiye ve Beyrut'a yönelik ilk Ortadoğu ziyaretini gerçekleştirdi.Porfiri Uspenski, Cyril Naumov ve Antonin Kasputin tarafından mutlak suretle saygı ile karşılanan Kutsal Türbenin tahtına çıkış sembolik bir hareketti.İsrail yönetimindeki Rus elçiliği misyonun başı ve Rus elçisi olan Kudüs Patriğinin hazır bulunduğu katedralde hizmetler vererek çok geçmeden aktif hale geldi. 1964'de Rus hacılar elli yıllık bir aradan sonra tekrar kutsal yerlere dönmeye başladılar.

Papazları eğiterek yapabileceğine inanıyorlardı. Ancak bu politika Rum Patriklerinin amansız muhalefeti üzerine başarısız oldu ³¹².

Yerel talep üzerine ilk olarak bir köyde ortaya çıkmaya başlayan Rus okulları I.Dünya savaşı ile birlikte hızla yok oldular. Filistin'deki Rus memurların Ortodoks okulların ve öğretmenlerin yetersizliğinden yakınmaları ile birlikte, Filistin'e gönderilen misyon görevlilerinden birkaçı bu ihtiyaca çare bulmaya çalıştılar. Porfiri yeni okulların örgütlenmesinde aktif bir rol oynamıştı. Cyril Naumov ise Kudüs'te yeni okullar açılmasını reddetmiş ve Suriye'de mevcut birkaç okula sadaka dağıtmakla yetinmiştir. Üstelik eğitilmeleri için gizli bir şekilde genç Arapların Rusya'ya gönderilmelerinin hiçbir politik değeri olmamasından şikayetçiydi. O, Arap gençlerinin Rusya'da eğitilmelerini faydalı görüyor, fakat Rumlardan bağımsız ve gizemli davranıldığı takdirde fesada yol açacağını düşünüyordu. Antonin ise Batı Şeria'da bir kız okulu açmıştı³¹³. Filistin Rus Cemiyetinin kurulması için başlangıçta çok hevesli olan Khitrovo'nun ise Filistin'deki eğitim problemlerini düşünecek zamanı yoktu. Bir eğitimci değildi ve okulların donanımı, ders kitaplarının temini ve öğretmenlerin eğitilmesi için bir plan yapmamıştı ³¹⁴.Filistin'deki Rus eğitim programının başlıca hedefi her Ortodoks çocuğun en azından ilkokula gönderilmesiydi. Bu nedenle Cemiyet yeniden sadece Ortodoks nüfusun yoğun olduğu bölgelerde ve kasabalara yakın Ortodoks köylerinde okullar açmaya karar vermiştir. Bu okulların genel yöneticiliğine Cemiyetin temsilcisi olarak Alexandr Kezma getirildi. ³¹⁵Kızların eğitimi üzerinde yoğunlaşıldı ve 1885 yılında Nasıra'da bir kız okulu açıldı. Khitrovo'nun okullar üzerindeki çalışmaları da yeterli Arap öğretmen ve

³¹² Hopwood, D; a.g.e, s.137

³¹³ Hopwood, D; a.g.e, s.140

³¹⁴ Hopwood, D; a.g.e, s.141

³¹⁵ Hopwood, D; a.g.e, s.142

Arapça öğrenebilecek Rus öğretmeninin yokluğu ile yeniden sınırlandı. 1900 yılına kadar Suriye’de kırk bir okul ve beş yüz öğrenci ile devam etti ³¹⁶.

19-Ortodoks Arap Milliyetçiliği

Antakya ve Kudüs Patrikhanelerinde Rum idaresi Araplara hükmediyordu. 19.yy ikinci yarısında Arapların Rumlara olan öfkesi arttı ve bazı sebeplerden isyana yol açacak şeyler ortaya çıktı. Bağımsızlıklarını ve kendi kimliklerini ileri sürerek Arapların arzu ettikleri ulusal duyguların artışı bu sorunlu unsurları avlamaya hazır olan Rusya tarafından beslendi. Antakya Kudüs’ten daha eski bir patrikhane olmasına rağmen daha az önemli, daha az varlıklı ve Rusya’da neredeyse bilinmiyordu. Şam 19.yy’a kadar Avrupa etkisine kapalı kalmıştı ve Rus Kilisesi ile Hükümeti prensip olarak Doğu Akdeniz kıyıları ve Kudüs ile bizzat ilgiliydi. Ulusal hareketin galip geldiği yer Antakya’ydı. Rumların bağımsızlık sevdası Antakya kilisesini rahatsız etti. Rum Patrik ve Arap cemaat arasındaki ulusal farklılık vurgulandı. Arapların Osmanlı vatandaşı olarak kabul ettikleri Rumlar yabancı ve devlet düşmanı haline gelmişti ³¹⁷.

Arapların bağımsızlık yolundaki ilk istekleri 1872’deki Bulgar Kilisesi üzerine doğan kriz esnasında yapılmıştır ³¹⁸.

Sonraki patriğin seçimi ulusal hareketliliğin ve Arap Patrik seçme amacını ilan eden entrikanın patlak vereceğinin işaretiydi. Fakat Filistin Cemiyetinin ve Şam’daki Rus Konsolosunun varlığı olmadan Rum Hükümeti ile birlikte İstanbul ve Kudüs Patriklerinin güçleri ve varlıklarıyla muhalefet

³¹⁶ Hopwood, D; a.g.e, s.150

³¹⁷ Hopwood, D; a.g.e, s.159

³¹⁸ Hopwood, D; a.g.e, s.160”Bu kriz Bulgar Kilisesinin Fener Rum Patrikhanesi’nden ayrılarak bağımsız olmak istemesi üzerine doğmuştur.”

etmeleri zayıf bir ihtimaldi. Rumlar hepsi Rusların etkisi altında oldukları için patriklik görevine hiçbir Arabın uygun olmadığını tartıştılar.³¹⁹ Sonunda 1885 yılında Osmanlı Hükümeti ikna edilerek bir Rum ve aynı zamanda Kutsal Türbe Kardeşliğinin üyesi olan Gerasimos'un seçimi onaylandı.

Araplar, Antakya'nın Kudüs'ten daha fazla ihtiyacı olduğuna ve bunu sadece bir Arabın sağlayabileceğine inandılar. Rumlar bir Arabın Patriklik için gereken yeteneğe sahip olduğuna inanmıyorlardı ve Şam'daki Patrikhaneyi Arap entrikalarını merkezi haline geldiği için uyardılar. Şam'ın Ortodoks ileri gelenleri anlaşmazlıkları büyük ölçüde giderdiler. Patrikliğe bir Arabın seçilmesine karşı olan Araplar bile vardı³²⁰. Ancak Patriğin Arap olmasını isteyenlerin şiddetli muhalefeti ve özellikle Rus Konsolosu Balyaev'in desteği ve entrikaları sonucu 1899 yılında Arap asıllı Meletios Patrikliğe seçildi. Bu seçim II. Abdülhamit tarafından onaylandı. Ancak Patrik İstanbul, Kudüs ve İskenderiye Patrikhaneleri tarafından tanınmadı.

Rusya bütün bunlara rağmen resmiyette bu Arap zaferinin hiçbir itibarı olmadığını ileri sürdü.

Meletios'dan sonra yine Arab asıllı Gregory Haddad Antakya Patriği oldu. Onun Patrikliği de Rumlar tarafından muhalefetle karşılandı. Meletios gibi sadece Romanya ve diğer Slav Kiliselerince tanındı. Gregory yardımlarından dolayı Rusya'ya şükran borçlu olmasına ve patrikhanesinde çalışması için Filistin Cemiyetine izin vermeye hazır olmasına rağmen Rusya ile Araplar arasındaki ilişkiyi kolaylaştırmadı. Araplar Rusya'dan gelecek paraya güvenmekle güç duruma düştüler . Çünkü kiliselerinin tam anlamda bağımsız olmalarını istiyorlardı

³¹⁹ Hopwood, D; a.g.e, s.162

³²⁰ Hopwood, D; a.g.e, s.163

Bu zorluklara rağmen Gregory Haddad'ın yönetimindeki Antakya Patrikhanesi kendi deyimiyle an-nahda³²¹ hareketinin sadece Rusların yardımı ile mümkün olabilecek olan düşüncesini gerçekleştirmeye çalıştı. Gregory ile Cemiyet arasındaki bağlar 1913 yılında Cemiyetin onursal üyesi yapılmak için gittiği Rusya ziyareti sırasında güçlendirildi.

20-Kutsal Yerler Sorunu ve 1856 Osmanlı-Rus Savaşı

Makamat-ı Mukaddese denilen yerler Kudüs'te Hz.İsa'nın doğduğu Beytüllahim Manastırı ile Merkadı³²² İsa ve Kilisesi, Merkadı Meryem ve Kilisesi gibi mabetleri içermektedir. Muhtelif Hıristiyan Mezheplerinin de buralarda ayin yapma hakkı bulunmakla beraber, buraların anahtarlarının muhafazası, temizlik ve bakımlarının yapılması Kanuni devrinde Katolıklere bırakılmıştı. Daha sonra Fransa ile olan bazı anlaşmazlıklar sonucu bu hak 1634 yılında Ortodoks Kilisesine verilmiştir. O tarihten itibaren de bu konu iki mezhebin kilisesi arasında sürekli olarak ihtilaf konusu olmuştur³²³. Osmanlı Devleti çeşitli tarihlerde çıkardığı fermanlarla bazen Katoliklerin bazen de Ortodoksların bu bölgedeki haklarını teyit etmek zorunda kalmıştır. Bu fermanların sayısı o kadar fazdır ki, kutsal yerler sorunu ortaya çıktığında tarafların haklarını tespit etmek uzun zaman almıştır³²⁴.

Yönetime geçen Rus Çarlarının çoğu Osmanlı İmparatorluğunun yakın bir zamanda yıkılması üzerine konuşurken, Rus Dışişleri Bakanı Nesselrode'ın politikası Karadeniz ve Boğazların güvenliğinin zayıf bir komşu ve tampon bir bölge olarak Osmanlı'nın elinde olmasıydı. Bunun da ilk şartı Osmanlı'nın diğer devletlerdence Rusya'dan daha çok korkmasıydı.

³²¹ *an-nahda:uyaniş veya yenilenme*

³²² Merkad:Yatacak yer, kabir .

³²³ Gürün, K.;Ermeni Dosyası,s.90

³²⁴ Bozkurt,G;a.g.e, s.45

Kutsal yerlerde çeşitli dinler arasında olan denge Rusya'nın Ortodoks politika gütmeye başlaması ile 1829'dan sonra Fransa tarafından korunan Latinler aleyhine bozulmuştur³²⁵. Ancak Rusya 1852 yılına kadar İstanbul'da ki ağırlığının çoğunu Fransa'ya kaptırmıştı. Bu politik meydan okuma ileri zamanlardaki çatışmalarla Rusya ve Fransa'nın öncülüğünde Filistin'de de Ortodoks ve Katolikler arasında devam etti.

1853-1856 yılları arasındaki savaşın çıkış sebebineydi? Aslında savaşın çıkış sebepleri 1856 yılına kadar safhalar halinde gelişmiştir. Bu sebepler konu ile ilgili kaynaklarda farklı olaylara dayandırılmaktadır. Bazılarında Kudüs'teki Kamame Kilisesi'nin anahtarlarının sahipliği ve Kilisenin tamiri meselesi, bazılarında kutsal yerlerin bakım ve temizliği veya Beytullahim'deki gümüş yıldız sebep olarak gösterilmektedir. Ancak bu sebeplerin hepsinin bulunduğu ortak nokta büyük güçlerin aralarındaki rekabet ve Osmanlı İmparatorluğuna karşı tutumlarında meydana gelen farklılıktır. Kutsal yerler üzerindeki çatışma ise bu rekabeti körükleyen bir mazeret olmuştur. Konunun ne Müslümanlarla ne de Osmanlı ile alakası olmamasına rağmen Kudüs'ün İmparatorluk sınırları içerisinde oluşu Osmanlıyı da ihtilafın içine çekmiştir³²⁶.

1847 yılında Beytullahim'deki Hz.İsa'nın doğduğu yeri işaret eden gümüş yıldız Latince olarak yazıldığı için kaldırılmıştı ve suçluların Rumlar olduğu düşünülüyordu³²⁷. 1851 yılında Fransız Hükümeti 1740 Belgrat Anlaşmasınının 33.maddesine dayanarak, bir nota ile Beytullahim'in Kiliselerinde belirli özel haklar verilmesi ve yıldızın yenisi ile değiştirilmesini talep etti. Babıali Fransa'nın bu istekleri üzerine, elindeki tüm ferman ve belgeleri incelemek üzere bir komisyon kuracağını bildirdi. Katolik ve Ortodoks üyelerin

³²⁵ Bozkurt,G;a.g.e.,s.44

³²⁶ Gürün, K.,a.g.e.,s.90

³²⁷ Hopwood, D.,a.g.e. s.46

de bulunduğu bu komisyon 1851 Haziran ayında çalışmalarına başladı ³²⁸. Derhal Rusya'nın karşı fikirleri ortaya ıktı. Sonunda komisyon kararını açıkladı ve Beytullahim Kilisesi'nin anahtarları Latinlere verilirken, Ortodoksların Zeytin Dağı'ndaki Kilisede ayin yapabileceklerini kabul eden bir ferman yayınladı. Bazı kutsal yerlerin tüm Hıristiyan mezheplerinin , bir kısım yerlerin ise sadece Katolik ve Ortodoksların ortak malı olduğu açıklandı. 9 şubat 1851'de bu fermanın birer koyası Ortodokslara, Katolıklere, Fransız elçisine, Kudüs'teki kadı ve meclis üyelerine yollandı³²⁹.Fermanın uygulanmasını sağlamak üzere Kudüs'e gönderilen Osmanlı temsilcisi Afif Bey Rus Konsolosu Bazilli tarafından sürekli olarak dikte edilmesine rağmen fermanın halka ilan edilmesindeki isteği reddetti. Çünkü fermanın okunmaması yönünde İstanbul'dan talimat almıştı. 22 Aralık'ta yıldız Baytullahim'e yeniden yerleştirildi ve Rus Hükümeti Ortodoksluk adına tazminat ödenmesi çağırısında bulundu. Ancak Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmedi.

Rus Generali Prens Mençikof Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks tebaası zerindeki Rus himayesinin açıkça kabulünü istemek için İstanbul'a gönderildi. Bu arada Rus ordusu Tuna'ya doğru harekete geçmişti. Mençikof sadece kutsal yerler probleminin zm için değil aynı zamanda dört Rum Patriğinin imtiyazlarını pekiştirmek ve ömür boyu seçilmelerini sağlamak, Babıalı'nın seçimlere karışmasını istememekteydi. Ayrıca Filistin'deki Ortodoks hacıların korunması, Kudüs'te bir Rus Kilisesi'nin inşası, zaman zaman Rusya'ya tanınan haklarla ilgili Padişah fermanlarının tanınması ve teyidi ile Küçük Kaynarca Anlaşması'nın yürürlüğe konmasını da istemekteydi.

Osmanlı, 1740 Anlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki Latinlerin hamisi rolünü üstlenen Fransa ile barışın bozulmasını istemiyordu ve

³²⁸ Bozkurt,G;a.g.e.,s.47

³²⁹ Bozkurt,G;a.g.e.,s.48

İngilizlerin desteğini de yanına almıştı. İngiliz Elçisi Straford Canning'in güçlü desteği ile Osmanlı Sultanı Abdülaziz himaye fikrini reddetti ve Canning'in uzlaşma yönündeki önerisi üzerinde anlaşıldı. İngiliz elçisinin de tavsiyeleri ile 5 Mayıs 1853'te çıkarılan yeni bir fermanla bütün Hıristiyan Kiliselerinin, özellikle Ortodoks Kilisesi'nin haklarının korunacağı bildirildi ³³⁰.

Rusya gerçek amacını yıldızın yerine konulmasından daha fazlasıyla tatmin olacağını göstererek ortaya koyuyordu. Hamilik yönündeki iddialarını genişletti ve yeniledi. Ayrıca diğer Hıristiyan topluluklara tanınmış bütün haklar ve imtiyazların Ortodoks Kilisesine de verilmesini isteyen bir anlaşma yapmayı istedi. 10 Mayıs'ta Rıfat Paşa Mençikof'a gönderdiği notada "Sultanın Hıristiyan tebaasının hak ve imtiyazlarını sonuna kadar korumaya hazır olduğunu, Ortodokslar hakkında bir ferman daha çıkarabileceğini ancak tek taraflı ve bağımsızlıklarını sınırlayıcı bir taahhüdü içeren anlaşmanın Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine Rusya'nın müdahale hakkını elde etmesine izin vermek olduğunu ileri sürerek" reddetti.

Yine Reşit Paşa'nın 18 Mayıs 1853 tarihli Mençikof'a gönderdiği mektupta: "*Sultanın iyi niyetine rağmen, Prensın yazılı ve sözlü olarak iletmiş isteklerinde şüphe ve itiatlılık olduğunun esefle görüldüğü*" belirtilerek "*Sultanın bütün tebaasının eşit ve bir Hıristiyan grup veya tebaaya tanınan imtiyazların doğal olarak Ortodoks tebaa içi de geçerli olduğunu, Sultanı bu konudaki iyi niyetinin bir sorun haline getirilmesinden üzüntü duyduğunu, Kudüs'te hastane ve kilise yapımını*

³³⁰Bozkurt,G.;a.g.e, s51 "Görüldüğü gibi Babıali sözünü tutmakta ama tarafları memnun edememektedir. Lord S.Redcliffe Nisan 1853'de İstanbul'dan Earlof Clarendon' a yazdığı mektubunda Mençikof'un " Ortodoks Patrikliğinde yenilik önerdiğini, örneğin patriklik seçiminin ömür boyu olması ve Babıali'nin onayından bağımsız yapılmasını,Rum ve Ermeni uyrukların dini konularda korunmasının daha açık bir tanımının yapılmasını" istediğini yazdıktan sonra "Kutsal yerler meselesini Rusya'nın gizli tekliflerinden ayırmaya gayret edilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Gerçektende sorun dini olmaktan çok politiktir ve büyük devletlerin Osmanlı topraklarında gözü olmasından kaynaklanmaktadır."

kabul ettiğini, Babıali'nin bu konuya ve Kudüs'teki Rus rahiplerine ilişkin birer senet çıkarmaya da hazır olduğunu" ifade etmiştir.

Mençikof Reşit Paşa'nın mektubuna verdiği cevapta; bu söylenenlerin yetersiz olduğunu açıkladı.

Babıali Haziran başında tüm millet şeflerine verilen bir fermanla Ortodoks Kilise ve Papazlarına verilen imtiyazları teyit etti. Rus elçisi ise; Osmanlı Hükümeti'nin kendi isteklerini yerine getirmek yerine dini toplulukların imtiyazlarını teyid eden fermanlar çıkarmakla yetinmesi üzerine Rus elçiliğindeki maiyetini de yanına alarak İstanbul'u terk etti ³³¹.

İlerleyen müzakereler görüşmelerin faydasız olduğunu ortaya koydu ve Rusya 1853 Ekim ayında Tuna boylarını istila etti. Rusya bunu yaparken Avusturya ve Prusya'nın kendisine sadık kalacağını ve Balkanlar'daki gayrimüslim halk ile İran Hükümetini Osmanlıya karşı ayaklandırmayı ümit etmiş, Fransa ve İngiltere'nin ittifak yapacağına ihtimal vermemiştir ³³².

Bu arada Kudüs'te Beytullahim Kilisesinde bütün Ortodoks Arapların Çara karşı Osmanlı Sultanının zafer kazanması için dua edilmesini isteyen bir ferman okundu. Savaş karşısında Filistinli Rumlar iki durumla karşı karşıya kaldı. Birincisi sürekli olarak Ruslarla ilişkileri olduğunu inkar etmek, ikincisi ise Türklerin amaçlarına sadakatle bağlı olduklarını vurgulamak.

Pek çok Rus bu savaşı kutsal yerlerin sahipliğini elde etmek için dini bir savaş, bir haçlı seferi olarak görüyordu. Ruslar Doğu Beyazıt'ı işgal etmek ve Erzurum'u tehdit etmek için Ermenilerin vasıtası ile de güneye hareket etmişlerdi.

³³¹ Bozkurt,G.;a.g.e, s.53

³³² Ercan, Y.,Kudüs Kilisesi s.160

Savaş 1856 Paris anlaşması ile son bulmuştu. Anlaşma imzalanmadan kısa bir süre önce Osmanlı Hükümeti “Islahat Fermanını” yayınlamış ve bu Fermana dayanarak hiçbir ülkenin iç işlerine karışamayacağını ortaya koymak istemiştir. Osmanlı'nın bu Fermanı yayınlamasındaki amacı Ortodoks Hıristiyanları koruma hakkının kendinde olduğunu ileri süren Rusya'nın bu iddialarını zayıflatmaktı. Rus Dış İşleri Bakanı Gorchakov'un Osmanlı'nın Rusya Sefirine Islahat Fermanı ile ilgili daha sonra yaptığı yorumda “*Hattı Hümayununuzu hiç beğenmiyorum. Bu hat on yıl önce çıkarılıp bedeli hiç ödenmeyen bir poliçeye benzer. Bence Hıristiyanlara muhtariyet vermekten başka çare yoktur*” demiştir³³³.

Anlaşmaya taraf olan büyük devletlerde Rusya'nın Osmanlı'nın iç işlerine müdahaleye izin veren herhangi bir hakkı elde etmesini reddettiler. Rusya gönülsüz bir şekilde anlaşmayı imzalamış ve sonrasında mümkün olduğunca anlaşmanın getirdiği sınırlamalardan kurtulmayı hedeflemiştir.

³³³ Bozkurt,G.;a.g.e, s.70

V.BÖLÜM

SÜRYANİLER VE RUSYA

1-Tevrat'ın Kayıp Kabilesi

Mezopotamya Hıristiyanlığın ilk yayıldığı bölgelerden biri olmuştur. Önce batılı seyyahlar sonra da Hıristiyan misyonerler tarafından keşfedilen Aramiler eski ahitte, yani Tevrat'ta, kayıp kabile olarak geçmekteydiler. Aramiler havari Thomas'ın girişimi ile Hıristiyanlığı kabul etmişler ve bölge halkı bunları diğer putperest Aramiler'den ayırmak için "Suriyeli" anlamına gelen "Süryani" ismini vermişlerdir. Süryaniler'in ilk Hıristiyanlar oldukları ve Aramice konuştukları bilinmektedir ³³⁵.

19.yy başlarına kadar Doğu Hıristiyanlığının iki kolu olan Yakubuluk ve Nesturilik³³⁶ mezheplerinden birine mensup olan Süryaniler, Osmanlı İmparatorluğu ve İran topraklarında az bilinen küçük topluluklar olarak yaşamaktaydılar. Hıristiyanlığın Ermeniler tarafından kabulünde önemli bir rol oynayan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Süryaniler, ilk Ermenice İncilin Süryanice'den çevrilmesi bunun kanıtıdır, farklı kiliselere mensup cemaatler olarak yaşıyorlardı. Bunlar Süryani Kadim yani Yakubi ya da Batı Süryani Ortodoks Kilisesi, Nesturi yani Doğu Süryani Kilisesi, Süryani Katolik Kilisesi, Keldani Kilisesi, Melkit ve Maruni Kiliseleri ile Süryani Protestan Kiliseleriydi.

³³⁵ Özdemir B; *Süryanilerin Dünü Bugünü(1.Dünya savaşında Süryaniler)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2009, s.131

³³⁶Nesturilik (Nasturilik); kurucusu Nestorius olan bir Hıristiyan mezhebidir. 428 yılında İstanbul patriği olan Nestorius, Hz. İsa'nın, hem tanrı hem de insan olarak nitelenmesine karşı çıktı. Hz. İsa'nın tanrısal ve insan olmak üzere iki yönü olduğunu söyledi. Ancak bu iki ayrı niteliğin öze birleşmeyip manevi bir birleşme şeklinde ve görünüşte olduğunu anlattı. Hz. Meryem'in Tanrı'nın annesi (Theotekos) değil, Hz. İsa'nın annesi (Khistotokos) olduğunu savundu. Bu düşüncelerinden dolayı kısa sürede görevinden alındı ve hemen sürüldü (431). Bizans'ta kendisine yer bulamayan Nesturilik doğuya kaydı. Nesturi Papazları Çin, Hindistan ve Moğolistan'a kadar bu mezhebi yaymak için dolaştılar. İslâmiyet'in başlangıcında Hz. Muhammed (s.a.v.), Nesturilere dokunmadı ve onlarla iyi ilişkiler kurdu. Bu davranış da Nesturiliğin yayılmasının sürmesine yardımcı oldu.

Merkezi bir yapılanma içerisinde örgütlenen Osmanlı yönetimi, İmparatorlukta Hıristiyanları İstanbul'da bulunan ve devlet hiyerarşisinde bulunmayan Rum Milleti Patrikliği ve Ermeni Milleti Patrikliklerinden birini muhatap alarak yönetmişlerdir. Süryaniler de kendi ayin ve usullerine göre değişen tercih noktasında ve fetih öncesi konumları korunarak bu iki Patriklikten birine bağlanmışlardır.

Süryani Kadim Kilisesi fetih öncesi yapılanması göz önüne alınarak Ermeni Milleti Patrikliğine bağlanmış ve 1912 yılında bu cemaat içinde Ermeni Milleti Nizamnamesine benzer bir Nizamname hazırlanmıştır.

Nesturiler olarak bilinen ve merkezi Hakkari yakınlarındaki Koçanis Köyü olan Doğu Süryani Kilisesi Patrikliği ise Mardin merkezli Süryani Kadim Patrikliğine bağlı olarak İstanbul Ermeni Patrikliği tarafından temsil edilmiştir. Bu nedenle nüfus kayıtlarına Ortodoks Ermeniler olarak geçmişlerdir ³³⁷.

2-Rusya'nın En Küçük Müttefiki

Nesturiler'in kapalı bir toplum olarak dağlık bölgelerde aşiret yapılanması içerisinde yaşamaları nedeniyle Osmanlı yönetimi tarafından fazla dikkate alınmamışlardır ³³⁸.

Nesturiler I.Dünya savaşı başladığında kendilerinin kaçınılmaz bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf Devletlerinin arasındaki mücadelenin ortasında buldular. Yakubiler Osmanlı yönetimine sadık kalarak savaş sırasında sessizliklerini korurlarken, Hakkari ve Hakkari'nin İran sınırına yakın

³³⁷ Özdemir, B; a.g.e, s.52

³³⁸ Özdemir, B; a.g.e, s.34

çok küçük bir bölgesinde yoğunluk kazanan Nesturiler ³³⁹Rusya'nın da teşviki ile taraf oldular ve W.A Wigram'ın da deyimi ile Our Smallest Ally "en küçük müttefik" olarak İtilaf Devletlerinin yanında yer aldılar ³⁴⁰.

Oysa Rusların Nesturiler arasında düzen çevirdiğini bilen Osmanlı yönetimi Van Valisi Tahsin Paşa aracılığı ile Ağustos 1914'te Süryani Patriği Mar Shimoun'a Osmanlı savaşa girdiği taktirde Süryanilerin tarafsız olmaları önermiş, karşılığında Süryanilerin yakınmakta oldukları mali, idari, ve dini tüm sorunların ele alınarak çözüleceği yönünde vaade bulunmuştur. Patrik ise Türklerin Süryanilere kötü muamele yapmaması halinde tarafsız kalacağına söz vermiştir ³⁴¹.

Rusya, misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı İmparatorluğu ile olan politik ilişkilerdeki etkisini İngiltere ve Fransa örneklerinde gördükten sonra bu tür faaliyetleri diğer Rus Hükümeti eli ile gerçekleştirmeye çalışmıştır. Kurduğu Rus misyonerlik cemiyetleri Osmanlı topraklarında Rusya'nın politik çıkarları doğrultusunda yönlendirilmişler ve çalışmışlardır.

Rusya'nın Süryaniler'in yaşadığı bölgelerle olan ilişkisi coğrafi yakınlık dolayısı ile batılı ülkelerinkinden daha önce başlamıştır. 19.yy'da Kafkasya'da varlığını hissettirmeye başlaması ile birlikte gerek İran gerekse Osmanlı topraklarındaki Süryaniler ile iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. Bölgede yaşayan diğer unsur olan Kürtlerle karşılaştırıldığında Hıristiyan olan ve Ortodoks Kilisesinin ilgi alanına giren Süryaniler ile yakınlaşma daha ilgi çekicidir. 1804-1813 Rus- İran savaşı ve 1807-1812 Osmanlı Rus Savaşları

³³⁹ Özdemir, B; a.g.e, s.53

³⁴⁰ Özdemir, B; a.g.e, s.13

³⁴¹ Sonyel, R.S;Türkiye'deki Süryaniler, I.Dünya Savaşı Günlerinde Güçlü Devletlerce Nasıl aldatıldılar, *XII.Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, s.3.

Süryaniler'in Rusya ile yakınlaşmalarına ve Süryani din adamlarının Rus Ortodoks Kilisesi ile ilişkiye girmelerine neden olmuştur.

Rus Ortodoks Kilisesine mensup misyonerler ilk merkezlerini 1897 yılında İran'a bağlı Urmiye'de açmışlardır. Bu tarihten itibaren önemli sayıda yerli Hıristiyan'ın Rus Ortodoks Kilisesine bağlandığı görülür. Bu süreç Rusya'nın güçlü bir devlet olarak önce Kafkaslarda sonra İran Azerbaycan'ında kendisini hissettirmesi ve 1910 yılından itibaren bölgeyi işgal etmesi ile hızlanmıştır.

Nesturilere göre Rusya diğer batılı devletlere göre Osmanlı ve İran yönetimlerine karşı çok daha güçlü ve himayeci durumundaydı. Böylece ilk adımlarını Rus Ortodoks Kilisesine bağlanmakla atmış oldular. İngiliz misyonunun bölgeden çekilmesi ile birlikte Rus misyonerler İngiliz misyonerlerin açtığı çok sayıda köy okulunu devralarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

19.yy sonu itibarı ile Rus misyonerlerin doğrudan Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan Nesturiler arasında doğrudan bir faaliyeti söz konusu değildir. Bunu pek çok nedeni olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin komşusu olan Rusya'nın misyonerlerine batılı devlet misyonerlerine gösterdiği kadar müsamaha göstermemiş olmasının yanı sıra, bölgedeki batılı misyon kuruluşlarının da Rus misyonerleri rakip olarak görmelerinin etkisi olmuştur. Diğer taraftan Rus misyonerlerin kadim Süryanilerin yaşadığı bölgeler olan Mardin ve Midyat'ta faaliyetlerine rastlanmaktadır. Zaman zaman Rusya'nın Van Konsolosluğu'ndaki görevlilerin Süryanilerin yaşadığı Mardin, Midyat, Silvan, Lice gibi kazalarda değişik

bahaneler ile gezi yaptıkları bilinmekte ise de Rusya bu bölgelerde misyonerlik faaliyetleri yürütmemiştir³⁴².

Kendisinin Osmanlı topraklarındaki Hıristiyanların koruyucusu olarak gören Rusya'nın Süryani Nesturilerle olan ilişkisi de farklı bir örnek oluşturmaktadır. Nesturilerin tamamen politik düşüncelerle Rus Ortodoks Kilisesine yaklaşmaları sonucu 1886 yılında bölgede görülmeye başlayan Rus Misyonerler Ortodoks mezhebini kabul etmeleri karşılığında Nesturilere politik destek vermeyi vaadettiler. Böylece Rusya'nın bölgedeki etkisinin artmasını sağladılar. Ardından bölge 1910 yılında Rus işgaline uğradı.

Rus misyonerler Nesturiler arasındaki faaliyetlerini iyice arttırdılar. Aslında ne Nesturilerin mezheplerinden bir şikayetleri vardı, ne de Ruslar Nesturilerin çok iyi birer Ortodoks olacaklarını düşünüyorlardı. Nesturiler'in bütün istediği bölgede Rus himayesinde olmaktı. Çünkü bunu kendileri için en uygun yaşam standardını getireceğine inanıyorlardı. Rusya ise Kafkasya'daki yayılmasını devam ettirmek ve bu Hıristiyan topluluk sayesinde bölgede varlığını kuvvetlendirmek istiyordu. Sonuçta bu politik alış verişte yine din kullanılarak her iki tarafta istediğine ulaşmak istiyordu.

Fakat Hıristiyanlık tarihinde önemli bir görüş ayrılığı sonucu ortaya çıkan ve yüzyıllardır varlığını Patrik Nestoryus'a atfeden bu halk şimdi öğretilerinin reddediyor ve yüzyıllardır sürdürdükleri öğretilerine ters bir şekilde davranıyorlardı³⁴³.

³⁴² Özdemir, B; a.g.e, s.22

³⁴³ Özdemir, B; a.g.e, s.31-32

2 Kasım 1914'te Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açması üzerine Nesturiler taraf olarak Ruslara dahil olmuşlardır. 2 Mayıs 1915'te Osmanlı İmparatorluğu'na resmen savaş ilan eden Nesturiler 1917 yılına kadar Doğu Anadolu'da oluşturdukları askeri birliklerle Rusların yanında savaşmışlardır.

Kafkasya ve Mezopotamya arasındaki bölgenin güvenliği açısından Nesturilere önem veren ve vazgeçilmez bir faktör olarak bakan diğer bir devlet ise İngiltere idi³⁴⁴. 28 Mart 1913'te İngiltere'nin Musul Konsolosu'nun İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisine yazdığı raporda; " *Süryani Nesturilerin Ruslarla çok sıkı ilişkileri olduğunu ve Patrik Mar Şimun'un nüfusunun Ruslar tarafından bölgede Rus etkisini arttırmak amacı ile kullanıldığını* " ifade etmekteydi.

18 Nisan 1915'te Nesturi Patriği Mar Benyamin Şimun başkanlığında bir toplantı yapan aşiret reisleri İtilaf Devletleri yanında savaşa katılma kararı alırlar. Aralarında Patriğin amacasının da bulunduğu Osmanlı Devleti taraftarları öldürülürler³⁴⁵. Osmanlı İmparatorluğu savaşa girdikten sonra Türk Ordusunun Doğuda harekete geçtiği haberi üzerine bu kuvvete karşı koyamayacağını anlayan Rusya hızlı bir şekilde Süryaniler'i askere kaydediyor ve onardan bir alay teşkil ederek silahlandırıyor. Bu alay pek çok çatışmaya katılarak başarılı olmuş ve Rusya'nın hayranlığını kazanmıştır³⁴⁶. Mar Şimun Rus Doğu Orduları Komutanı Çernobuzov ile temasa geçerek tüfek ve cephane ister ve kendisine 20.000 tüfek verileceğine dair söz verilir. Bir süre sonra beklemediği bir cevapla karşılaşır. Kendisine Batı cephesindeki baskı nedeni ile Rus ordularının İran'dan çekilmekte olduğu ve özür dileyerek yardım edemeyecekleri bildirilir. Bu kötü haber Süryani Nesturileri önce Kürt aşiretlerin kuvvetleri ile sonrada Osmanlı Birlikleri ile karşı karşıya bırakır.

³⁴⁴ Özdemir, B; a.g.e, s.27

³⁴⁵ Özdemir, B; a.g.e, s.74

³⁴⁶ Sonyel, R.S; a.g.e; s.3

Buldukları bölgede daha fazla direnemeyeceklerini anlayan Nesturiler Patrik Şimun liderliğinde Hakkari'den Salmas ve Urmiyeye doğru topluca göçe başlarlar. Kimi çarpışmalarda kimi ise hastalıktan ölür. Ruslara ajanlık yapanlar veya Türklere karşı Savaşanlar idam edilir. Bir süreliğine Osmanlı yönetimi altında Katolik ve Amerikan Misyonu sayesinde yaşamaya başlarlar³⁴⁷ .

Ruslar tarafından adeta yüz üstü bırakılan Nesturilere İngiliz Savaş Kabinesi'nin Doğu Komitesi tarafından yardımları karşılığında bağımsızlık sözü verilmişti. Rusların çekilmesi ile hamisiz kalan Nesturiler , aynı bölgede yüzyıllardır birlikte yaşayan Müslüman halktan ve tebaası oldukları Osmanlı yönetiminden korktular³⁴⁸.

³⁴⁷ Özdemir, B; a.g.e, s.74

³⁴⁸ Özdemir, B; a.g.e, s.78

SONUÇ

Rusya'nın 988 yılında Hıristiyanlığı kabul etmesiyle başlayan Ortodoksluğun lideri ve hamisi olma, bu dini mezhebi teo-politik araç olarak kullanarak yayılcı hedeflerine ulaşma yönündeki çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Bunun sebeplerinin başında; Rus devleti idarecileriyle dış politikayı yürüten diplomatlar ve Rus Kilisesi ruhanileri arasında fikir birliğinin olmaması, bunlar arasındaki çekişmeler ve rekabet gelmektedir.

Diğer bir önemli etken ise; Rusya'nın Ortodoksluğun liderliği konusunda Rumlarla sürekli çekişme halinde olmasıdır. Başlangıçta Bizans Kilisesi vasıtası ile Hıristiyanlığı kabul eden Rusya, Bizans'ın yıkılışına kadar bu kilisenin etkisinde kalmış, hatta Rus Kilisesi'nin yönetiminde Rum asıllı ruhanilere yer vermiştir. Bizans İmparatorluğu'nun yıkılışı ve Rus Kilisesi'nin bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Fener Rum Kilisesinden ayrı hareket etmeye başlamıştır. Bu durum Fener Patrikliği başta olmak üzere önde gelen diğer Patrikliklerin yönetiminde olan Rumlarla sürekli rekabet halinde olmalarına neden olmuştur.

Bir başka etken; Rusya'nın Osmanlı topraklarında gözü olan diğer güçlü devletlere göre Osmanlı vatandaşı olan Hıristiyan azınlıkları himaye etme ve kendi çıkarları doğrultusunda kullanma konusunda yanlış politikalar uygulamasıdır. Çünkü diğer devletler kendi mezheplerini yayma ve etkin kılmaya çalışırken eğitime büyük önem vermişler, Osmanlı coğrafyası genelinde okullar açmışlar, özellikle kendi dillerinde eğitim vermişler, diğer mezheplerden kendi mezheplerine geçiş için misyonerlik faaliyetlerini aktif

şekilde sürdürmüşlerdir. Rusya ise; başlangıçta Ortodoks Hıristiyanlara sadakalar dağıtmak, maddi yardımlar yapmak ve armağanlar göndermekle yetinmiştir. Bu yöntemle çıkarlarına ulaşma yönünde batılı devletler karşısında başarılı olamayacağını anlayınca misyon faaliyetlerinde en çok başarılı olan Fransa'nın bu başarısının eğitim yönündeki faaliyetlere ağırlık vermesinden kaynaklandığını görmüş, kendisi de 1860 yılı sonrasında Rus dilini etkin kılarak bu alandaki faaliyetlere önem vermiş, diğer mezheplere geçişi engellemeye çalışmıştır.

Rusya; genelde başlangıç 1774 tarihli Küçük Kaynarca Anlaşması olmak üzere bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti ile yaptığı bütün anlaşmalara Hıristiyan azınlığı korumaya ve onlar için daha fazla ıslahat yapılmasına yönelik maddeler koydurmaya çalışmıştır. Bunda da kısmen başarılı olmuştur. Başarısının önündeki en büyük engel ise güçlü devletlerin hem Osmanlı hem de Rusya üzerindeki baskılarıdır.

Osmanlıyı yıkmak amacı ile yaptığı faaliyetlerinde en büyük yardımcıları Osmanlı'nın azınlıkları yönetme şekli olan Millet Sisteminin başında bulunan ruhani liderler olmuştur. Bu Ermeniler için Eçmiyazin Kilisesi Katoğikosu ve İstanbul Patriği, Rumlar için Fener Rum Patriği, Ortodoks Araplar için Kudüs ve Antakya Kiliseleri Patrikleri'dir. Etkinliğini arttırmak için bu Millet başlarının Rus Kilisesi Meclisine üye olmalarını da sağlamış, seçimlerinde de özellikle kendi yandaşları olan kişilerin seçilmesine dikkat etmiştir.

Osmanlı'nın Anadolu coğrafyasına bakıldığında Rusya'nın direkt kendi adıyla kilise veya manastır yaptırdığı, okul açtığı görülmez. Kilise ve manastır yaptırmamasındaki sebebi Anadolu topraklarında Müslüman Türk çoğunluğun

tepkisinden çekinmesinden ve Osmanlı ile sürekli savaş halinde olmasından kaynaklanabilir. Ancak Ortodoks Hıristiyanların kilise yapmasına ve okul açmasına her zaman siyasi ve maddi desteğini sağlamıştır. Rusya; Merkezden uzaklaştıkça Osmanlı Devleti'nin otoritesi zayıfladığından, Kutsal Yerleri kendi ülkesinin bir parçası olarak gördüğünde Suriye ve Filistin'de faaliyetlerini daha yoğun ve rahat sürdürmüş, buralarda kilise ve manastırlar yapmış, Rus dilinde eğitim veren okullar açmış, Rusça yayınlar dağıtmıştır.

Rusya Osmanlı vatandaşı olan Ortodoks Hıristiyanların ve Gregoryen Ermenilerin çocuklarına Rusya'da eğitim imkanı sağlamış, yetiştirdiği bu kişilerin yeniden Osmanlı ülkesine dönmelerini sağlayarak ya okullarda öğretme veya devlet memurlu olarak görev almalarını sağlayıp kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmaya çalışmıştır.

Rusya'nın Ortadoğu'ya yönelik dini politikalarına en büyük darbeyi 1917 Bolşevik ihtilali vurmuştur. 1917-1945 yılları arası dini kurumların tasfiye edildiği, komünizmin baskısı sonucu Rus Kilisesi Merkezinin ülke dışına çıkmak zorunda kaldığı bir dönem yaşanmıştır. Stalin döneminde Ortodoks politikaların önemi yeniden fark edilmiş ise de 1990'lı yıllara kadar ciddi bir adım atılmamıştır.

Rusya'nın Slavcılık ve Ortodoksluk politikası I.Dünya Savaşı ve bu savaş sonrası yeni Slav Devletlerinin kuruluşu ile son bulmuş, 1917- 1991 yılları arası bu kez komünist ve sosyalist idaresine aldığı yine bu devletlerle iki kutuplu dünyada Doğu Blokunun liderliğini sürdürmüş, ideolojisini her fırsatta çevresindeki ülkelere ihraç etmeye çalışmıştır. ABD ve Sovyetler Birliğinden oluşan iki kutuplu bir dünya düzeninin yıkılması ile Sovyetler ekonomik ve ideolojik olarak kendisine bağlı olan Doğu Bloku ülkeleri üzerindeki

hakimiyetini kaybetmiştir. Yıkılan Sovyetler Birliği yerine kurulan Rusya'nın kendinden kopan bu ülkeleri yeniden kendisine bağlayacak bir güce ihtiyacı vardı. Bu noktada Ortodoksluk Rusya'nın tutunacağı tek dal ve ABD'ye karşı oynayacağı tek koz olmuştur. 1991 sonrası Rus Kilisesi merkezinin yeniden ABD'den Rusya'ya taşınması, kiliselerin onarılarak ibadete açılması ve Rus Hükümetlerinin dini söylemleri Rusya'nın Ortodoksluk kartını yeniden oynamaya yöneldiğini göstermektedir.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Fener Rum Patrikliği ile Rus Kilisesi arasında Ortodoks aleminin liderliği konusundaki mücadele devam etmektedir. Rum Kilisesi eşitler arasında birinci sırada geldiğini sürekli vurgularken, batılı devletleri özellikle 1945 sonrası ABD'yi arkasına alarak Rusya'ya karşı çıkmaktadır. Rusya ise tarihi iddiası olan III.Roma olma fikrini hala sürdürmektedir.

Şu andaki Ortodoksluğu lideri olma mücadelesi aslında Rusya ile ABD arasındaki güç ve çıkar mücadelesidir. Çünkü ABD kendisi için stratejik ve ekonomik yönden hayati önem taşıyan ve yoğun olarak Ortodoks Hıristiyanların yaşadığı bölgelerde Fener Rum Patrikhanesinin Ekümeniklik iddiasını destekleyerek Rusya'ya karşı üstünlük sağlama peşindedir. Rusya ise yurt dışında bulunan bütün Ortodoks Kiliseleri Rus Kilisesine bağlamak peşindedir, buna da ilk olarak bir zamanlar ABD tarafından kurulan Rusya Ortodoks Kiliseleri Birliği (ROCOR) ile Rus Kilisesi'nin 2007 yılında aldığı birleşme kararı ile başlamıştır.

Rusya'nın bu defa dini politikalarında ve ABD karşısında başarılı olup olamayacağını zaman gösterecektir.

Ermenileri Ortodoks Mezhebî'ne ve Rus tebaiyetine idhal etmek üzere Rus generallerinden Azof bundan dört-beş mâh mukaddem Rusya'dan Dersaâdet'e gelmiş ve buradan dahi Erzurum ve sair Anadolu kıta'âtında bulunan Ermeni mekteblerini hafiyen teftiş ve Rus lisanı tekellüm ettirmek üzere bir takım talimât i'tâsından sonra bu kere yine Dersaâdet'e avdetle Otel de Luxemburg'a nüzûl ederek bu bâbda li-eclî'l-ikna Ermeni Patrikhânesi Meclisi'ne bi'l-müracaa Patrikle vuku bulan mülâkâtında Patrik-i mezkûr generali bürûdetle kabul eyleyip: " Biz bunca asırlardan beri Saltanat-ı Seniyye'nin taht—himayet-i pederânesinde kemâl-i serbestî ve hürriyetle yaşayop dururken Rusya veya düvel-i saireye niçin arz-ı ihtiyac edelim? Hâl böyle iken Ortodoks Mezhebî'ni veyahud Rusya himayetini kabul ve arzu etmek zâiddir." Yolunda idare-i lisan ve izhâr-ı nefret ve infiâl eylemesi üzerine mûmâileyh general bu suretle husûl-i maksaddan kat'-ı ümid eylemiş ise de millet-i mezkûr meclisi azâsından ve Şûrâ-yı Devlet Azâlığı'na memur Nourian ile İstînâf Azâsı Dikran Yosefyan ve Hukuk müşavirlerinden Gabriel Noradonkyan Efendiler generale görüşmek üzere mâh-ı hâlin on birinci günü mezkûr otele vukû'-ı azîmetlerinde general, Ermeni Patriği'nin Türkiye'de tahsil-i ulûm eylesmesinden ve politika-nâ-şinâs olmasından bu hususda kendisini ikna kâbil olmayıp Patriği bunların ikna eylemelerini ve Eçmiyazin Katolikos muâvininin buraya celbi lüzumunu bi'l-vasıta hâk-i pâ-yı şahanelerine arz ve ikna'ı bi'l-beyân azâ-yı mûmaileyhim dahi rû-yı muvâfakat gösterip oyolda hareket ve teşebbüs eylemeyi kararlaştırılmış oldukları ve yine bu iş için mâh-ı mezbûrun on ikinci gecesini Ermeni milletinden Esayan nâm tâcir-i meşhurun Büyükdere'de kâin hânesinde generale ziyafet verilip ve bir takım Ermeni mu'teberânı dahi hâzır buldukları hâlde teâtî-i efkâr edildiği ve mûmâileyh generalin dünkü gün Rusya'ya müteveccihen Dersaâdet'den hareket eylediği memur kulları tarafından verilen jurnalın cümle-i müfâdından münfehim olmuş ve diğer biriyle vuku bulan mülâkât-ı acizânemde iş ber-akis yani yani Patriğin

muvâfakat eylediği ve hatta bunu isbat olmak üzere Hükûmet-i Seniyye'ye ifasına mecbur oldukları bazı mükellafâtı an-karîb reddedecekleri ve merkûmun ismi Azof ve sıfat ve memuriyeti general olmayıp Rusya Maârif Nezâreti'nin müsteşarı olduğunu ifade eylemiş ise de bunun general tarafından Patriğin adem-i muvâfakatı hasebiyle azli için tertib edilmiş bir entrika olması da istib'âd edilemeyeceğinden işin tedkik ve muhakemesi efkâr-ı me'âlî-disâr-ı hümâyûn-ı cenâb-ı şahanelerine kalmış bir keyfiyettir. Kâtibe-i ahvâlde irâde ve fermân efendimiz hazretlerindedir.

Fî 15 Teşrîn-i Evvel sene [1]302 / [27 Ekim 1886]

Y.PRK.AZJ,11/89

Osmanlı Belgelerinde Ermeni Rus İlişkileri I , s.39-40

 قومیو ملیسی دولتت عزیزسی املی مویشیجی نایجلو نیخیزی ویا سه جیقا نه تانه عزیزسی
 زبوره زجروسی مورفقہ جی تشارا بلتارور
 طبعی الخبیب قلمی ایازی
 علاء
 ۱۳۰۹

حالک جهان ایسیای کوی کویسه اعظم اولنا نه جیته معونه ایسارک نیسی روحانی یاری اولاره قویغاکوس برعوض حال
 اعظا اجماع اولاره بکره اجهیا تبه شریبه اصل اولکند اصحاب استیعا کرارک وظا لکند نه یو کویسه روحانی یاری
 نکاس روحانی اولکند نه کولایک مقصد اولاره مسالک جهان ایسارک نیسی روحانی یاری ایسی ضمه قویغاکوسی
 جاننده روسیه ایجه کویک تریزک توسط اونیسی جی ایسارکوز
 قویغاکوسی تپو عرضی حال روسیه اولکینه تقیم تپو چکی جیته معونه روسیه ایسارکوز ایجه کویکوز عکاسارک عاطفت روحانی
 اعشار ایسیسی توضع ایسارکوز

قلوک مظالمی

بالاره کوره حوزت قریل اهیته بنا سطلات اولکده اولره و عرصه ایسارکوز
 ۱۳۰۹

HR. SYS, 2768/41

Correspondance de l'Est gazetesi

*Fî 28 Temmuz sene [1]890 tarihli nüshasında ve Paris'de çıkan
Temps gazetesi zîrde tercümesi muharrer fıkrayı neşreylemiştir.*

Memâlik-i Şahane Ermenileri tarafından i'zâm olunan bir hey'et-i meb'ûse Ermenilerin reis-i ruhânileri olan katogikosa arzuhâl i'tâ etmek üzere bu kere Eçmiyazin şehrine vâsıl olmuştur. Ashâb-ı istid'â Kürdlerin mezâliminden ve memurîn-i Devlet-i Aliyye'nin tekâsül ve rehavetlerinden dolayı mutazarrır olan Memâlik-i Şahane ermenileri'nin Rusya Devleti tarafından himaye edilmesi zımında katogikos cânibinden Rusya İmparatoru nezdinde tavassut olunmasını rica eylemişlerdir.

Katogikos işbu arzuhâli Rusya Devleti'ne takdim edeceğini hey'et-i meb'ûseye va'd etmiş ve İmparator Aleksandr'ın âtıfet ve merhametine itimad edilmesini tavsiye eylemiştir.

[28 Temmuz 1890]

HR.SYS,2768/41

Osmanlı Belgelerinde Ermeni Rus İlişkileri I, s.57

ح

بلور کمالی
 با من کلمات داری
 ارفودیه سفرا قضاوه

۱۲۱۶۱۶۱۶ کینه ارفودیه ظهوره کلمه اوله ارمی صادره و فوعدیه اوج عتیه
 اوله کلبه زلفه تمجیدیه ارباب مفسدیه طغنه روس اولم روس مذهبیه
 کیره لم روسیه دبا خود عمر کیده لم سربت اولم با خود اداره مختاریه برقرار لم
 سوزنده ویدی سز بوز قدر مضارر عبارت بر و درق تنظیم ایلمه اولوقدی ارباب
 فادور اولمده کتت توقیفده بونانه بعضا شمس صلی تمقیه قویسوتج اهل اولسانه
 و درق تمقیه موقوفه لرزه افاده ایدلکوره و سالف العزمه تنظیم قضاوه مضار و درق
 میاز لرزه غائب اولوب هوزال کجه کی و بودورق مذرجان ارمینک اورتودوقمده
 کیرمک ایزدی مفسد تکلان سنده عبارت بولنه یعنی وار تودوقم مذهبیه مسویه
 بیایدی کینه و در و اینسانه اولم یعنی کی صورت خفی و مناسبه ده در تمقیه مذکره
 طوری یعنی و با بزرگ مفسدینه اجزا کلا سفرا قضاوه با بزرگ قضاوه تابع ارباب
 نام ارمی قریبیه روسیه مذهبیه قبول اینک اوزره روانده روسیه نه مقوسه
 راهبندی خدائسه اوزرینه درجهک تایلر لایحه مذهبیه بالذات و بالواط اهل اوللرله
 قریب مذکوره ارمیندیه جدیدی سؤاظهارده نذامت ایدر قریبیه ریلرله سایدیه
 کندی اوعا اید صورت انکارده بولونه حکومته رعنه ار واستغفا قضاوه اولوقدی
 بیاره اولم یعنی مفسدیه قضاوه ارمیندیه

ارفعم والیه
 عیدیه

Y. MTV, 44/77

Osmanlı Belgelerinde Ermeni Rus İlişkileri I, s.259

E K-3

Yıldız
Saray-ı Hümayûnu
Başkitâbet Dairesi

Erzurum'dan Şifre Telgrafnâme

C.Fî 23 Temmuz sene [1]306. Geçende Erzurum'da zuhura gelmiş olan Ermeni Hâdisesi vuku'undan 3 saat evvel kilise mezarlığında tecemmu'eden erbâb-ı mefsedet tarafından: " Rus olalım, Rus mezhebine girelim, Rusya veyahut Acem'e gidelim. Serbest olalım yahud idare-i muhtâriye kazanalım " sözünden ve yedi-sekiz yüz kadar imzadan ibaret bir varaka tanzim eylemiş oldukları erbâb-ı fesaddan olup taht-ı tevkifde bulunan bazı eşhasın Tahkik Komisyonu'nda icra olunan varaka-i mazbûtalarında ifade ewyledikleri ve sâlifü'l-arz tanzim kılınan imzalı varakanın miyanelerinde gâib olup henüz ele geçmediği ve bu mündericâtı Ermenilerin Ortodoks Mezhebi'ne girmek arzu-yı mefsedatkârânesinden ibaret bulunduğu ve Ortodoks Mezhebi'ne mensub papaslardan kimesnenin vürûd etmemiş olduğu gibi suret-i hafiyeye ve münasibede dahi tahkikâtdan geri durulmadığı ve Bayezid Mutasarrıflığı'ndan ahîren gelen telgrafnâmede Bayezid kazasına tâbi Arzab nâm Ermeni karyesinin Rusya mezhebini kabul etmek üzere derhal tedâbîr-i lâzime-i hasene bizzat ve bi'l vasıta icra olunarak karye-i mezkûre Ermenilerinin cümlesi şu efkardan nedâmet ederek karyenin reisleri şâyî'anın kizbini iddia ile suret-i inkârda bulunup hükûmetten i'tizâr ve isti'fâ-yı kusur etmiş oldukları beyân olunduğu ma'rûzdur.Fermân

Fî 29 Temmuz sene [1]306/ [10 Ağustos 1890]

Erzurum Valisi
Hasan Hayri

Y.MTV,44/77

Adliye ve Mezâhib Nezâreti Mezâhib Müdürlüğü

Rusya'daki Eçmiyazin manastırıyla diğer Ermeni kilise ve mektepleri emlakine Rusya Hükümeti tarafından vaz'-ı yed olunarak doğrudan doğruya idaresine teşebbüs edileceği rivayetinden dolayı Salı günü Ermeni Patrikhânesi'nde in'ikâd eden meclisin müzâkerâtı hakkında arz-ı malumâtı mutazammın bi't-takdim manzûr-ı âli buyurulan tezkire-i hususiye-i acizî üzerine Hükümet-i Seniyye'nin bu işe karışdırılması asla caiz olmadığı gibi tebaa-i Devlet-i Aliyye'den olan Ermeni cemaati meclisi tarafından bir devlet-i mütehâbeye karşı tecavüzkarâne lisan isti'mâli de devletçe rehîn-i rıza olamayacağına ve Ermenilerin taraf-ı Devlet-i Aliyye'den mazhar oldukları ni'am ü inâyâtın kadr-i âlisini takdir ile tarîk-ı sadakatden ayrılmamaları ve hilâf-ı marzî ahvâlden mücânebet etmeleri lâzım gelip aksi hâldeki mehâzîr-i melhûza-i mühimmenin beyân-ı âlisine ve cemaat meclislerinin böyle bir devlete karşı icra-yı müzâkerât etdikleri esnada nezâret-i acizîden esna-yı müzâkerede bir memur bulundurulurak yolsuzluk vuku'una mahal bırakılmaması lüzumuna göre iktizâ-yı hâlin ifası hakkında şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı Hilâfet-penâhî'nin tebliğ-i ahkâm-ı münîfesine dair 26 Cumâdelülâ sene [1]321 tarihli tezkire-i hususiye-i âsafâneleri üzerine Patrikliğe memur-ı mahsus i'zâmıyla ol bâbda tebligât-ı mukteziye ve münasibe ifa kılındıkda meclis i mezkûrda Hükümet-i Seniyye'yi işe karışdırmak veyahud gâile-i siyasiyeyi müntic teşebbüsâtta bulunmak gibi bir karar ittihâz edilmeyip evvel emirde rivayet-i vâkı'adan dolayı Eçmiyazin Katogikosluğu'ndan malumât ve izahât talebine mübâşeret olunmuş ve binâenaleyh hâl-i hazır maslahat Patrikhâne ile Eçmiyazin arasında her vakit cereyân eden muhaberât kabîlinden bulunmuş olduğu ve mezkûr Katogikosluk'dan alınacak cevab üzerine bir şey yapılmak lâzım gelirse beyân-ı malumât edileceği ve her hâlde menfaat ve rıza-yı Hükümet-i Seniyye'ye mugayir bir muamelede bulunulmayacağı ve maamâfih Rusya Hükümeti'nin teşebbüs-i mervîsi mezkûr Katogikosluğun muvâfakatıyla vuku'a gelmiş olmak ihtimali de mevcut olup bu takdirde ise Patrikhânece hiçbir muameleye hâcet kalmayacağı cevaben ifade kılınmıştır. Cemaat meclislerinin böyle bir devlete karşı icra-yı müzâkerât eyledikleri esnada ber-müceb-i emr u fermân-ı hümâyûn-ı cenâb-ı mülûkâne nezâret-i aci-

rak haiz olduđu ehemmiyet nazar-ı dikkatden dűr tutulmuř ve řimdi buna teşebbűs olunması ise devletçe mecâlis-i ruhâniye müzâkerâtına müdahale ve mümâna'at edildiđi surétinde telakki ve işâ'a olunarak ađyâr u bedhâhân ellerine bir ser-riřte-i řemâtet ű řikâyet geçmesine bâdî ve řu sırada bir mesele rengini alarak műcib-i sudâ' olacađı řűbheden: vâreste ise de yine her ne vec-hile emr u fermân buyurulur ise mantűk-ı műnîfinin infazına ibtidâr olunacađının arz-ı atebe-i ulyâ kılınması mercűdur. Ol bâbda irâde hazret-i meñ lehű'l-emrindir.

Fi 27 Cumâdelűlâ sene [1]321 ve fi 8 Ađustos sene [1]319 / [21 Ađustos 1903]

Adliye ve Mezâhib Nâzırı
Abdurrahman

Y. MTV, 249/133

انگلیس سفارت ۱۹۱۰ سال ^{۱۸۸۸} تاریخید مورخاً دولت ساریلی ارضوم قونسلوسنه وارد اولانه تحریکات ترحیم سبب

ایکی سنه و یوردوکر ارضومده مقیم روسیه قونسلوسى دولته علیه علانیه اجدائیکده اولمیش ایشیه و فسادانه اولمیش بیغیرسی هاروشوی واسطه اولت تحریکات
 یولکلیک و قنده جانب سفارت بلرلیسی لایه دودیه ایلرجه بوباره کلی دفع سیه ایتمکک ایجابا یولکلیکده بیغیرسی مرفولک کافا حرکات و سکاتی و دودیه
 رشیه و تحسین المظنی لایه دودیه عدالتیم بکره حقیقت حالی بیداز جیغایرس اولونجه به عرصه و شعاره سارغی ایلم فقط بویاش فصله کیشریک
 اول بوزیه اقدم ظهوره کلیسج و حال حاضرینک نیچ واعداد ایشیه اولانه بوقعتک تکلیفی و طبعیه به عدالیم سیردکر تقیاً بوزیه اولونجه ساریک اول
 قونعیرسی نرسک و فایده بریه مانوسک نصی اماره الخاقانک ایجابزده برلای قونعیرسی و رسارت مطریمی برلایم و بیغیرسی مشیم می ساریک
 دوکانتی ایجابکده اولونم حالک بولدر ایوم ولله بیغیرسی بولانه انا دولیس ایدو کجایمی بیغیرسک بری بارونجی تانی فاسیاسنه دولابه و دویک
 دمی کچینه رسارتنه و فایده ایتمس اولانه ملد اولمیش حامی قونعیر برلای ارضی کیشاسک اوردو قونسل کیشنه الخاقان اجه به روسیه سفای
 حیورسک بر معاولر نامه ایضا ایتملدور ارضی مقنده بعضیلرک رای و افکاره کوره مجر و مانع ذیله بری با لیس اولانه بولانه الچه زیاد سیمه اولانه
 مطریمی ای ساریک مرفوم هاروشویک الخاقان بونجی مرفوم هاروشویک بولک اجه به روسیه دولته قدهیات شرطه برعاشه مله نایل اولونجه
 مومین مانوسک و فایده بکره ایتمس معاولر نامه صورت مومینه جیغایرسج و موقع اجه به قولله اولونم حالک نرسک ساریک اولوب ایوم
 قونعیرسی ادهله بولانه فایده ساریک ارضی کیشاسی حیانه سکر معاولر نامه حازه کیشی اقا و اشاعه ایتمه حال کج بیغیرسی هاروشوی
 مواعظنه و صیقلنده روسیه بولدر ایتمس ایتمس اولونه واسطه اولونجه مرفولک داخل دولته و باخصوس روسیه حدودی اوردی قیام کورد
 دویک معصانه بر قیام ارضی روسیه بولدر ایتمس بولک غایله جیغایرس حالک در کیشی والی ولات دولته مومینه با سارغی ایدیم
 قیشی روسیه اولانه ساریک ارضی کیشاسی بولک غایله جیغایرس بولک غایله جیغایرس بولک غایله جیغایرس بولک غایله جیغایرس
 اولت دمی تحسینات بولدر ایتمس اولونم و با لیس و مومس و ارضوم ساریک معاولر ملاقامک ایشی کوه انصاریک خیری کویکزه کیشی با لیس با لیس بارونجی بولدر کورد قونعیرسک ایجابزده
 مانع دولت عظیمه و دکار اولونه نظر مرفوم هاروشویک ارضوم بیغیرسکده برلایم هاج جان ایلر ماسک اوله ایتمس اولونجه مرفولک بولدر
 ایتمس مانع سلیسجه اهرم و انقدر ارضوم سکر ولات بولدر ایتمس حیلد هاروشویک اوردیه بولدر کافا اولونه کورنه قونعیرسک ایجابزده
 مقده اولونجه دکار اولونه روسیه دولتی الخاقانک تیسر وعده بولدر مومینه قونعیرسی واسطه هاروشویک و دایه بیغیرسی ایدو کجایمی ساریک
 بر نقطه ساریک ساریک کورنه خصصات ساریک با لیس مانع ایدو کجایمی دایه ایدو کجایمی ساریک

HR.SYS, 2819/6

Osmanlı Belgelerinde Ermeni Rus İlişkileri, s.210

İngiltere Sefâreti'ne fi 26 Şubat sene [1]868 tarihiyle müverrahan devlet-i müşârunileyhâ Erzurum konsolosundan vârid olan tahrirâtın tercümesidir.

İki seneden beridir ki Erzurum'da mukim Rusya konsolosu Devlet-i Aliyye aleyhinde icra eylemekde olduğu entrika ve fesadâtına Ermeni Piskoposu Harontion'u vasita ve alet ittihâz etmiştir. Bu keyfiyetin vaktiyle cânib-i sefârete bildirilmesi lâzımeden idiye de bu bâbda külliyyen def-i şübhe etmeklik icab eylediğinden piskopos-ı merkûmun kâffe-i harekât ve sekenâtını dûrbîn-i tedkik ve teccessüse almaklığı lâzımeden addeylemişdim. Bu kere hakikat-i hâli meydana çıkarmış olduğumdan arz u iş'âra müsâra'at eyledim. Fakat bu bâbda tafsilâta girişmezden evvel bundan akdem zuhura gelmiş ve hâl-i hâzır tehiyye ve i'dâd etmiş olan bir vak'anın tahkiyesini vazifeden addeylerim. Şöyle ki, takrîben bundan on iki sene evvel Katogikos Nerses'in vefatıyla yerine Mattieos'un nasbı esnada el-hâletü hâzihî Eçmiyazın'de bulunan katogikos Dersaâdet Patriği bulunduğu ve piskopos-ı merkûm dahi serkitâbet ve vekâletini ifa etmekde olduğu hâlde bunlar el-yevm Van piskoposu bulunan İknadiyos ile diğer iki piskopos ki, biri Barutçubaşı familyasından Dadyan ve diğeri dahi geçen sene Dersaâdet'de vefat etmiş olan Murad oğlu Hacı Karabet'dir. Bunlar Ermeni Kilisesi'nin Ortodoks Kilisesi'ne ilhâkı için Rusya Sefâreti huzurunda bir mukâvelenâme imza etmişlerdir. Ermeni

milletinden bazılarının re'y ve efkârına göre mücerred menâfi'-i zâtiyeye mebnî yapılmış olan bu işde en ziyade mûmâileyh Dersaâdet Patriği ile serkâtibi merkûm Harontion'un eli olup hatta merkûm Harontion bunun için Rusya Devleti'nden kayd-ı hayat şartıyla bir maaşa bile nâil olmuşdur. Mûmâileyh Mattieos'un vefatına değin işbu mukâvelenâme suret-i mahremiyetden çıkarılmamış ve mevki'-i icraya konulmamış olduğu hâlde Nerses'in serkâtibi olup el-yevm Kudûs-i Şerif rahiblerinden bulunan Karekin Muradyan Ermeni Kilisesi'ni sıyâneten mezkûr mukâvelenâme hâdise-i mektûmesini işâ ve işâ'a eylemiştir. Halbuki Piskopos Harontion mevâizinde ve cemiyet ve ziyafetlerde Rusya Devleti'ne alenen izhâr-ı meyl ve meveddetde hiçbir fırsatı fevt etmemektedir ve hatta Van ve Bitlis ve Muş ve Erzurum ve Arabgir mu'teberânından birkaç Ermeni'ye Rusya pasaportu istihsâline vasita olmuşdur. Merkûmun dahil-i vilâyetde ve bâ-husus Rusya hududu üzerinde birkaç Kürd kabilesi rüesâsıyla olan münasebâtı er geç Devlet-i Aliyye'ye büyük gâile çıkaracak hâdedir. Keyfiyeti Vali-i Vilâyet devletli Mehmed Reşid Paşa hazretlerine açdım. Onların dahi tahkikâtı bu merkezde olduğunu ve bayağı casus nazarıyla bakmakta olduğu piskopos-ı merkûmun harekâtını Bâbiâli'ye bildireceğini ifade etdiler. Müşârunileyh hazretleriyle mülâkâtı-

ه

از فرودم ولایت بندنه سفره

نامه سطح ۱۱۱ نایب و تنگ آفامه اینچی راه عقد - دیگر اوج ارضی فریبی الکابینک رضی - وسیه
 فونوس و سخا بنه راجعه دم اور نود و فی مدلیتی قبول ابیه بکارنی افاده ایلداری اوز بنه نوسخه
 مقدره اوله بنده معطله استیانه ایلدیکن جوابه درلیدیکن ارضیه طرفنده شایع قانقص در
 بیدی سکرانه دنیرو ارضوم روسیه فونوس و سخا بنده اینچی قانجیلا - منقبیه بولونو کند ونس
 استحکم بر اولدینده اولیغین اطلاق بیله و ایکی کونه اول عالم سیه برابر تقابله غربت اتیه
 اوله سو جو بر و الکنیک کونک اولجه و کونک بکوره تبدیل مذهب نشیده بولناه
 ارضیه اور نود و فی مدلیتی قبول ایلدکاری تقدیرده تکالیف امیر لر بنده - وساره
 حکومت معرفیه و بریده بیکی اجموده بر طاقم مواعیده بولسین تغییر مذهب اینک
 نشیده بولناه ارضیه طرفنده اشاعه ایلدکنده ابد و کنه برای معلوماده عرضده
 سطح ۱۱۱
 سطح ۱۱۱
 سطح ۱۱۱
 سطح ۱۱۱
 سطح ۱۱۱

Y. PRK. UM, 49/88

E K-6

Şifre

Erzurum Vilâyetinden

Fî 3 Şubat sene [1]315 tarihli telgrafnâmeye ikinci lâhikadır:

Diğer üç Ermeni karyesi ahalisinin dahi Rusya Konsoloshânesi'ne müracaatla Rum Ortodoks Mezhebi'ni kabul edeceklerini ifade eylemeleri üzerine Konsoloshâne'den haklarında olunacak muamele istîzân edildiği cevabı verildiği Ermeniler tarafından şâyî' kılınmaktadır. Yedi-sekiz seneden beri Erzurum Rusya Konsoloshânesi'nde ikinci kañçılar sıfatıyla bulunup kendisinin istihkâm miralaylarından olduğu anlaşılan ve iki gün evvel ailesiyle beraber Tiflis'e azîmet etmiş olan Mösyö Prjevalskiy'nin gerek evvelce ve gerek bu kere tebdil-i mezheb teşebbüsünde bulunan Ermenilere Ortodoks Mezhebi'ni kabul eyledikleri takdirde tekâlîf-i emîriyelerinin Ruslara hükûmet ma'rifetiyle verileceği için bir takım mevâ'idde bulunduğu tebdil-i mezheb etmek teşebbüsünde bulunan Ermeniler tarafından iş'â edilmekte idüğü berây-ı malumât ma'rûzdur.

Fî 24 Şevval sene [1]317 – Fî 12 Şubat sene [1]315 / [24 Şubat 1900]

Y.PRK.UM,49/88

Vali
Rauf

۵

تالیس ولایتینده شیخه

۱۱۱ مسمیحه زیلمه - روسی کی وقتوندا اور یوقاقه اصرای طیاره باتلارینی و تریبون
 و باکو یز جگه کی تریبونلارده فصیحاً اولسینغی کورده بر قاج کوچ در صکره سو ترکیه جگه و عا جمله
 یاره کورنور لینی یازیمه و آلدینی جوبیده نیسه یز ایتمده روسیه سمارت روسیه سفارتخانه
 اویون اوج یوله فراتون کورنور لینه اولدینی انکار ایلمه اولدینی و ترصصات لایحه ایضا قلیب
 معروضه فرمائید ا سحرده لایحه و مسمیحه
 تالیس والیسی
 فرید

Şifre

Bitlis Vilâyeti'nden

Fî 21 Mayıs sene [1]321 [‘e] zeyldir:

Rusyalı Doktor Zavriyev'in icra-yı tabâbete başladığı ve Petersburg'a ve Bakü'ye çektiği telgraflara hafiyen muttali olunduğuna göre birkaçgün sonra Muş'a gideceğini ve acilen para gönderilmesini yazmış ve aldığı cevabda Nisan nihayetinde Dersaâdet Rusya Sefârethânesi'ne otuz üç bin frank gönderilmiş olduğu iş'âr edilmiş olduğu ve tarassudât-ı lâzıme ifa kılındığı ma'rûzdur.Fermân.

Fî 4 Rebûlâhir sene [1]323 ve fî 26 :Mayıs sene [1]321

Bitlis Valisi
Ferid

Ahz ve telakki ettiğim emr u fermân-ı hümâyûn-ı cenâb-ı velî-nîmet-i a'zamîlerine imtisâlen Rusya Sefârethânesi'ne azîmetle Maslahatgüzâr Mös-yö Jadovsky'den Ermenilerin Ortodoks Mezhebi'ne girmek için Rusya'dan pa-pas istediklerine ve Ermeni Meselesi hakkında İngiltere ile Rusya beyninde bir itilâf husûl bulup Rusyalıların Erzurum havalisini askerle işgal edecekleri-ne dair neşrolunan havâdisâtın derece-i sıhhat ve ehemmiyetini ve Rusya'nın hususât-ı meşrûha hakkındaki efkâr ve nazariyâtını anlamak için esna-yı soh-betde münasebet getirerek bazı izahât istedim.

Mûmâileyhin ifadesine nazaran Erzurum Hâdisesi'nden birkaç gün son-ra Konsolos General Denne'te arz-ı şikâyet için bazı Ermeniler gelip Rus-ya'dan arzuları vechile sahâbet ve himayet görmek kasdıyla Ortodoks Mezhe-bi'ne gireceklerini söylemişler ise de bu teklifleri hüsn-i telakki edilmeyip ve kendilerine yüz verilmeyip tebdil-i mezheb etmelerinin maddî bir fâidesi ol-mayacağı cevabı verilmiştir. Ancak gerek Erzurum tarafında ve gerek sair havalîde Ermeniler hakkında rıza-yı âliye mugayir olarak katl ve cerh gibi

ef'âl-i nâ-becâ vuku bulmakta ve ekser çiftçi ve rençber gibi bî-günah kesâ-nın dûcâr-ı ta'addiyât olup efrâd-ı askeriye'nin dahi ef'âl-i mezkûreye iştirak etmekde olmaları câ-yı teessüf idüğü ve işin ı'zâm olunmaması için bu hâlâ-tın men'îyle beraber fesadât-ı ahîrenin tahkikiyle iştigâl eden memurînin şim-diki gibi hareket etmemeleri münasib olacağı dahi maslahatgüzâr-ı mûmâ-ileyh cânibinden dermiyân edilmiştir.

Ermeni işleri için Petersburg'dan mevrûd talimâta gelince; bunda Erme-nilerin muhtâriyet-i idare veya istiklâliyet-i milliyeleri fikri tervîc olunmadı-ğını ve Rusya Devleti'nin olsa olsa Ermenileri Hıristiyanlıkları sebebiyle bir dereceye kadar himaye edebileceğini ve Rusya Devleti başına yeniden bir Lehistan gâilesi daha çıkarmamak için hududu civarında bir Ermeni Hükûme-ti te'sisini istemeyeceğini ve binâenaleyh Ermenilerin ol bâbdaki âmâlini ken-di menfaat ve selâmetine mugayir gördüğünü ve bizim tarafa işgal için sevk-i asker etmeyeceğini ve Ermeni fesadâtında İngilizlerin dahi medhali olup Erzurum İngiliz konsolosunun mütegalibâne ve hâmiyâne tavırlar göstere-rek Ermenilere ümidler vermekte olduğunu ve hatta geçenlerde Erzurum Er-menileri'nden bazılarına Dersâdet Sefiri Mös-yö White'in himmet ve delâle-tiyle İngilizlerin zât-ı akdes-i hümâyûnlarına Ermeni milletinin âmâline muvâ-fik dört maddenin kabul etdirildiğini alenen ityân eylediğini dahi Maslahat-güzâr-ı mûmâileyh beyân eylemiştir.

Fî 17 Zilhicce sene [1]307

Abd-i Memlûkları
Münir Salih

Osmanlı Belgelerinde Ermeni Rus İlişkileri I ,s.58-59

ایده‌ها را نقد و ذلت، نقد اخلاق‌سازان و ارسطو بومبارک آید، احرا اولیور، مخدرات اسلامی به تجاویز، انواع لیباه رغبت هب بآید، دواج اولیور، رمضان شرطه ناموسلی برقدینک جامعه کیمسی فوق‌العاده مشکی برحاله کلپور، بیک درلو حفارنه دوچار اوله‌دن سوقه، جیفدی همان محال حکمته کبریور، بتون بونتر سقوط اخلاق بررتخال محسی دگیور؟ بو اخلاق‌سازلرله برابر دن خصوصه‌کی مالانترلق و حرم‌سز لکله نوسع ایدیلور، لکن انشام برافسانم ایله برابر مشاهدی اولدیله، بزمنظره جدأ بوره‌کلری صبرلا بجن برماهی حانزری، چارنو بوسه، پاتو اذان شریفی اوقونده بی حاده نام قاروشنده بولان فراغانه ایال طولش بوکا مقابل جامع شرطه اون ایکی کشی، بشقه کیمسه بوخوردی، فراغانه بولان بوزرجه کشی فراغانه، اوطوره بی جامع شرطه تراویخ نازی قیلنه ترجیح ایدیلوردی.

بزه دینه‌کی بو مالانترلق و حرم‌سز لک، اخلاق‌ساز کی بوسفول، عنفات نارنجیه‌مزی کلاً فراموش وارکن هرکون، هر سات اعراضه طوضری قوشدیندزدن شبه انجیم، قاشومزده مدعت آغزنی آجش، هلالی بوخون ایچون فرست بگه‌مکده اولان اهل سلیک نائل مرام اولسی زمانک بک عین اولدی بی اونویلم، اورویا بنسز پاشار، زلفشایمیز، اورویا اخلاق‌ساز پاشار، زلفشایمیز، اورویا عنفات ملیعی اونونور، ز اونونمیز، چونکه اونلر اهل سلب، زایسه هلالک زبرخانه صیدش برقومر.

خلیل فخرالدین

سُبُلُ الرِّشَادِ

دوسیه‌نک شرطه کلیسا سیاست

تقریباً ایکی عصر مقدم روس امپراطوری بیوک بزومک ترک ایله‌کی وسیله‌سه، استانبوله وهنده ممکن اونی بی قدر تقرب ایل، برابرموقبلرده حکمدار اولان حکمدار جهادر، حصول مقصد ایچون بعضی ایران، ارضه ترکارله حرب ایدرک اتلرک کسب قوت ایسته بردان ویرمه‌لی، بحر سیاه حوضه‌نک صاحب بگامسی اولوق مقصدله، بحر بالوقده اولدی کی، ترسانلر تأسیسه روس بحر سی تخکم، ایدم ایرانک استیلانه قوه معظمه ایله پایشعل، عجم کورفری تقیباً ترسانه جهان اولان هدم بورویوب، مایه‌جه محتاج بولدیلمز انکابوزرک تحت اسارتدن تخلیص کریبارانک ایچون، اورانک سبطه از هر جهت غیرت ایل، ترکلری اورویا قطعه‌سندن دفع ایلک ایچون اوستا خاندان حکمدار سیله اولاشوب، انظار غیرتیمی استایولدن چورمک ایچون انلری حکومت - سارمک برله حربه انقا ایل، و یاحود ایلرودد بنه اماردن اتفق اولرود

بونا بیلرک محو واقراضی، ساردا باقی، باثازار، نرون کی تاریخده نام بران سفیه حکمدار لک زمان ساطنلری لقب ایتمه‌شیدر؟ ایسته بزدهده سقوط اخلاق و دینه‌کی مالانترنک نتیجه‌سی اوله‌رق افراد آرمه‌نه تعلق کبرش و انحطاط دوری ده‌کشادولتشدی، بعضی پادشاهلریز اهالی اصلاح ایلک ایچون جدأ چالیشملر، فقط موفق اوله‌ماشلردی، اولن مجسم شجاعت و اخلاق اولان بکچر بیلر بالاخره ایدقیری اخلاق‌سازلرله اسکی خدمت‌لری کلاً اونوتدینلر و دولتی اوچوروددن اوچورومه، فلاکندن، فلاکنه سودوکلشلردی، نهایت سلطان محمود بونلری اورنه‌دن فاله‌بردی بردرجه‌ی قدر بو اخلاق‌سازلرک اوکی آلمش و عملکنده بر اخلاق باقی ایتمشدی، بودرله بردرجه قدر نوبت ایدن انحطاط بالاخره بنه اولانجه قوتیه باشلامش و عبدالرزیک سماعتی بوزدن ملیونلرجه برجه کیرن مات عیدالطیبه نامی اداره‌سنده، بو بیون برجه باشمش، ادارسزک بوزدن عثمانلی ای اونونجه بردرجه‌ی گذشته، بو سوک دورلرده‌کی عنفات مایه اوسوش، اخلاق بر نظر لیمی، حکمت کیمسی.

ایسته بونلرک سیشی اولوق بوکون اخلاق‌ساز فوق‌العاده، سقوط ایتمدر، ه مرانک اخلاقی رغبت ایندیکی نباله مقابله اولور، ه قاعده‌سه الاتباع تدقیق اولورسه نظر، یک خلیع و یأس آور منظره منکشف اولور، سترجه تبیک محسولی اولان بر فی کتیب بیوزر دانه بیله صابلمدی حاده برایی اخلاق‌ساز قانندن جیفان وهه بوسوک زمانلرده بک موده اولان مصور عنفات کتابلر بکچرجه سایلپور، اهالیک بو انه، اکندن استفاده ایلک ایستیم بعضی آلفا لدره ببولده یانلش کسابلری نسرین ران بیله خالی قاپسورلر، دوشونمیلورک: بونلری اوفویه‌یق ارنکلرله برابر قانندرد، بوله کتابلری اوقویان قانندرد اما اخلاق بوزولور، بوکی کتابلرک نفس قانندردک الله بولدی بیق - بولرله ک مایه‌انه اینه‌مش اولور، ظن ایدرم.

طری بوسظرلرک افراد ملک حیسبه شولی اوله‌ماز، بوکون اهالیدن اوله‌لری بیلمرک بوله کتابلری اوقومق دکل، حتی بونلری اولور بقی قدر دوچار ذلت ایلان اشخاصک موجودیتی قبول ایدمیز، ضایع ذالیعی ایچون ناموس و حیثیت ملیعی بر طاق حیوانی الطیبه غزله‌له ایانر الله آلانرده نادران دکندر، مع‌التأسف ملک کندی شرف و حیثیتله اویان بوکی غزله‌ره رغبت اقمعی ایجاب ایدر کی بنه بونلر کونده بکچرجه فسقه سایلپور، چونکه بیلورلرک اهالیک فوق‌الهی کتاب و غزله‌ر ببولده یانلش اولور، شدی‌یه قدر انشاد ایلن بونجه کتب و رسائل فیه‌الینه قاج دانی ثابت ایدم بیلمشدر؟ بونلر اغله‌یق هب برز حقیقت، اخلاق‌ساز بولدرله‌ده فالپور، رمضان شرطه طایمان و برادانه استغول بولدیسی اوسر دینه‌دن اولدیسی حاده عکسی امر اولیور مش کی عادی زمانلرده اجرا

اوروپایی تباریان رفتند که شاه تاجان ایدان . زور و روس کلیسایی گیلانی مرکز اعتبار را در کشش و حال افزایده بولش اولان دوم کلیسای مقام اسفاده اطرافه طویلا به رف المرازده عمومیله مذهبی بر حکم اراق ایچون ششمین احضار و اسبابده تاجان عدوده دوست قراندق مقصد وامله سهواًه واصل اوله . شوشینامهک صحیح ویا غیر صحیح او ای بی نزم ایچون مساویده . بالکنز رحقیقت واریسه اوده : شوشوک عصر لوده روسلرک تعقیب ایدیک یولوقه ایاده ذکر اولان و صیقلنامهک عینی صورته اولدینی در روسلر اصلاو جنتیک جهانگیر اولسی و ممالک تنابین رجومه شریط ایتی عصر لودیزی دهلرینه بر نشد برش اولدق لندن و ارض مسیحین حقیقه روس ایله عثمانلار بندده قاطی اولان مقاله نامه یته پزوتک زمان سلطنته (۱۷۱۹) مصادف بولدیندن هان و صیقلنامه مندرجات صحیح اولدیینه کسب قناعت ایتمکده کندیزی حقی کوره چکنر . بومقوله نامهده : هر ایکی حکومت ومله منسوب افراد ملککن داخلده استدکاری عملده کل استیله کت و کفار ایله پیورلر . روسلره ، ممالک عنایسهده هیچ برسم و ورکوه تابع اولدقاری حالده ، ارض فلسطین و مقدسه حج و زیارت مساهسه می وردیکی کی ممالک عنایسهده مقیم روس بازاری فرد واحد طرفندن تعجب و تصدیق اولدی حقلری و مندرجهدر .

و اما بو - ایلك ضربه دهنكه سرا - مقاله ابتدایك مقصد كوريلير رسیده ، ۱۳۵ سنه سكره تكميل روم اورتودوكس کلیساستك محاسبته وحامی ینگامسی حقیك حكومت سنیه طرفندن قبول و تصدیقی طلب ایدیکي زمان ، اولانجه شدت و آجیسی بزم حس ایتدیرش ایدی . « مریش لورخ » ك « - دوره و قدسه روما و اورتودوكس کلیساری » ناملی كتابنده : عثمانی و روس مناسبات قبیلهده حلچوده مقیم روس سولرلی باشلری بخاقاری آرهسنه سهوقوله جعفرلی بیلكاری ایچون عثمانی ارزورلرینك هر بری در معجزه دیه تاق ایتدکاری طایفه ایکنجی قانربنا زماندنیری موخو فلرک صورت قطعده جسی مداخله لریله باب نایده كوروشلاری عثمانی دیپلوماتاریك حدندن تریل تریل نرهمه لری باعث اولوردی . دیور . اون طفوزنجی عصرده ۱۸۰۸ - ۱۸۲۷ ، اوزمانکی یسریق پونقارپ آر خانداریت و آرسن ی کلیساره پاره تدارك ایتن اولوزه روسیه به كوندور ، موسی ایله ۱۸۱۹ سنهده چار رنجی ملكستاندرس روس حاجیلرینك ارض سلطینه امرامنه و اسكالرینك آئینی ایچون اوراده برناسته اشده لروم اولدینی سوبلهرك تشویق و اوزمانکی بیروت روس قسولوسی قسطنطنیه ایله روس مجلس کبیر روحانی رئیس فونت پروتاسود دخی تشویقات مذکورینی حایه ایدرلر . بولك اوزرنه اوزمانه قدر روسیه دن دو کلوب کلن و دوم کلیسای طرفندن و - اسفاده دوچار اولان ملای قوتزول ایتك ، بولكه برابر ارض فلسطینه روسلرک مؤسسان خبریه باشلاملاری اورتودوكس جمعیت

روحانیسی طرفندن به پوزنه بولك و تاق اولانجه اسكندیوت مقصدیه روحانی بر مرضس اولدورلر - بومرضس آر خانداریت اورپوسکی عادی روجلی قیاس اکتسابله ۱۸۴۳ سنهده بیرونه ایقن نامار ، برنه کت و کتاردن سكره استابوله عودت ایدمك روم کلیسای عاپته اولوق ووردیکی مقدس معاوضتک فیلهده : زوملرک ششم لری موت ایتامک اوزره اولا ارض فلسطینه بر بروس مکنتیک کشاری ، رده صاحب اهل علمدن مرتب معینه بروس پرتیوتسک ارنایله اوراده موجود مجلس روحانی اداره ایچنی و مینی ابرادینك لسان عربی تحصیل ایله مناسب روس کتابی یی بولسانه ترجمه و اهالی به مجاناً توزیع ، مع مایه روسیه دن ورود ایدن میلانك برلی اهالی بندده تقسیمه نصارت ایله سوء استعمالك اوکی آلمسی ، دیکه مذهب رهبانلرینه بر نمونه امثال اوله چق درجهده برناسته علی یکیمهرك اهالی علیه کت نظر توجهی فراغی - وسار مذهب میسوزلری اثباتی ایطال ایدمك درجهده علیه اوغرانمنی و طیفعلریله موظف اولمقونی توجه ایدر . بولك اوزرنه درمعات روس سقرینك تحت نظارتند . تشکل ایدن قومسیون بر پروگرام ترتیب ایدمك حکمه قرار و اجر استاده موسی ایله آر خانداریت اورپوسکی تعین اولورد . هر نه قدر موسی اینك تشبانه دومل طرفندن حماقت اولوق ، رسد عظیم چکلمك خصوصنده عظیم بر حرکت کورولور و رطاف مجادلهك وقوعه بیت و بریلر سه و مجادله ایچورسته روسلر ندرجاً املر نه واصل اولفده ایکن ظهور ایدن قرم عاریسی کشقارلرینك تمناً تطبیله باعث اولمش ایدی .

۱۸۵۸ ده ایسقیوس « کبریلوس ناموس » یازدی برمکتوبنده : « اسکندریه آتاکیه و قدس یسرقاری دومل ایدن آندق روس بدینه نودیس تسویل ایچون اولای بلغلاری حایه ایدمك جهت مایه جه روسلر منوع برحایه افراخ ، تا بآشمی به قدر دوم کلیساری ایدیلان مساوته مایه عرض انبازلرینه قدر بر مدت موقه قطع ، و مسر ایله قدس اهالیسه تسباً آتاکیه و جواری اهالیسی حرکنز به ک مساعد برحایه بولدق لندن ایتسه اولا اورادن مابنیرت اولدینی » توصیه ایدر و حرفیاً اجرا اولمق بک چوق موفقتله قائل اولورلر .

۱۸۸۲ سنهسنده « روس امپراطورلی قدس جمعیتی » نامیله موجود تکمیل دیندار اورتودوكسلی حایه ایتك لفظ ظاهرسیله مشرف ، حقیقته ایسه سوره و قدسه موجود روم کلیساری حواله برلر بروس کلیساستنک اقمسی و بوسایده اولان مجلس اهالی خرنیبایی قرائق ، بیده ایش کله ایدمك سوبله ملککی ایله اینك فکر فاسد اسیله روس مجلس روحانی حایسی بویه دونوسجف طرفندن بر جمعیت تشکیل اولور . اعضاری میانده امپراطور و امپراطوریه ومله منسوبین خلدان امپراطوری ایله سر آمدان روحایه و جنایه بولدیگی کی وکلا و مأمورین حکومتدن قسم اعطیه ده بولیبوردی ، بولمعاقد قدس حقیقه تألیفنده و تشریفده بولان صاحب اشرف

قلمند و با جمعیت ۵۰۰۰ التون روبله تیرگاً اعطا ایدن اعضائک عددی ۱۸۹۸ سنه سنه ۴۰۰۰ ی نجاوز اجتش ایدی . ۱۸۹۳ تاریخته ولایته دخی شعبه تاسیس اولغری ۱۹۰۱ سنه سنه بوتلرک عددی ده الی ی نجاوز اجتش ایدی .

جمعیت مذکورتهک موظف اعضاری سنوی ۲۵ دکرلری ایسه اون روبله ورمکه مجبور اولغقری کی موظف اعضالردن هرکم یکدن ۵۰۰ و دیگرلری ۲۰۰ روبله تادیه ایتدکاری حالد شوی حصه مینهدن معاف طویلدورل . جمعیتک آندیسنه مخصوص بریادزمسی اولدی کی جمعیت اولان خدمات حسنک درجه سه کوره طوینج گوش والتوندن مدالیسهلر دخی توزیع اولتور . جمعیتک واردات سنوی سنک مهمی اعضالردن ورود ایدن حصه مینه تشکیل ایدر ، تانباً تبرکات تقدیه و هدیهلر ، ثالثاً بیوک بره بزرگ سوک پازارنده کلیسارده طویلا نیلان اعانه ، رابحاً دخی کلیسار ملحقانندن جم اولسان اعانه تشکیل ایدر که اون سه طرفده جم و صرف اولان مبلغک جدولی بروجه آتیدر :

۱۸۹۳	۸۳۲۹۵۲	۱۸۹۸	۶۱۴۸۲۱	روبله
۱۸۹۴	۹۹۵۸۳۰	۱۸۹۹	۶۸۰۹۲۷	
۱۸۹۵	۴۱۹۰۴۰	۱۹۰۱	۸۵۸۵۶۹	
۱۸۹۶	۵۹۰۱۵۶	۱۹۰۴	۸۵۵۹۹۵	
۱۸۹۷	۳۱۸۳۷۷	۱۹۰۵	۹۱۴۲۰۲	

جمعاً بکون ، ۱۰ سنهده : ۷۰۸۰۰۸۶۹ روبله در .

واقعا جمعیت پروگرامنک مقصد اسلیبی افشا اولتور سهده جمعیت مذکوره روس مجلس روحانیستدن ماعدا خارجیه نظاریته مربوط بوتلری بلاده عرض ایلدی بکم وجهله نه فکره منی تشکیل ایتدی کی کال وضوحه زره ارانه ایلور . هر تقدیر روسلرک بوتلرک بلاتی روسلر طرفندن اولا دوستانه ظن و قیاس ایدیلر که پک آقیشلرله قبول اولدیسهده ، بده جهله حقیقی کوردکارلردن بیلر نده شیده ایلر . هر تقدیر مازعادارک حدوتنه دهامسوکرا پومروق قوغالریه سبب اولدی . بوکا مقابل روسلر اوزمانه کلنجیبه قدر اورتودوقس کلیساریه مادی معارفتلری قطع ایله اشبو منازعه یه ختام ویرمشلر و روم کلیساری کندیلریه فوژوکی مطیع ایشلردی .

سوزیه ولایتده موجود عرب جماعت خرسنایه لری اوزمانه قدر روم کلیسایه مطیع بوتلورلر کی ، روسلر : روم پاپاسلری الک بیوک کلیسایه منبرلریه صعود ایتدکاری حالد ، سوزیه موجود بوتلر برلی پاپازلرک بوتلرک ریحماً ، بومرته لره صعود ایدیه بیوب سادوز درجهده قائلری جای تکرار و اشقیباهدر ، دیرک بر طرفدن اهالی محلیبی تشویق ، دیگر طرفدن مرتبه عالیده بوتلرک روم کلیسایه منسویته بر معارفت تقدیه لفظیه رشوت و رزق ، بوندیجده تقوی ایتدکاری حالد بر آن اول واصل اولانی مقصدیله سوزیه و قدسده موجود روم پستولندیوسن کندیلریه یار و دوستلر ایدلرله خدمتلری درجه سه

مقابل سنوی ۳۰۰۰ الی ۴۰۰۰ روبله تخصیصات اعطا ایدرلر ایدی . روسلرک بوتلرک روس فونسلوسلرینک دخی فعالیت جدیدلری اضماع ایدرک ولایت غنایه تک هر طرفه سیاحتلر ایدرک بیوک رسمی اولتورمه لریله کلیسارله کدوب روس امپراطوری نامنه آیین اجرا ایتدیرملری ، ایراد ایتدکاری اظفردنه اتحق حایه امپراطوری ایله شرق کلیسایسک ابقاسی تأمین اولغش اولدی بندن امپراطور حضرتلرینک سوزیه لیره اولان فرط محبت بر دلیل اولغ اوزره باغور کی باغدر بیلان عدیه لری توزیع ویکدیگرلریه بالاحاد سار مذهلرک تشبثانه مدانه برحرکنده بوتلرکی وصیه ایدرک اهالی تک حسن توجهی روس لهنه ترانه لری ایله روم کلیسایسندن بوزجورمه لریه سبب اولشلردی .

جمعیت مذکوره بوکاده قناعت ایتدیرک فرانسولرک شرق خرسنایلری اوزرنده کی حق حایه سی بد نصیبه آتی ایچون فرانسولرک بالکروما قوللکاری محافظی اولغله اتحق انترک مملکتده ترقیسی ارزو و حایه ایتدکرلردن محویه رقم قلاان شرق کلیسایسک بقاسی ارزو ایدلر روماً قوللکاری تشبثاتی علیه وار قونلریه چالشلرلی و فکرلری برره جم ایدرک عاقلاه حرستی و کوزلری ارض مقدسه عطفایه ماییده فصل ایسه استقباله دخی شواراضی مقدسه تک حامی شخصی روسلر سایه سنده متدین صاحب مذهب کیسه لرک الله قلمسه چالشلیدر ... مآلده نشریاده دخی بوتلورلردی .

۱۹۰۶ سنه سنه روسیه ولایتلردن جمعیت طرفندن ارض فلسطین اوزرته ۲۰۰۰۰۰ نطق ابراد و ۱۱۶۱۰ دفعه متفرق نشریاده بوتلور . ارض مقدسین ر جوان سسی ، نامیله ۲۰۰۰۰۰۰ کتاب توزیع اولتور . ایته بوکی نشریات و تشبثات ارض فلسطینه اولان سیاحتیک عددی سه بنه چوغالته ی ، حتی ۱۹۰۶ سنه سنه ۱۰۰۰۰۰ بالغ اولش ایدی .

بوندن ماعدا جمعیت ارض فلسطینه مکتبلر ایچون خارق العاده فعالیتلرده بوتلشدر . روسلر ایلک دفعه اوله رف ۱۸۸۲ سوزیهده بر کتاب کشاد ایله تدبیره باشلار . ۱۹۰۸ تاریخته یعنی بکر هماتی سه سکره عددی ۱۰۱ ، ابلاغ و مصارقات سنوی سه ۱۰۲۰۰۰۰۰ روبله صرفیله (۱۰۰۰۰۰) ، فریب طلبه تدریس اولتور .

بو قاریده دخی عرض ایلدی بکم اوزره بومدام طلبه لری بومکتبلره جمعدن مقصد محضا انسانیه بر خدمت ایتک اولدی بی فولایجه ، اکلانشیلور . زیرا کندی مملکتلرند کی اوقوبوب یازمه بیامیانلرک عددی مملکتلرده موجود ایدرک عدددن دون اولدی بندن اولا کندی مملکتلرند بیدرلسی لازمکلان مکتبلرک مملکتلر داخلده کشادلری اتحق صاف اولان مملکتلر اهالیبی روسلاشدر برفعدن بشقه بر شی دکادر . اشبو مکتبلرک داخل نظامنامه لریه برعقب نظر اولغیج اولورسه ایلک ماده سی : طالین مداومین نایته متقدانه تریه و تحصیل کوردی کی اعتقاد صحیحیبه ، روس کلیسایه

باسع بر حرمت محصوره ایند که شکره بانمادنامه خروج این طلبدار سورهده موجود دیگر روس مکملترینه معاملتکله معین اوله جقلردز ، تشکیل ایندیکنی کوربرز . بوماملره تاریخته بیلرندن اعتباراً اولاً ۶۰۰ فرائق مذهب برخصیصات و برپایه درن و بنس سکره ۱۰۰۰ قرانته ابلاغ اولشورکه - سورهده کی بر محله بومبلغ خطاری سابلور بر پاره در .

روسلسر ستردینیری اوغراشدرق ایرانده ال قدیم نسئوریان کلپسانی تحکمه آهرق نهایت ابراقی فصل بوجله کوردکه سبب اولدیسه اونطقوزنجی عصرک اواخردن به آله اتاملو بیلکد انیارایه مسکون مظهرتداجرا ایله کی پروپاگاندالرده کسار مذهب سببوزتری طرفدن یو درجه بر پروپاگاندا پائامددر، یعنی ساسی تقابله ایستدیلر . بده یک آرز کورسدرک ایله ارمنی حادئسده روس حایهسنه التجا ایند ارمنیلری هیچ پروچدایک قبول ایتمه چکی رلسالک : روس کلپسانه منسوب اولدیضکر حاله سزی قبول ایکنده معذورز ، دهرک بو حالرندن استفاده بیه قالدیلر و ۵۰۰۰ ی متجاوز ارمنی ده تاجار تبدیل مذهب ایکنه مجبور قالدیلر . بده روس سبده موجود ارمنی کلپسارینک کندی مالاری اولان بنون اموال منقوله و غیر منقوله ۱۹۰۳ تاربخده ایبراطور نامنه ضبط اولدی . شمعیکی بولتیقمسی ده شرفده موجود غرب کلپسارلرندغانه دانی کندی تحت تحکمه آوب اتترقیسنی کوزلجه چوریه بیامکدن بشفه بر شی دکادر .

۱۹۰۴ سنه سنده ایان امپازلی ولایت روس طرفداری بروالینک انتخاب ایچون دوللر بینه بیوک برلشیده بولدی . هرقتدر روسلر کندی آرزولری علیه تمهیزات و احضارات حریمده بولمیدن زابونلره حرب ایندی و مغلوبینه نتیجه لدی ایسهه الان اسلاو و برانتین ایبراطورانی خلیاستدن واز کبک پهرک قطعی برضیه اوردی ایچون احضارانده بولدیورلر . دوغریدن دوغری به دارالحلافیه هوم ایچک یک ایته اوردیمیکندن قفقاس و سوریه جهتلرندن کبرهک اتاملولری ارقاسندن قاورامق ایستور . غنایلیلری بکن تحت تحکمه آله به جتی عقل کدیکندن ترکلر ایله سوره ایلر بینه بر عداوت قاسی سوفره لروسی تقدیرنده خرسنایان مذهب منسوب سوره . ایلری کندی باندروسی الله چکیمک ایستور . روسلرک کسافی قولاری سورهک تاجنوب جهتلرینه قدر سوفره ، اوردو و دوللریده هان کوزلری قبریعدن بونی نظرلیله غایت مدقانه تعقیب ایدیورلر . بزده هانی قالان برشی واز ایسه اوده شو سطرلری اوفودقدنصرکه هیچ اولمز ایسه کوزبیری بوندنصرکه آچقلق زحمتی اختیار ایکنر . یوقازیدنیری یازمده اولدیغ شو سطرلردن یکانه مقصدم ، اوردو دوللرینک حایه مذهب خرسنایانیه نامی تحکمه وطن مقدسزه نامل خوذ و حلول ایتمه کورشی ، خرسنایان وطنداشلیق بینه فصل تحم فساد اکنکارشی ، بونگده داخل وطنده کی منازعه و مداخله لره سببت ویردیکنی ، وطنزه دخول ایله داخلی ایشرلیزه مداخله

ایده بیلک ایچون له کی فداکارلرده بولدیقلری عاج . وطندا . شریعه اراهه ایله اولتوک بوفدا کارلقلری کندبزه برر نمونه ا سوال عد ایلوب بزده دخی بوکی لشکران فداکاریده بولهرق اولادخلی مملکتده مکتبلرک و دارالمسناک تکثیریه خارجی مداخله لره بر نهایت ویرمک ، بده اولتوک عاکنکمز داخلده کی طلبیرنه مقابلی ، تحت اسارتزنده بولان بونجه میولورجه مسامانلرک نأبین حشوقلری ایچون بزده مطالبانده بولهرق ، اطمانته اوغراشدرق لری نوراسلامیت شمعنه بکیمن غذا و بروردک ملل خرسنایانیه مک ایقتانه برسه عظیم بیکهک ایچون برتشویندن عبارتدر .

یوقازیده دخی کورلیکی اوزده بوکی ایشرده شهیدلرک فوق العاده برارقلری طوفونیدیتدن اولتوک تمین و تخصیص لرنده محل مأمور بیلرینک حال و موقعیرنه مناسب اشنا کیمسه لرک تمیته اشته ، حتی فخری شهیدلرک دخی وطن و مات غنایانک احوال داخلیه . سنه کرکی کی معلومان و لسان رسعی ترکی به آشنا اولملری ازمددر . فخری شهیدلرک اکتزریس بومزایان محتوی اولدیقلری کی ، بعضی غنای شهیدلرکی سار حکومتلرک شهیدلرینه مثلا بر ایثالیان شهیدرینه احاله اولمش ، حتی غنای لسانه آشنا اولدیقی کی وطن و مات غنای به دخی و فوق اولمیدندن خدمتدن واز کیمم ، مضری دو قوی بینه بنده بزی کیم نأبین ایدر ؟ هرر ایثی حکومت عطف ایچوب ، ملتده حکومت براسناد اولدیق ال برلکبه وطن ایچون فداکارنده بولبله حق اولور ایسه او وقت وطن ، وطنه برابر بزده تعالی ایدرز .

استونقازنده اتاملو حصارلی

محمد خیرالدین

RUSYA'NIN ŞARKTA KİLİSE SİYASETİ

Takriben iki asır mukaddem Rus İmparatoru Büyük Petro'nun terk eylediği vasiyetnamesinde: "İstanbul'a ve Hinde mümkün olduğu kadar takrib etmeli. Zira bu mevkilerde hükümdar olan hakimdar-ı cihandır. Husulu maksat için bazı İran bazı da Türklerle harp ederek onların kesbi kuvvet etmesine meydan vermemeli. Bahri Siyah Havzası'nın sahibi yeganesi olmak maksadıyla, Bahri Baltık'da olduğu gibi, tersaneler tesisiyle Rus bahriyesini tahkim, bade İran'ın istilasına guvve-i muazzama ile çalışmalı. Acem Körfezini takiben tersane-i cihan olan Hinde yürüyüp, maliyece muhtaç bulunduğumuz İngilizlerin tahtı esaretinden ğalis-i gariban etmek için oranın zaptına izhar ciheti gayret etmeli, Türkleri Avrupa Kıtasından def etmek için Avusturya Hanedanı Hükümdariyesiyle uzlaşıp, inzar-ı gıptasını İstanbul'dan çevirmek için ya onları hükümet-i sairenin biriyle harbe ikna etmeli, veyahut ileride yine ellerinden almak üzere Avrupa-yı Osmaniye'nin bir kısmının zaptına mümanat etmeli. Ruslar ve Rus Kilisesi kendilerini merkez itibar ederek birleşmiş ve hali i'tizalde bulunmuş olan Rum Kiliselerini makam-ı istinadede etrafına toplayarak onlar üzerinde umumiyetle mezhebi bir hükümdarlık için şimdiden ihzar ve o sayede memalik-i adevide dost kazanarak maksat ve ameli suhuletle vasıl oluna."

Şu vasiyetnamenin sahih veya gayri sahih olduğu bizim için müsavidir. Yalnız bir hakikat varsa oda : Şu son asırlarda Rusların takip ettiği politika ile bilada zikrolunan vasiyetnamenin aynı surette olduğudur. Ruslar Slav cinsinin cihangir olmasını ve Memalik-i Osmaniye'yi bir hamlede zapt etmek asırlardan beri zihinlerine yerleştirmiş olduklarından ve Arz-ı Filistin hakkında Rus ile Osmanlılar beyninde teati olunan mukavele name yine Petro'nun zamanı saltanatına 1719 musaddık bulunduğundan heman vasiyetname mündericâtının sahih olduğunu kesb-i kanaat etmekte kendimizi haklı göreceğiz. Bu mukavelenamede : Her iki hükümet ve millete mensubu efradı

memleketin dahilinde istedikleri mahallerde kamil emniyetle keşt ve gzar idebilirler. Ruslara, Memelik-i Osmaniye’de hiç resim ve vergiye tabi olmadıkları halde Arz-ı Filistin ve maksadı hac ve ziyaret müsaadesi verildiği gibi Memalik-i Osmaniye’de mukim Rus Papazları ferd-i vahit tarafından taciz ve tasdi’ olunmayacakları mndericidir.

Vakıa bu- ilk darbe denmege seza- mukavele ibtidaen pek mu’tedil görülürse de,135 sene sonra tekmil Rum Ortodoks Kilisesi’nin muhafaza ve hami-i yeganesi hakkının hkmet-i seniyye tarafından kabul ve tasdikini talep ettiği zaman, olanca şiddet ve acısını bize his ettirmiş idi. Lavrov ki“Suriye ve Kudüs’te Rum ve Ortodoks Kiliseleri” namlı Kitabında : Osmanlı ve Rus münasebeti kısmında Haliç’te mukim Rus Sefirleri başları bacakları arasına sokulacaklarını bildikleri in Osmanlı arzularının her birini birer mucize diye telakki ettikleri halde, II.Katerina zamanından beri Moskofların sureti katiyede ciddi müdahaleleriyle Babalı’de görünüşleri Osmanlı diplomatlarının hiddetinden tiril tiril titremelerini bais olurdu.Devri ondokuzuncu asırda “1827-1808” o zamanki Patrik Poligarp Archimandrite “Arsen’i” kiliselere para tedarik etmek üzere Rusya’ya gönderir.Mumaileyh 1819 senesinde ar I.Alexandr Rus hacılarının Arz-ı Filistin’de emr-i iaşe ve iskanlarının temini için orada bir manastıra eşedd-i luzum olduğunu söyleyerek teşvik ve o zamanki Beyrut Konsolosu Kostantin ile Rus Meclisi-i Kebir-i Ruhani Reisi Kont Protasov dahi teşvikat-ı mezkureyi himaye iderler. Bunun zerine o zamana kadar Rusya’dan dökülüp gelen ve Rum Kilisesi tarafından suistimale dar olan meblağı kontrol etmek, bununla beraber Arz-ı Filistin’de Rusların mvessesat-ı hayriyye başlamaları Ortodoks Cemaati Ruhaniyesi tarafından ne suretle kabul ve telakki olunacağı istikşaf iylemek maksadıyla ruhani bir marhasa gönderirler. Bu marhasa Archimandrite Orpenski adi bir yolcu kıyafeti iktiza ile 1843 senesinde Beyrut’a ayak basar. Bir

sene keşt ve gzardan sonra İstanbul'a avdet ederek Rum Kilisesi aleyhine olarak verdiği mufassal malumatın dilinde: Rumların şüphelerini davet etmemek üzere evvela Arz-ı Filistin'de bir Rus mektebinin kşadını bir de sahab-i ehil ulemadan mertebe mahiyetiyle bir Rus Piskoposunun irsaliyle orada mevcut Meclisi Ruhaniyi idare etmesini ve muayyin efradının lisanı Arabiyi tahsil ile münasip Rus kitaplarını bu lisana tercüme ve ahaliye meccanen tevzi',mamafih Rusya'dan vürud eden meblağın yerli ahali beyninde taksimine nezaret ile suistimalin nnn alınması, diğer mezhep ruhanilerine birer numune emsal olacak derecede bir manastır alimi geçirerek ahali-i mahalliye'nin nazar-ı tevcihini kazanmak ve sair mezhep misyonerlerinin teşebbüsünü iptal edecek derecede aleyhine uğraşmak vazifeleriyle muvazzaf olmalarını tavsiye eder. Bunun zerine Dersaadet Rus Sefiri'nin tahtı nezaretinde teşkil eden komisyon bir program tertip ederek hükümete karar ve icrasına da Mumaileyh Archimandrite Orpensky tayin olunur. Her ne kadar Mumaileyhin teşebbüsüne Rumlar tarafından mmane'at olunmak, bir sed'i azim çekilmek hususunda azim bir hareket görülür ve bir takım mücadelenin vuku'na sebebiyet verilirse de bu mücadele içerisinde Ruslar tedricen emellerine vasıl olmakta iken zuhur eden Kırım Muharebesi keşfiyatlarının kısmen tadiline bais olunmuş idi.

1858'de Piskopos Kirilus Naumov yazdığı bir mektubunda :“ İskenderiye, Antakya ve Kudüs Patrikleri Rumlar elinden alınarak Rus yedine tevdimi teshil için evvela Bulgarları himaye ederek ciheti maliyece Ruslara matbu bir hale ifrağ,saniye'nin şimdiye kadar Rum Kiliselerine edilen mevne'i maliye arz-ı ingiyadlarına kadar bir müddet mevgut gatı ve Mısır ile Kudüs ahalisine nisbeten Antakya ve civarı ahali hareketimize pek müsait bir halde bulduklarından işe evvela Oradan mübaşeret olunmasını tavsiye eder ve harfiyen icra olunarak pek çok muvaffakiyetlere nail olurlar.

1882 senesinde Rus İmparatorluğu Kudüs Cemiyeti namıyla, mevcut tekml dindar Ortodoksları himaye etmek lafzı zahirisiyle müstatîr, hakikatte ise Suriye ve Kudüs'te mevcut Rum Kiliselerini mahv ile yerlerine Rus Kilisesinin ikamesi ve bu sayede evvela Meclis –i ahal-i Hıristiyanıyeyi kazanmak, bade iş kemale erdik de sühuletle memleketi elde etmek fikri fesadanesiyle Rus Meclis-i Ruhani-i hamiyesi Pobedonovsky tarafından bir cemiyet teşkil olunur. Azaları meyanında İmparator ve İmparatoriçe ve cümle mensubun hanedan-ı imparatoriye serameden ruhaniye ve cismaniye bulunduğu gibi vükela ve memurin –i hükümetten kısmı azamide bulunurdu. Bundan maada Kudüs hakkında kasem-i azamide ve neşriyanda bulunan sahibi eşraf gelmeden veya Cemiyete 5.000 altın ruble tebriken ita eden azanın adedi 1898 senesinde 4.000'e inmiş idi. 1893 tarihinde Vilayette dahi şubeleri tesis olunarak 1901 senesinde bunların adedi de elliye ulaşmış idi.

Cemiyet-i Mezkurenin mevzu azaları senevi 25 diğerleri ise 10 ruble vermeğe mecbur oldukları gibi muvazzaf azalardan her kim yeniden 500 ve diğerleri 200 ruble tediye ettikleri halde senevi hisse-i müeyyanden muaf tutuldular. Cemiyetin kendisine mahsus bir bandırası olduğu gibi cemiyete olan hizmet –i hasenenin derecesine göre tonca gümüş ve altından madalyaları dahi tevzi olunur. Cemiyetin varidatı seneviyesinin mihmani azalarından vürud eden hisse-i müeyyene teşkil eder.

1893	614821	ruble	1898	832952
1894	680927	ruble	1899	995830
1895	858569	ruble	1901	419040
1896	855995	ruble	1904	590152
1897	914202	ruble	1905	318388

Saniyen tebrikat-ı nakdiye ve hediyeler, salisen büyük perhizin son pazarında kiliselerde toplanılan ianeler, rabien dağı kiliseler mülhakatından cami olunan iane teşkil ederek on sene zarfında cemi ve sarf olunan meblağın cetveli ber vechi atidir:

Vaka Cemiyet programının maksadı asliyesi ifşa olunmuyorsa da Cemiyet-i mezkura Rus Meclisi Ruhaniyesi'nden maada hariciye nezaretine merbut bulunması bilada arz eylediğim vecihle ne fikre mebni teşkil ettiğini kemali vuzuhla bize irade eyliyor. Her ne kadar Rusların bu teşkilatı Rumlar tarafından evvela dostane zan ve gıyas edilerek pek alkışlarla kabul olunduysa da bade çehre-i hakikati gördüklerinden beyinlerinde şedidtahriri münazaaların hulusuna, daha sonra Kara Yumruk kavgalarına sebep oldu.Buna mukabil Ruslar o zamana gelinceye kadar Ortodoks Kiliselerine maddi meavenetlerini kati ile işbu münazaaya hitam vermişler ve Rum Kiliselerini kendilerine gözü gibi muti' eylemişlerdi.

Suriye vilayetinde mevcut Arap cemaati Hıristiyanları o zamana kadar Rum kiliselerine muti' bulunurlarken , Ruslar: “ Rum Papazları en büyük kilise mertebelerine suud ettikleri halde Suriye'de mevcut bu kadar yerel papazların bulunmasına rağmen, bu mertebelere suud edemeyüp madun derecede kalmaları cayı tefekkür ve iştibahedir.” Diyerek bir taraftan ahaliyi mahalliyeyi teşvik, diğer taraftan mertebe-i aliyede bulunan Rum Kilisesi mensublarının bir muavenet-i nakdiye lafzıyla rüşvet verirler, bundan maada takip ettikleri hedefe bir an evvel vasıl olmak maksadıyla Suriye ve Kudüs'te mevcut Rumkendilerine yar ve dostluk edenlere hizmetleri derecesine mukabil 3.000 ile 4.000 ruble tahsisat iade ederlerdi. Rusların bu teşebbüsüne Rus Konsoloslarının dahi faaliyeti cediyyeleri inzimam ederek vilayet-i Osmaniye'nin her tarafına seyahatler ederek büyük resmi uniformalarıyla kiliselere gidip Rus İmparatoru namına ayin icra ettirmeleri, irade ettikleri nutuklarda ancak himaye-i İmparator ile Şark Kiliselerinin ibgası temin olunmuş olduğundan İmparator Hazretlerinin Suriyelilere ferdi muhabbetine bir delil olmak üzere yağmur gibi yağdırılan hediyeleri tevzi ve yekdiğerleriyle bala tahaddi

sair mezheplerin teşebbüsüne bir harekette bulunmalarını ederek ahalinin hüsnü tevcihini Rus lehine kazanmaları ile Rum Kilisesinden yüz çevirmelerini sebebi olmuşlardı.

Cemiyetimize mezkure buna da kanaat etmeyerek Fransızların Şark Hıristiyanları üzerindeki hak himayesini yed'i gasbına almak için Fransızların yalnız Rum Katolikleri muhafızı olmakla ancak onların memleketi terkisini arzu ve himaye ettiklerinden mahvına ramak kalan Şark Kiliselerinin bekasını arzu edenler Rum Katoliklerinin teşebbüsü aleyhine var kuvvetleriyle çalışmalarını ve fakirlerini bir yerde cemi'i ederek âkılâne hareketi ve gözlerini Arz-ı mukaddese atf ile mazide nasıl ise istikbalde dahi Arz-ı Mukaddese'nin hami-i muhallisi Ruslar sayesinde mütedeyyin sahibi mezhep kimselerin elinde kalmasına çalışmalıdır." mealinde neşriyata dahi bulunurlardı.

1906 senesinde Rusya vilayetlerinde Cemiyet tarafından Arz-ı Filistin üzerine 20.000 nutuk ve irad ve 11.610 defa müteferrik neşriyanda bulunulur. "Arz-ı Mukaddesten bir çobanın sesi" namıyla 200.000 kitap tevzi olunur. İşte bu gibi neşriyat ve teşebbüsat Arz-ı Filistin'e olan seyyahiyenin adedini sene be sene çoğalttı, hatta 1906 senesinde 10.000 meblağ almış idi.

Yukarıda dahi arz eylediğim üzere bu müdavim talepleri bu mekteplere cem'idan maksat mahza insaniyete bir hizmet etmek olmadığı kolayca anlaşılır. Zira kendi memleketlerindeki okuyup yazma bilmeyenlerin adedi memleketimizde mevcut ümmilerin adedinden dîn olmadığından evvela kendi memleketlerinde yaptırılması lazım gelen mekteplerin memleketimiz dahilinde küşadları ancak saf olan memleketimiz ahalisini Ruslaştırmaktan başka bir şey değildir. İşbu mekteplerin dahili nizamnamelerine bir atf-ı nazar olunacak olursa ilk maddesine : "Talibin müdavimin kayıtlıterbiye ve tahsil gördüğü gibi itikat-ı sahiheye "Rus Kilisesine" vasi bir hürmet-i mahsusa edindikten sonra bu şahadetname huruc eden talebeler Suriye'de mevcut diğer Rus mekteplerine muallimlikle tayin olunacaklardır." teşkil ettiğini görürüz. Bu muallimlere tarih-i tayinlerinden itibaren evvela 20 Frank bir

mahiye tahsisat verilir, dört beş sene sonra 100 Frank'a iblağ olunurken Suriye gibi bir mahalde bu meblağ hatırı sayılır bir paradır.

Ruslar senelerden beri uğraşarak İran'da en Kadim Nesturiyan Kilisesini tahkimine alarak nihayet İran'ı nasıl bu hale getirmeye sebep olduysa ondokuzuncu asrın evahirinden beda ile Anadolu'nun Ermenilerle meskun mahallerinde icra eyledikleri propagandalarda, ki sair mezheb misyonerleri tarafından bu derece bir propaganda yapmamıştır, aynı siyaseti takip ettiler. Buda pek az görünerek ilk Ermeni hadisesinde Rus himayesine iltica eden Ermenileri hiçbir vicdanın kabul etmeyeceği bir lisanla:" Rus Kilisesine mensup olduğunuz halde sizi kabul etmekte mazuruz." Diyerek bu hallerinden istifadeye kalktılar ve 5.000'i mütecaviz Ermeni de naçar tebdili mezhep etmeğe mecbur kaldılar. Bade Rusya'da mevcut Ermeni Kiliselerinin kendi malları olan bütün emval menkule ve gayri menkule 1903 tarihinde İmparator namına zapt olundu. Şimdiki politikası da şark da mevcut garp kiliselerinden maadasını kendi tahtı tahkimine alıp entrikasını güzelce çevirebilmekten başka değildir.

1902 senesinde Lübnan imtiyazlı Vilayetine Rus taraftarı bir Valinin intığabı için devletler beyninde büyük bir teşebbüs de bulundu .Her ne kadar Ruslar kendi arzuları aleyhine techizat ve ihzarat-ı harbiyede bulunmadan Japonlarla harp etti ve mağlubiyetle neticelendi ise de aleni Slav ve Bizantin İmparatorluğu hülyasından vazgeçmeyerek kati bir darbe vurmak için ihzaratta bulunurlar.dorudan doğruya Darel Ğalefeye hücum etmek pek işine elvermediğinden Kafkas ve Suriye cihetlerinden girerek Anadolu'yu arkasından korumak istiyor. Osmanlıları yeniden taht-ı tahkimine alamayacağına aklı kestiğinden Türkler ile Suriyeliler beynine bir adavet koması sokarak lüzum-u takdiride Hıristiyan mezhebine mensup Suriyelileri kendi bandırası altına çekmek istiyor. Rusların keşif kolları Suriye'nin ta cenub cihetlerine kadar sokuldu. Avrupa Devletleri de hemen gözlerine girmeden bunu nazırlarıyla gayet müdeggigane takip ediyorlar. Bize de baki kalan bir şey var ise oda şu satırları okuduktan sonra hiç olmazsa gözümüzü bundan sonra açmak zahmetini iğtar etmektir.

Yukarıdan beri yazmakta olduğum şu satırlardan yegane maksadım Avrupa Devletlerinin himaye-i mezheb-i Hıristiyanıye namı tahtında vatan-ı mukaddesemize nasıl nüfuz ve hulul ettiklerini Hıristiyan vatandaşlarımız beyinde nasıl tenahhum fesadakendilerini, bununla da dahili vatanda ne gibi münazaa ve müdahalelere sebebiyet verildiğini ve zannımıza duğul ile dahil işlerimize müdahale edebilmek için ne gibi fedakarlıklarda bulduklarını acizane vatandaşlarımıza irae ile onların bu fedakarlıklarını kendimize birer numune imtisal addedip bizde dahi bu gibi teşebbüsat-ı fedakaride bulunarak ol dahil memlekette mekteplerin hastanelerin teşkiliyle harici müdahalelere bir nihayet vermek, bade onların meleketimiz dahilindeki taleplerine mukabil, tahtı esaretlerinde bulunan bunca milyonlarca Müslümanların te'mini hakları için mutalebatta bulunarak atamasına uğraştıkları nuru İslamiyet şem'isine yeniden gaza vererek milli Hıristiyanıyenin teşebbüsüne bir Seddi azim çekmek için bir teşebbüsde ibarettir.

Yukarıda dahi görüldüğü üzere bu gibi işlerde şehbenderlerin fevkalade yararlıkları dokunduğundan onların tayin ve tahsislerinde mahalli memuriyetlerinin hal ve mevkilerine münasip ve esna'kimselerin tayinine itina, hatta fahri şehbenderlerin dahi vatan ve millet-i Osmaniye'nin ahvali dahiliyesine gereği gibi malumat ve lisan-ı Rumi terkibe aşına olmaları elzemdir. Fahri şehbenderlerimizin ekserisi bu mezayaya muhtevi olmadıkları gibi bazı Osmanlı şehbenderliği sa'ri hükümetlerin şehbenderlerine mesela bir İtalyan şehbenderine ihale olunmuş hatta Osmanlı lisanına aşına olunduğu gibi vatan ve milleti anmaya dahi vukuf olmadığından hizmetinden vaz geçmek , mazereti dokunmayacağından bizi kim temin eder? Her bir işi hükümete atıf etmeyip millete de hükümete bir istinad olarak el birliğiyle vatan için fedakarlıkta bulunulacak olur ise o vakit vatan , vatanla beraber bizde tali ederiz.

İstiva-i tegarrübde Anadolu Hisarlı

Mehmet Hayrettin

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

- Arslan Ali., *Kutsal Ermeni Papalığı (Eçmiyazin Kilisesinde Stratejik Savaşlar)*,Truva Yayınları, İstanbul, 2005.
- Aslanova Sevinç., *Kutsal Sinod'tan Rus Ortodoks Kilisesi'ne*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Ataç A.Muhtar; *Rusya Tarihi*,Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1952.
- Atalay Bülent., *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, Tatav yayınları, İstanbul, 2001.
- Benlisoy Yorgo-Macar Elçin., *Fener Patrikhanesi*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1996.
- Bozkurt Gülnihal., *Alman –İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*,Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996.
- Çark Y.G, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler 1453-1953*,Yeni Matbaa,1953.
- Çelik Mehmet.; *Türkiye'nin Fener Patrikhanesi Meselesi*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998.
- Çelik Mehmet.,*Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğunda Din-Devlet İlişkileri I*, Akademi Kitabevi, İzmir,1999.
- Driault Eduart., *Şark Meselesi*, Berikan Yayınevi, 2.Baskı, Ankara, 2003.
- Demiroğlu Faiz.,*Van'da Ermeni Mezalimi* ,Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1985.
- Ercan Yavuz., *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*,Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- Genel Kurmay Başkanlığı, Osmanlı Devri,*Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekatı(1853-1856)*, Genkur.Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

- Gürün Kamuran., *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.
- Hopwood Derek., *The Russian Presence in Syria and Palestine 1843-1914 (Church and Politics in The Near East)*, Clarendon Press-Oxford, 1969.
- Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler* Cilt 1 - Erciyes Üniversitesi - Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası sosyal araştırmalar Sempozyumu, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri , 2008.
- İlter Erdal., *Türk ermeni İlişkileri Bibliyografyası*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara , 2001.
- Katalog (Dünyada Yayınlanmış Osmanlı ile ilgili Eserler I)*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, Ankara, 2000.
- Katalog (Dünyada Yayınlanmış Osmanlı ile İlgili Eserler 2)*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, Ankara, 2000.
- Karabekir Kazım., *Ermeni Dosyası*, Emre Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1995.
- Kılıç Davut., *Osmanlı Ermenileri Üzerine Araştırmalar I*, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2007.
- Kılıç Davut., *Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.
- Kocabaş Süleyman., *Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar*, Vatan Yayınları, 1985.
- Kocabaş Süleyman., *Kuzeyden Gelen Tehdit Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, Vatan Yayınları, İstanbul, 1989.
- Kodaman Bayram., *Şark Meselesi Işığında Sultan II. Abdulhamid'in Doğu Anadolu Politikası*, Orkun Yayınevi, 1983.
- Kurat A.Nimet., *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990
- Kurat A.Nimet., *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar*, Türk Tarih kurumu Basım Evi, Ankara, 1987
- Kurat Y.Tekin., *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara , 1968.

- Kurt Yılmaz., *Pontus Meselesi* ,TBMM Basım Evi, Ankara, 1995.
- Lewis Bernad., *Ortadoğu*,(Çev: Selen Y.Kölay), Arkadaş Yayınevi, 6. Baskı, Ankara, 2009.
- Mutlu Şamil., *Osmanlı Devletinde Misyoner Okulları*, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul, 2005.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni – Rus İlişkileri I (1841-1898)* ,T.C Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni – Rus İlişkileri II (1899-1906)*,T.C Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni – Rus İlişkileri III (1907-1921)*, T.C Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006.
- Öke M.Kemal., *Siyonizm'den Uygarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu*, Ufuk Kitapları, İstanbul ,2002.
- Öke M.Kemal., *Ermeni Sorunu*, İz yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Özdemir B., *Süryanilerin Dünü Bugünü(1.Dünya savaşında Süryaniler)*,Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2009.
- Seyfeli Canan., *İstanbul Ermeni Patrikliği*, Aziz Andaç Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2005.
- Sofuoğlu Adnan., *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*,Turan Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Tolstoy P.Andreyeviç.,*Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*, Çev: İbrahim Allahverdi, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Topal İlyas., *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2009.
- Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl(1491-1992)*,Türk Tarih Kurumu, Ankara,1999
- Türker Orhan., *Fanari'den Fener'e*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Uras Esat.,*Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Bilge Yayınları, İstanbul, 1987

-Yalçın Emruhan, *Atatürk Türkiye'sinde Ekümenik Ortodoks Patrikhanesi ve Bizans Projesi*, Siyasal Yayınevi, Ankara, 2008.

-Yıldırım Münir, *Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi*, Aziz Andaç Yayınları, 2. baskı, Ankara, Mart 2005.

MAKALELER

-Aydın Mithat, 19. yy Ortalarında Panslavizm ve Rusya, *Pamukkale Üniv. Eğitim Fak. Dergisi.*, Sayı15, Denizli, 2004, s. 109-124

-Çitçi S., Dostoyevski'nin Eserlerinde Türklere ve İslama bakışı, http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi11pdf/citci_selahattin.pdf.

-Demirel Muammer., 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Göçürülen Ermenilerin Geri Dönüşü ,*XIV. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler II*, Cilt I.Kısım s.263-277, Ankara, 9-13 Eylül 2002.

-Deri Mehmet., 19.Yüzyıl Osmanlı Coğrafyasında Ermeni Okullarının Faaliyetleri, www.etarih.net.

-Every E., Asuriler Çev:Yrd.Doç.Sami Kılıç, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s.97-106, Elazığ, 2005.

-Hayrettin Mehmet., Rusya'nın Şarkta Kilise Siyaseti, *Sebilürreşad Dergisi*, Ankara, 1912.

-İlter Erdal ., Ermeni Kilisesi ve Terör, <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale46.html>.

-Macit Nadim; Savaş Sonrası Rus Jeopolitiğinde Din ve Diplomasi I, <http://www.Lazurinena.com/makaleler.asp?id=1334&sayfa=0>.

-Ortaylı İlber., Ortodoks Kilisesi., "86-87" *Çarşamba Söyleşileri "Seçmeler"*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, s.129-141, Ankara, 1987.

-Sonyel R.Salahi., Türkiye'deki Süryaniler, I.Dünya Savaşı Günlerinde Güçlü Devletlerce Nasıl Aldatıldılar, *XII.Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, III.Cilt s.2-18, Ankara, 12-16 Eylül 1994.

-Türkmenoğlu Erol.,Ortodoks Birliği ve Türkiye, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, s.113-117, 2005.

-Yıldırım H.,Rusların Anadolu Topraklarında Kurdukları İdari Yapı ve Ermenilere Karşı Siyasetleri, **XI.Türk Tarih Kongresi,Kongreye Sunulan Bildiriler**, V.Cilt s.1979-1986, Ankara , 5 – Eylül 1990.

ÖZGEÇMİŞ

Arzu AYTEKİN, Elazığ'ın Merkez İlçesinde doğdu. İlk ve Orta öğrenimini Elazığ'da tamamladı. 1990 yılında Elazığ Mehmet Akif Ersoy Lisesi'nden mezun olduktan sonra, 1992 yılında Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yüksek öğrenimine başladı ve 1997 yılında mezun oldu.

1998-2005 yılları arasında Elazığ'da Özel Sektörde faaliyet gösteren Azra Sağlık Ltd.Şti.'de, sonra da Alacakaya Mermer ve Maden İşl.Anonim.Şti.'de Dış Ticaret görevlisi olarak çalıştı.

2007 yılından beri Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Genel Müdürlüğüne bağlı Büro Personeli olarak Elazığ İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nde görev yapmaktadır. 2008 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bölümü'nde Yüksek Lisans eğitime başlayan Aytekin, iyi derecede İngilizce bilmekte, evli ve 1 çocuk annesidir.